अनुक्रमणिका.

न्हानो भाई	१	वहाली अने मीठो	११०
वर्षना त्रण काळ	६	घेटानुं बच्चुं	११३
लक्ष्मण	८	द्राक्षनुं थडीयुं	११५
जमनी	१२	शेलोत	११७
न्हानो सारंगीवाळो	१२	बापानी समज	१२५
मेनां	३५	न्हानी छोकरी कळमणे छेतरी	१४९
छोकरां जे स्वतंत्र थवाने इच्छेछे	४०	घरडो भिखारी	१५८
कांटानां झाड	४६	समागम सुख	१६१
देवजी	४९	मोटानुं मन	१६२
दाणा विणनारी छोकरी	५१	जुनो चाकर	१८७
गंगा अने जमना	७२	पुरुषोत्तम अने डाही	१९४
न्हानो जगु	८२	हट्टी छोकरी	१९५
कडीयो तथा मजूर	९४	आशा भंग	१९७
तरवार	९६	अतिक	१९९

प्रस्तावना.

बालकोनें जे शिक्षारूप ग्रथोविषये सारु परिश्रम करेछे, तेमनें, यद्यपि बिजा. ग्रंथकर्ताओना जेवो कीर्तीनें लाभ थतो नथी, तथापि वास्तविक जोतां एवुं जणायछे के एवा कविओना ग्रथ मोटमोटा काव्यथकी अधिक उपयोगी अने अधिक उपकारक छे. न्हानां बालकोमां मर्यादा तथा सगुण आणवा; तेमनें कुमार्ग थकी संरक्षवुं; तेमनें ज्ञाननुं खावुं आपवु; अने तेमनी बुद्धि विचारक्षम करवी; एविशे उद्योग करवो महान् पंडितोनें पण योग्य छे. अल्पमती छे ते छोकरांनी प्रवृत्ति, निवृत्ति, तेमनुं रमवु, रीसावुं, तेमना हर्ष विषाद जोईने ते अज्ञान आपणे मनमा आणवा योग्य नथी एम कहो; परंतु जेमनी लोकहित उपर दृष्टि छे, जे दीर्घ दृष्टीए जाणेछे के एक मनुष्यना सत्कर्म दुष्कर्म सघळी सृष्टीनो फेरफार थई जायछे; ते, छोकरांनें विशे पण सगुण दुर्गुण जोईने, तेमना विचार विशे अनास्था करता नथी. जोनारा हता तेमणे शिकंदर बादशाह बालक हतो, तेवारेज तेनी बुद्धीमां व्यापकता जोई. आगळ तेणें सर्व पृथ्वीनां राज्यो उलट पुलट कर्यां, शरीर तो सर्वेनां तेटलांज, पण तेमाहिला रेहेनारानो योग्यता भिन्न भिन्न छे, ते घणुंकरीनें न्हानपणथकी सारी माठी शिक्षाप्रमाणें परिणामनें पामेछे; माटे मनुष्यनुं भावी स्वरूप उत्तम शिक्षा उपर छे. एमाटे जे माणस बालकोनें शिक्षाविषये पोताना गुणनो उपयोग करेछे, तेनो परिश्रम केटलो स्तुत्य केहेवो !

आ ग्रंथकर्त्ताए बे वातो मनमां आणीने ग्रंथ कर्यो छे; एक तो बालकोनुं रजन; बिजुं तेमनें सगुण सहज लागे. मति वार्त्तामां सदा चरण सुजनता एओनी प्रशंसा छे; एमां मोटी मोटी अघटित घटनानी वार्त्ता कहीओ नथी; जे बालकोनें नित्य परिचयमाहेनी तेज कहीओ छे. तेमनें जे सगुण लागवामाटे योजीओ छे ते तेमना सामर्थ्यथी बाहार नथी; वार्त्ता कहीओ छे, ते तेमना;

जेवा बालकोनी, तेमनीसाथे रमनाराओनी, तेमना माबापोनी ते-
मनां बेहेनभांडूनी; चाकर, जेनीसाथे तेमनें नित्य प्रसग होयछे
तेनी; अने पशु, जेमना नित्य जोवामांहेला तेओनी; भाषा पण
बालबोध योजी छे. हर्ष विषादनां जे जे कारणो देखाड्यां छे; ते
माटे; जे तेमना मनमां विकार उत्पन्न थायछे, ते स्पष्ट कर्‍या छे;
तमना अन्यायना जे खोटा परिणाम तेज तेमनी बुद्धीमां आणीनें
तेमनां पारिपत्य करीने सुचव्यां छे; अने सदाचारथकी जे मननें
समाधान उत्पन्न थायछे, तेज तेमना सत्कर्मनुं फळ कह्युं छे. एमां
जे जे कह्युं छे, तेणें करीने, तेमणें, सदाचरण ए सर्व सुखोनुं साध-
न, माटे ते उपर प्रीति करवी; दुराचरण ए सर्वे दुःखोनुं, अने प-
श्चात्तापनुं उत्पत्तिस्थान माटे ते वर्जवुं

आ ग्रंथ छोकरा छोकरी ए बेऊनें पण उपयोगी छे; अने ए
बेऊनें उपयोगी पडवो माटे बेऊना प्रसग एकत्र आणीने वार्त्ता
जोडीछे. प्रति वार्त्तामां भिन्न भिन्न प्रकार देखाड्या छे; अनेक
सगुण दुर्गुणनी प्रशसा, अथवा निंदा, वार्त्तांना प्रसंगे आणीओछे.
घणीएक वार्त्तांना बालकोने विशे अनुभव पण लेईजोया छे. क-
हीं कहीं नाटक पण योज्यां छे; तेणे करीने तेमनें हाव भावयुक्त
निःशंकपणेथी चारजणमां बोलतां आवडे, लज्जाए मो मरडेछे ते
मरडवुं नहीं. पात्रमां माबापोनें पण मिश्रित कर्‍यां छे, तेणें करीने;
बालकोना आनंद भोगववाने तेमनें पण छुट आपी छे.

आ ग्रंथ बालकोनें भणाव्याथी तेमनें न्हानपणथकी अना-
यासे, बोलवानो अभ्यास थशे; तेमनो शब्दसंग्रह वधशे; तेमनें
अनेक व्यवहार, अनेक रीति, नीति समजाशे; बुद्धि, सदसद्विचार
क्षम थशे, तेमनु न्हदय कोमल थशे. मातापितानेविशे तेमनो प्रेम
वधशे; बेहेन भाइने विशे तेमनी प्रीति वधशे; ईश्वरनेविशे भक्ति
वधशे; आगळ मोटमोटी विद्या शिखवाने सुगम थशे. प्रायशः
तेमनें हाथे जे पथ लागेछे ते तेमनी बुद्धीमां भरवाने अवघड छे.
ए ग्रंथथकी, जेवो उपदेश मनमां भराशे, तेम अन्य ग्रंथोथकी थ-
नार नहीं; ते समजणनें डहा, अभिरुचीनें रुडा, उपदेशनें तीक्ष्ण
बालकोना चित्तमां वांचवाविशे तेवी प्रीति उत्पन्न करनार नहीं.
आ ग्रंथमां तेम नथी; अहीं तेमनी भाषा, तेमनी रमत, तेमना उ-

द्योग, तेमनां अपेक्षितो, कह्यां छे माटे, तेमनें वांचतां वांचतां प्रीति उत्पन्न थईने; उलटुं तेमनें न समजतां सहज सारा गुण आवे, माटे एनें बाळमित्र नाम योग्य छे.

आ ग्रंथनो कर्त्ता बरकिन करीने कोई महाविद्वान फ्रांस देशमां थईगयो. जेना उपकार सर्व विलायतमां संभारेछे; जेनी वाणीए आज्ञापित, जे रस कह्यो ते उभो रेहेछे; जेनुं वर्णन यथातथ्य. बाल्यत्वथकी मानसिक विकार, रुचिवैचित्र्य, इत्यादिक धर्मनुं यथास्थित स्वरूप वर्णनविशे जे प्रशंसनीय; जेनो लेख अचेतननें चेतना आणेछे; कोईपण विषय जेणे आदर्यो तो श्रवण योग्य थायछे.

आ बाळमित्र ग्रंथ पूर्वे फ्रेंच भाषामां हतो; तेमांहेथी इंग्रेजीमां आव्यो, तेमांहेथी मराठीमा थयो अने ते उपरथी गुजराथीमां कर्यो छे. फ्रेंच तथा इंग्रेजी भाषा एनो विचार करतां; जे भाषा आज शेंकडों वर्ष थयां सुधरती आवीओ छे; जेमां सर्व विषयो उपर ग्रंथ छे; जेमां सर्व मनमाहेला अभिप्राय शब्दे करीने बोलाय, एटला शब्द छे, जे मोटमोटा बुद्धिवानोनें परिचित्त छे, तो एवी भाषामां जे रस थयो छे, जे रस मराठी भाषामां पण थवो कठिण, ते गुजराती भाषामां तो केमज थशे ? जे भाषामां आजदिवस सुधी, व्याकर्ण, कोश, कोईए कर्याज नथी; जेमां विद्वान लोकोनुं चित्त रम्युंज नथी; जेमां शब्द संग्रह थोडो; जेनी बोलवानी शैली प्रौढ नथी; एउपर वळी आ भाषांतर पण यथामति छे; माटे सर्वे कृपा करीने, एमांहेना दोषसामुं लक्षन देतां गुण मात्र लेईने मारी सेवा स्वीकारवी; ए मारी प्रार्थना छे.

न्हानोभाई.

एक वेणी एवे नामे छोकरी हती, ते एक दिवसे ल्होटे परोडीये उठी. तेना मनमां हतुं जे वाडीमां जईने फूल वीणुं. अने मारीमा सुतीछे, ते, जागे नहीं एटलामां, एनें तेनो हार करीने आपुं. तेमाटे छोडी मेडाउपरथी हेठळ आववाने तैयार थई; एटलामां, तेनो बाप गोविंद एवे नामे हतो, ते तेनी ओरडीमां आव्यो; अने छोडीनें केडे बेसाडीने, हसतो हसतो बोलेछे "बेटा, तुं मारी साथे उतावळी चाल, हुं तनें कांई देखाडुं, ते जोईने तनें घणो आनंद थशे" वेणीए ल्होटे हर्ष करीने पुछ्यूं" बापा, ते शुंछे मनें केहेशो?"

बाप केहेछे" छोडी! परमेश्वरे तनें गई राते न्हानो भाई आप्योछे" ते बोली" न्हानोभाई! क्यांह छे ते मनें जोवाद्यो; मनें तेनी पासे उतावळी तेडी जाओ" पछी बापे तेनें तेनी माए ज्यांहां जण्यु हतुं, ते ओरडीनां कमाड उघाडीने मांहे लिधी; त्यांहां खाटला आगळ एक पराई बायडी हती; तेनें वेणीए पेहेलां कोई दाढे घरमां दीठी नहती; ते ने अवतरेला छोकरानें बळोतियामां वींटती हती. ते जोईने वेणीए बापनें नाना प्रकारना प्रश्न कर्या, तेना उत्तर देईनें, बापे जाण्यूं जे, में एनां कोड पुरा कर्या, ते वखत तें फरीने बापन पुछवा लागी "बाप, आ डोशी कोणछे? जुओ, ते केवी मारा न्हानाभाईनें बांधेछे! तेनें ए दुःखवशे एम तमनें बिहीक लागती नथी बापा?"

गोविंद. तुं बिहीश नहीं छोडी, आडोशी भली छे, एनें में छोकरानुं जतन करवा माटे बोलावी छे.

वेणी— पण बापा, आ छोकरो मारी मानो, ते एणीए हजु एनें जोयो छे के नहीं ?

गंगाबाई— (खाटलानो पडदो खसेडीने बोले छे.) हा छोडी, में एने जोयो छे मने केहे वारू, एने जोईने तने हर्ष थयो के नहीं?

वेणी— हा मा, मने घणो हर्ष थयो; तें माने न्हानो सारो सोवती रमवाने आप्यो; एनुं शो जुवो केहेवु सारुं छे! अने रातुंज, जेवु कोई केहेशे, क्याहार्थी दोडतो आव्यो छे! बाप, हु एनी सघाते रमु?

गोविद०— ते क्यम थाय बचा? एनाथी उभा रेहेवातु नथी; तु जो, एना पग केवा कुंळाछे ते.

वेणी— ओः हो! पग कुंळाछे खरा! हवे हु समजी, एने मारी साथे दोडवामा हजु घणा दाहाडा जोइये.

गोविद० ते सघळुं थवानी वेळाए थशे; पेहेला तो हीडवुं शीखशे, पछी तमे बेजणा वाडी वाडीमा कुदशो अने रमशो.

वेणी— खरुंज शु? अरे बापुड्या, हु तने कांई आपुं, एटले तुं मारा उपर हेत करीश. आ मारी पाशे चित्र छे ते ले, तारे रमवाने, ए शु बापा? आ लुची लेतो नथी! एणे मुठिओ वाळी राखीओ छे.

गोविद० हाथ क्यम उघाडीए, ते एने हजु खबर नथी; ते समजवाने कांई महिना जोइये.

वेणी— एम छे? अरे मारा बापुड्या. हु तने मारा सघळा रमकडा आपीश, केहे हवे तु खुशी थयो मने जवाब दे. बापा, ए हसेछे मने वेणी केहे वेणी! क्यम, तु बोलतो नथी?

गोविद० एने बोलवाने हजु बे वर्ष जोइये, हवे वेणी, तु कच करीने तारी माने अकळावीश हो.

वेणी— जुओ बापा, एणे हानो चेहेरो फेरव्यो, अने ए रुएछे; मने एवु लागे छे जे, एने भुख लागीछे, अरे, मारा लाडका तुं छानो, तु छानो, हु तारे माटे कांई सारु सारु खावानु आणु.

गोविद० मारी बेटी, एने खावानी सरपटमा तु पडीश नहीं; हजु एने दांत आव्या नथी; ते ए खाशे क्यम?

वेणी— एनाथी खावातु नथी! त्यारे ए जीवशे क्यम? ए शुं भूखेमरे!

गंगाबाई— ना दीकरी, एनें माटे परमेश्वरे मारी धाईओमां दूध कर्युं छे, ए हमणा तो अशक्त छे, पण काई दिवस गयापछी तुं जोजे, जे ए भुंई उपर केवो लोटवा माडेछे.

वेणी— ते हुं किये दाहडे जोईश. पण मा, जो तुं, एनुं डोकुं केवुं सारु देखाय छे; एनें हांथ अडाडवाने मनें विहीक लागेछे.

गोविंद॰ तुं हाथ अडाड, पण हळुवे अडाड हो.

वेणी— वारु वारु घणोज हळुवे अडाडु छुं! ओः ओ! केवो कुंळो छे! जेवो रुनो गोळो.

गोविंद॰ छोडी, न्हानां छोकरानी डोक एवीज होय छे.

वेणी— बापा, जो ए पडी जाय, तो डोकुं भागीने कडके कडका थई जाय नहीं वारु?

गंगाबाई— एमा शी आती? पण अल्ले एनें जाळवीने झालीशुं, एटले ए पडनारो नहीं.

गोविंद॰ छोडी, तनें खबर छे, पांच वर्ष पेहेलां, तु एवीज न्हानी हती ते?

वेणी— एना जेवी न्हानी! नही हों बापा. तमे मारी मश्करी करो छो.

गोविंद॰ मश्करी नहीं बेटी, हुं खरुंज कहुं छुं.

वेणी— मनें सांभरतुं नथी ते?

गोविंद॰ ते खरुज, आ हिंडोळो, में बारणे क्यारे बांध्यो छे, तेनी तनें खबर छे?

वेणी— क्यारें? ते जेवो छे तेवोनें तेवोज छे.

गोविंद॰ तेवोनें तेवोज क्यम होय! ज्यारे तुं आ न्हाना छोकरा जेवडी हती त्यारे, आ हिंडोळो बाध्योछे.

वेणी— खरे जशु! पण क्यम त्यारे ते हमनें साभरतुं नथी?

गोविंद॰ न्हानां छोकरा होयछे तेनीपासे शु हतुं, ते कांई समजता नथी. आ तारो न्हानो भाई, तारा जेवडो थाय त्यारे, तुं एनें आजनीवात पुछजे जे “ हुं तनें ते दाहाडे, नाम देता शीखवती हती. ते तनें सांभरेछे?” पछी तनें खबर पडशे

वेणी— शुं हुं पण मानें आमज, धावती हती !

गोविंद० हा, एमां संदेह शो ? तारा माटे शी शी मेहनत पडीछे छोडी ! तुं एवी नबळी हती, जे ताराथी कांई खवातु नहोतुं, अने घडीए घडीए चिंता करतां जे तु हमणां मरीश. तारी मा केहेती :" अरे मारी बापुडी, तारो जीव चुंथाशे" एम कहीने तेणीए तनें घणे श्रमे करीने, धाईओनुं दूध पीवुं शीखव्यु.

वेणी— अरे मारी मा, त्यारे मनें पेहेलुं खावानुं, तेंज शीखव्यु नहीं ?

गोविंद० हा बेटा, तारी माए तनें धावतां शीखव्युं, त्यारे तुं शरीरे पुष्ट थई. एवी मेहेनत तेणीए तारामाटे बे वर्षसुधी रातदाहाडो करी. कोई वखत, थाक लाग्याथी तारी मानें, लागारेक ऊंघ आवे, एटलामां, तुं रोईने तेनें जगाडे. पछी ते घबराती ऊठीनें, तारा घोडिया आगळ आवे" वेणी वेणी, बेटा, छानी रेहे, तनें भूख लागी हशे, मारी दीकरी" एम कहीनें पछी तनें धाई आगळ धरे.

वेणी— अनें बापा, मारू आ गळू एना गळा सरखुं त्यारे कुंळुं हतुं!

गोविंद० बचा एवुंज हतुं.

वेणी— शुं! आ मारू गलु! जे आज आटलुं कठण छे ते ! ओःहो ! तेवु होततो क्यारे भागी गयुं होत.

गोविंद० ते मारू पण अह्ले तनें घणी सभाळी छे. केटलादाहाडा सुधी तारी माए सघळा सुख एक कोरे नांखी दीधां हतां, अनें तुं आखो आगळथी वेगळी पडे माटे कहीं जवु मुकी दीधुं. जारे जारे तेनें, काम माटे तनें मुकीनें जवुं पडे, त्यारे, ते तारी घणी चिंता करें. अनें दाईनें सुंपे, तेनें केहे, "रळीयात्म, हु एनें तमारे स्वाधीन करुंछुं; तमें पेटना छोकरानीपेठे एनें जाळवजो हो." अनें तनें सारीपेठे सभाळे माटे, तारी मा तेनें वारे वारे कांई इनाम आपे.

वेणी— अरे मारी भली मा. पण बापा, मनें दोडतां आवडतु नहोतुं एवी हुं क्यारे हती ? जे हु आज अद गाउ दोडु, केहे-

तामां दोडुं; जुओ, हुं त्रण चार फलंगोमां ओरडीनें पेलीमर जाउं; ए शुं मनें कोईए शीखव्युं छे ?

गोविंद॰ तारी माए, अनें में, तनें शीखव्यूं छे. तुं पडी जायतो, तनें वागे नहीं माटे, अह्ने मुखमलनी टोपी करीने तनें माथे घालतां; पछी नरम दोरी झलावीने हीडाडिये. कोई वखत अमे बागमां सामासामी बेशिये; तनें वच्चे एकली कांई झाल्यावना उभी करीने" ह्मारीपासे आव" एम कहीनें, एकवार हुं, एकवार तारी मा, आगळ लांबा हात करिये; तेवखत, तुं लगार अडयडीजे खाय, एटले अमारो जीव उडी जाय. कोई वखत अमे, तारी पासे चालणगाडी झलावीनें हीडाडिये, एवी एवी युक्तिओ करीनि, तनें हींडवुं शीखव्युं छे.

वेणी —मारामाटे तमनें एटली मेहेनत पडीछे ए मनें खबर नहोती. त्यारे बोलवुं पण तमेज मनें शीखव्युं हशे तो !

गोविंद॰ तेपण अह्मारंज शीखवेलुं; हुं तनें खोळामां बेसाडीनें, बापा, मा ए शब्द घडीए घडीए संभळावुं; ज्यांहां सुधी ते तुं ह्मनें पाछा बोली संभळावे. आज जेजे शब्द तुं बोलेछे, तेते, अह्मे तनें शीखव्या छे; अनें तनें वाचतांपण अह्मेज शीखव्युं छे तेतो तनें सांभरतुं हशेज.

वेणी — हा, ते मने सारीपेठे सांभरे छे. तमे मनें पाटी उपर अक्षर काहाडीनें आपता, अनें शीखवता, ते हुं शीखुं एटले, तमे मनें खारेक खावा आपता; ते लेईनें हुं घणी खुशी थती.

गोविंद॰ जो अह्मे, तारा माटे एटली मेहेनत नकरी होत, तो तारी अवस्था शी थात वारू?

वेणी — तो मनें मुआं आज घणा दाहाडा थया होत. ओः हो! अरे मारी सारी मा ! मारा सारा बाप! तमारा गुणनी ओशींगण हुं क्यारे थईश ?

गोविंद॰ एटलुं करतां पण, तुं कोई दिवस, मनें अकळावछ. अनें तारी मानुं कह्युं करती नथी.

वेणी — हवे हुं जीवुं त्यांहां सुधी, कोई दिवस एवुं करनार नहीं. तमे मारा माटे, एवुं दुःख भोगव्युं छे, ए मनें खबर आजसुधी नहोती बापा.

गोविंद० हवे तारा भाईनेमाटे, अहीं केटलो श्रम करियें छीये, ते जोतीजा; एटले ते उपरथी तनें खबर पडशे, जे मारामाटे पण एना जेवोज श्रम थयो हशे.

एवुं बोलवुं थयुं ते थकी, वेणीना मनमां सघळी वातो पक्की आवी. पोताना भाईने माटे, मानें केटलो श्रम पडे छे; ते लगारेक साजो न होय एटले, एनें केवुं दुःख थायछे! अने एना पेटमां कांई अन्न जाय एटलेते केटलुं कष्ट पामेछे! ए रुएछे त्यारे, ते केटली धबराय छे! मानें विसामो आपवो माटे, बाप केटले हेते करीने छोकरानें संभाळे छे! अने तेणा एनें हींडतां, अने बोलता शीखववाने केटलो श्रम करेछे! ए सघलुं जोईने, वेणी आपणा मनमां केहेछे "मारा मावापे, मारामाटे पण आवीज मेहनत करी हशे" पछी ते दिवसथी वेणीनी मावाप उपर एवीं ममता घणीज थई; मावापनी हुं सर्व प्रकारे उपकारी छुं, एवुं तेना मनमां आव्या पछी कोई दिवस तेणीए मावापनी आज्ञा मिथ्या करी नहीं; अने तेमनें लगार दुःख थाय एवुं कोई दिवस कर्युं नहीं.

वर्षना त्रण मुख्य काळ.

बाळो, तरतज घऊनी पुंख खाईने आव्यो हतो, अने केहवा लाग्यो के "आहाहा! आवो सदा शियाळोज होत तो सारु थात एनुं सुख शुं कहूं, एमा नदीना पाणी केवां स्वच्छ अनें केवां मीठा! शालो, कांबळीओ, केवुं सुख देछे! पेटमांभूख, अन्न उपर प्रीति अने ऊघतां केवी सारी आवेछे. ते सांभळीनें गोविंद शेठ तेनो बाप, तेनें केहेछे "बारु त्यारे, जेवुं कहछ तेवुज, मारी स्मरण चोपडीमां लखी मेहेल" बाळे ते कर्युं. पछी आगळ शियाळो गयो, अने उन्हाळो आव्यो, त्यारे सघळां वृक्षनें पल्लव फुटीने पुष्प थया छे; अने वायु सुगंधी टाहाडो मंद मंद आवेछे, लोक, चंदननालेप करीने गळामां फुलना हार घालीने फरेछे. नाना प्रकारना टाहाडा उपचार करेछे; बागोमां फुआरा उडे छे; तेना छांय शरीरनें लागीने, घणुं सुख क-

रेछे; तेमज, पाकेलां फळ, आंबा, फनस, जांबू, अंजीर, द्राख, इ-
त्यादिक जीभनें अमृतसरखा स्वादने आपेछे ते सघळां सुख जोईने
बाळो, केहेछे "आहाहा ! आवोज सदा उन्हाळो होत, तो सारुं
थात" गोविंद शेठ बोल्यो "छोकरा, तुं जेवुं केहेछे तेवुंज मारी स्म-
रण चोपडीमां लखी मेहेल" बाळे ते कर्युं. पछी चोमासुं आव्युं; ते
वखत, जांहां त्यांहां लीलीचट्ट अनें नानाप्रकारनां झाड, उग्यांछे,
नदीओना प्रवाह चाल्याछे, शाक भाजीओ सुंदर थईओछे, स्थळे
स्थळे पाणी भरायाछे, तेमां कागळनां नाव करीने, छोकरां तरा-
वे छे माथा उपर छत्रीओ, बनाती टोपीओ, टोप, लेईने वरसादमां
लोक चालेछे, आगळ खेतर पाक्यां, तेमां नाना प्रकारनां धान्य
थयांछे, ते जोईने बाळो केहेछे; "बापा, शो चमत्कार छे आ !
आ चोमासाना दिवस सदा आवाज होयतो घणुंज सारुं !" बाप
केहेछे, बेटा "आते चोपडीमां लखी मेहेल" बाळे ते लख्युं. पछी
थोडाक दिवसमां शियाळो आवनार ते वखत, बाळो बापनें केहे-
छे; आ शियाळो न आवे अनें चोमासुंज रेहे, तो सारुं थाय"
बाप बोल्यो "एवुं थाय तो तनें संतोष थाय बेटा ?"

बाळो— घणोज संतोष थाय बापा.

बापे ते स्मरण चोपडी काहाडीने बाळानें देखाडी, अनें बो-
ल्यो, आ चोपडीमां शुं लख्युं छे, ते वांच बाळा.

बाळो— (वांचेछे) आहा! आवो शियाळो, सदा होत तो सा-
रुं थात.

गोविं॰ वारुं, हवे आगळ चार पानां फेरवीने आ वांच.

बाळो— (वांचेछे) आहा! आ आवो उन्हाळो सदा होत, तो
सारुं थात.

गोविं॰ (वेळी चार पानां फेरवीने पुछेछे) बाळा, आ अक्षर
कोना तें ओळख्या ?

बाळो— ए मारा अक्षर.

गोविं॰ ते शुं लख्युंछे ते वांच.

बाळो॰ (वांचेछे) आ चोमासुं आवुज वर्ष सुधी होय तो सारुं.

गोविं॰ आ हुनें आश्चर्य लागेछे; जे शियाळामां तें कह्युं, के स-

दा शियाळो होय तो सारुं. तेज तुं उन्हाळामां केहेछे जे उन्हाळो सारो; अनें चोमासामां केहेछे, के चोमासुं सारुं; हवे एथी शुं समजवुं ?

वाळो— जे सघळाकाळ सारा छे.

गोविं० हा-बेटा. ते ते काळमां, ते ते काळना अनेक प्रकारनी समृद्धीओ उत्पन्न थायछे; अनें प्राणीमात्रनें अनेक प्रकारनां सुख थाय छे. आ जगत् क्यम चलाववुं, ए परमेश्वरनें पर्कुं मालम छे. एनो विचार करवाने आपणी बुद्धि केटली ? जो तें कह्युं एवुं होत, तो चोमासा पछी आपणनें शियाळो अनें उन्हाळो नथी एम थात, सदा सर्वकाळ वरसात पडीनें सघळां ठेकाणां जलमय थात. लोक घरमां अटकी रहत; धान्य कोही जात; दकाळ पडीने लोकोनो नाश थात. एटलो अनर्थ थईने तारो स्वार्थ केटलो थात कहीश तो, तनें वळी केटलाक दाहाडासुधी, कागळनां नाव करीने पाणीमां रमवानु थात. माटे, परमेश्वरे आ वात केवी सारी करी छे जो वारुं! जे काळनी वेंहेचण पोताने हाथ राखी छे. एवात, आपणासरखा जीवनें हाथ होय तो, कहीं सुख नथी एवुं थईने अनर्थ थात.

लक्ष्मण.

एक घणो गरीब संताजी एवे नामें मजूर हतो. तेनें न्हानां न्हानां छ छोकरां हतां. तेमनुं पेट क्यम भराशे माटे एक दाडो तेनें घणी चिंता थई; तेमां बिजुं एवु थयु जे, ते वर्षमां अन्न सारुं पाक्युं नहीं माटे आगला वरस करता दाणो बमणो मोंघो थयो. संताजी रात दाहाडो मेहेनत करे तोपण छोकराने जाडो पातळो रोटलो पेट भरीने खवराववाने पुरा पैसा तेनें मळे नहीं. एवो ते घणा दुःखमां पड्यो, एक दिवस तेणे, पोताना सघळां छोकराने पासे बोलाव्या, अनें आंखोमां आंसुं आणीनें केहेछे, " अरे मारां न्हाला छोकरां, ऊण दाणो मोंघो घणो, छे; हुं आटली मेहेनत करुं छु तो पण तमारां पेट रभाय एटलो दाणो मनें मळतो नथी; एवी मारी अवस्था छे. तमे जुओ, जे सघळा दाहाडानी मारी मजूरी आटला एक रो-

टलामां खरच थाय छे, माटे मने जेटलुं मळेछे, तेटलामां निर्वाह तमारे करवो जोईशे. बिजो कशो उपाय नथी. अने एटले तमारां पेट, भरातां नथी ते खरा पण वारुं जीवतो बचशे" एटलुं बोलीने ते छानो रह्यो. ते बचाराथी आगळ बोलायुं नहीं. अने ते आखो उंची देवनासांमी करीने रोवा लाग्यो. ते जोईने छोकरापण रोवा लाग्या, अने पोतपोताना मनमा केहेवा लाग्यां; "हे परमेश्वर, हे देव, अह्ले गरीब, अह्ले न्हाना, अह्ले अभागिया, अह्लारा उपर दया कर. अह्लारा बापनें सहाय था. अह्लनें भूखे मरवा देईश नहीं."

सताजीए पछी ते रोटलाना सात बरोबर कडका कर्या तेमांनो एक न्हानो कडको पोते लेईने बिजा कडका छोकराने वेहेची आप्या तेमां, एक लक्ष्मण करीने छोकरो हतो, तेणे पोतानो भाग लीधो नही. ते बोल्यो; "बापा मारे नहीं जोइये; आज मजथी खवातुं नथी. मनें करार नथी; मारो भाग तमे खाओ. नहींतो मारा भाईओनें वेहेची आपो" सताजी लक्ष्मणनें हईया सरसो लेईने, पुछेछे "बचा, तनें शुं थयुछे?" तें केहेछे "बापा मनें सुख नथी; मारुं शरीर घणुं बगड्युं छे. हुं सुई रेहेवा जाऊं छुं" संताजीए छोकरानें तेडीने खाटला उपर सूवाड्यो. बिजे दाहाडे सवारमां, संताजी घणो दुःखी थईने तेवोज वैद्यनें घेर गयो, अने तेनें पगे लागीने केहेछे, "वैद्यराज, मारो छोकरो घेर मांदो पड्यो छे. मज गरीब उपर दया करीने, तेनें जोशो अने ओसड आपशो, तो हुं तमारो उपकार जन्म सुधी वीसरीश नही. ते वैद्य ह्मोटो धर्मात्मा हतो. पोतानें सताजी पासेथी कांई मळवानुं नथी, ए तेनें पक्की खबर हती. तोएते वैद्य तेनें घेर गयो; अनें लक्ष्मणना खाटला आगळ जईने तेनी नाड जोई तो रोगनुं लक्षण कांई जणायु नहीं; पण नवळाई घणीछे एटलुमात्र जणायामां आव्युं. पछी कांई ओसडनी याद लखेछे, एटलामा लक्ष्मण बोलयो, वैद्यराज हुं तमने पगें लागुछु मारे माटे कांई ओसड मगावशो नहीं, हुं ते ओसड खानार नथी.

वैद्य— तुं शामाटे खानार नथी?

लक्ष्म० मनें तें पुछशो नहीं; माराथी ते केहेवातुं नथी.

वैद्य— छोकरा ते केहेवामां तनें शुं खोटुं छे? तुपण मनें घणो हठीलो छोकरो लागेछे.

लक्ष्म० वैद्यराज, हुं हठ्यवास्ते केहेतो नथी एवुं नथी.

वैद्य— वारु त्यारे, हुं तनें आग्रह करतो नथी; तारा बापनें पुछुंछुं, हुं जाणुंछुं जे ते एटलु छानुं राखशे नहीं.

लक्ष्म० ना. ना. ना. वैद्यराज, परमेश्वरनें वास्तें ए वात मारा बापनें जणवशो नहीं.

वैद्य— अल्या तनें शु कहियें! वारु, पण ज्यारे तुं ह्मनें केहेतो नथी त्यारे ह्मारे ए वात तारा बापनें जणववी घटे छे.

लक्ष्म० अरे महाराज! ना, ना. ते करता हुंज तमनें कहु तें सारुं पण दया करीने मारा भाईनें अने बेहेननें आगळ्थी बारणे काहाडो.

वैद्ये बिजा छोकरानें बारणे मोकल्यां पछी लक्ष्मण केहेछे; वैद्यराज, आ दुष्काळमां मारा बापनें घणी मेहेनते एक रोटला जेटला पैसा मळेछे. ते रोटलामांथी, एक एक कडको एक एकनें भागे आवेछे, तेमानो घणोज न्हानो कडको बाप लेछे. मारा भाई बेहेननें भुख्यां देखी मनें घणु खोटु लागेछे. सघळाओमां हु होटो, सघळांकर्त्ता मारामा सामर्थ्य वत्तुं छे; एटलामाटे हुं जाणुछु के मारो भाग मारा भाई बेहेन खाय. माटे हु खातो नथी. एवास्ते में मंदवाड लिधोछे, अनें माराथी खवातुं नथी एम कहुछु पण हवे हुं तमनें फरीने पगे लागु छु, आ वात मारा बापनें केहेशो नहीं." ते सांभळताज दयाए करीनें वैद्यनी आंखोमा आसु आव्या, अनें केहेछे, पण छोकरा, तनें भूख लागती नथी?

लक्ष्म— एम क्यम थाय, भुखतो लागे छे. पण तेमनी भूख जोईने जे दु:ख थायछे, तेवु मारी भुखे करीने थतु नथी.

वैद्य— पण जो तु कांई खाईश नहीं, तो वेहेलो मरीश.

लक्ष्म० ते तो हुं जाणुछुंज. पण हु संतोषथी मरीश. मारा बापनें एटलु एक पेट भरवुं तो ओछुं थशे. अने हु मरीनें परमेश्वर पासें जईने प्रार्थना करीश. जे महाराज, मारा

भाईओनें अनें बेहेनोनें अन्नवना मरवा देईश नहीं.

ते छोकराना एवा बोल सांभळीने वैद्यनें घणो विस्मय थयो; अनें मनमां दया आणीने वैद्य लक्ष्मणनें बे हाथे उचकीनें छाती सरसो चांप्यो; अने केहेछे, "बिहीश नहीं मारा बापा, तुं मरनार नथी. सर्वनो बाप जे परमेश्वर छे ते तारुं अने तारा कुटुंबनुं रक्षण करशे: मनें परमेश्वरेज अहींयां मोकल्यो एम जाणजे. हुं हवे घेर जईने उतावळोज आवुंछुं." एवुं कहीने ते वैद्य पोतानें घेर दोडतो गयो, अने चाकरनें माथे के जातीना अन्न मेहेलीने तरतज पाछो आव्यो अने संताजीनें अने तेनां छोकरांनें एक ओळे, बेसाडीने तेमनें पेट भरीने खवडाव्युं. ते गरीब छोकरांओनो पेट भरीनें जमवानो आनंद जोईनें, ते धर्मात्मा वैद्य घणूं घणूं प्रसन्न थयो. जतीवेळाये लक्ष्मणनें केहेवा लाग्यो," छोकरा तुं कशी चिंता करीश नहीं; हुं तमनें जे जोईशे ते आपीश" ते बोल्युं तेणे छोटी प्रसन्नताथी पाळ्युं ते तेमनें नित्ये अन्न मोकलीदे. अने ते गाममां बिजापण केटला एक ते वैद्यना जेवा धर्मात्मा पुरुष हता तेमणे ते वात जाणी त्यारे, तेपण, ते छोकराओना समाचार जोवा लाग्या. कोई अन्न, कोई पैसा, कोई लुगडां, एम तेओनें आपे. ए प्रमाणें थोडाज दाहाडामां ते न्हाना छोकरांनुं कुटुंब दरीद्रतामांथी छुट्युं.

ए प्रमाणे पोताना बापनें माटे, अने ते न्हाना भाईओमाटे, ते उदार छोकरे जे आचरण कर्युं ते ते देशना राजाए सांभळ्युं त्यारे ते घणुं आश्चर्य पांम्यो, अने संताजीने आपणी पासे बोलावीनें कह्युं, "तारो छोकरो घणो साधु छे, माटे हुं एनें पुत्रनी पेठे पाळीश. में दिवाननें कही मुक्युं छे, ते तनें वर्षोवर्ष पांचसो रुपैया आपशे, लक्ष्मण अने तारा बिजा छोकराओए मनमां आवे ते धंधो शीखवो; तेमनें हुं खर्च आपीने शीखवीश; अने ते जो सारे मार्गे चालशे, तो हु तेमनें भाग्यवान करीश."

संताजी घणो प्रसन्न थईने घेर आव्यो, अनें लांबो भुई उपर थईने मनें आवो सारो योग्य पुत्र परमेश्वरे आप्यो माटे देवनी स्तुती करवा लाग्यो.

जमनी.

गोदावरी बाई एवे नामें एक डाही, भली, अनें मायाळु, बायडी हती. तेनी छोटी छोकरी गगा एवे नामें हती; तेणीए एक दिवस काईक अन्याय कर्यो, माटे तेनें माए ममताथी धमकावी. ते माना ममताना शब्द सांभळीने अने पोतानो अन्याय समारीने रोवा लागी ते जोईने तेनी न्हानी बेहेन त्रण वर्षनी जमनी एवे नामें हती तेणीए हळुवे रहीने पछवाडेथी आवीनें एक हाथे ओढणानो छेडो लेईनें पोतानी बेहेनना आंसु लोहोयां, अनें बिजे हाथे पोताना होमांनो साकरनो कडको तेना होमा घाल्यो.

हु एम जाणु छु जे कोई सारे चितारे आ चित्र काहाड्यु होय तो शु शोभे।

न्हानो सारंगीवाळो.

नाटक एक अंकनु.

पात्र.

गोपाळदास.

कृष्णदास. . . . गोपालदासनो छोकरो

गोदावरी. . . . गोपालदासनी छोडी

हीरो. . . . . गोपालदासनो भाणेज

गौरी. }
महालक्ष्मी. } गोदावरीनी बेहेनपणीओ, सामळदासनी छोडीओ.

दोलतसिंह. . . . न्हानो सारगीवाळो

भीमो. . . . . चाकर.

टेकाणुं.

गोपाळदासनुं घर.

प्रवेश १.

कृष्णदास अने हीरो.

कृष्ण० (हीराने) सांभळ्यु भाई, तारे मारु एक काम कर्यु जोइये.

हीरो— वारू जोऊंतो खरो शुं कामछे ते. तारी सदा कांई वेठ हीयज होय, नहोय एवुं नहीं.

कृष्ण॰ ए शामाटे, जे तुं मारा करतां बुद्धिमान् छे. भाई, आज हमें गुरुजीए एक संस्कृतनो श्लोक माफुन करवा आप्यो छे ते काम तजथी सारुं थशे.

हीरो— शुं ! ते तें हजु पुरो कर्यो नथी ?

कृष्ण॰ पुरो क्यांहांथी थाय, हजु तेनो आरंभज करवानो अवकाश कोनें फाव्यो छे !

हीरो— शुं ! पेहेला पोहोर दाहाडाथीते पाछला पोहोर दाहाडासुधी अवकाश तनें फाव्यो नहीं ?

कृष्ण॰ तु जो वारु हमें कयम फावे ते. हुं पोहोर दाहडे दातण करी रहुं छुं; पछी सारीपठे भूख लागी जोइये माटे दश घडीसुधी मारे बागमां अहींयां दोडवुं पडेछे. पछी चार घडी जमतां थायछे. हवे जमीने पाधरोज उद्योगने बेसुं तो मारा बापनो वैद्य केहेछे जे तेनें झोटो रोग थायछे, माटे पेट भरीनें जम्यो ते पचाववा सारु थोडीकवार सुधी सुवुं जोइये, अने कांईक फर्वु जोइये, तेमांथी तरत क्यांथी नवरो थाऊं.

हीरो — वारुं, हवेतो सघळुं थयुं, त्यारे अन्यारथी संध्याकाळ सुधी कां करतो नथी ?

कृष्ण॰— हवे मारे गावा बेसवूं छे, ते तुं जाणछज.

हीरो—, पण गवैयो हजु क्यांहां आव्यो छे? ते आवे त्यांहासुधी ते करीश तो शुं थशे ?

कृष्ण॰— त्यांहांसुधी मारे तेनी वाट जोईने बेशी रेहेवुं जोइये जे वखत जे काम करवानुं ते मुकीने बिजूं त्रिजूं लिधूं तो मारो जीव घबराय बापा.

हीरो— वारू तो गाई रह्या पछी कांई दाहाडो रेहेशे. करनारो थईश तो राते सुतासुधी वखत छे.

कृष्ण॰— मनें एक क्षणनीए नवराश नहीं मळे. मारी बेहेन सखीओनें बोलावणूं करीने तेमनी वाट जोती बेठी छे.

हीरो— तेमनें अने तारे शो संबंध छे? ते आवशे तो तारी बेहेन पासे आवशे?

कृष्णा०— खरू, पण तेमनी साथे रमवाने बेहेने मनें तेड्यो छे.

हीरो— वारू पण, ते गया पछी तारे शुं काम छे.

कृष्णा०— वाहरे वाः पछी दिवाने अजुवाळे काम करीने आंधळा थइये. सारी वात कहचा अने तेम कर्यू तो पण, सवारमां वात तेयार थई जोइये ते क्यम थाय?

हीरो— वारू नहीं थाय तेमां मारुं शुं जशे?

कृष्णा०— त्यारे शुं, बाप अने गुरुजी मारा उपर रीसे भराय एवुं तारा मनमां छे?

हीरो— मनें फोसलाववानुं तनें सारुं आवडेछे कृष्णा. जोऊ वारू क्यांहा छे ते संस्कृत.

कृष्णा०— मेडा उपर मारी ओरडीमां छे. हुं जईने आणुंछुं. नहीं तो तुं मारी साथे उपर आवने!

हीरो— तुं आगळ जा. हुं पछवाडेथी आ आवशे. पेली तारी बेहेन मारीसाथे कांइ वात करवा आवेछे.

कृष्णा०— पण तुं आमानी वात कांई तेनें कहीश नहीं हो. समज्यो.

प्रवेश २.

गोदावरी अने हीरो.

गोदावरी— कां भाई, कृष्णारामनु अने तारे शुं बोलवुं थतुं हतुं, हु जाणूछू जे रोजनी पेठे तेणे कांइपण तारी कुचेष्टा करी हशे.

हीरो— रोजनी पेठे कुचेष्टातो नथी करी. पण नित्यनी पेठे कांई प्रार्थना छे, जे हु काल्लनेमाटे एनी वतीनुं कांई काम करी मेहेलुं.

गोदा०— अने शुं! आ एनुं आळशीपणुं, बापने जणावीश नहीं?

हीरो— ते हुतो जणावनार नहीं शामाटे जे तनें खबर छेज जे तारी मा मरीगया पछी मारा मामानी प्रकृति एवी शिथिल थई छे के, लगार तेनुं मन दुःखायुं एटले ते मांदो पडे छे. अने बिजूं पण हुं तेनु अन्न खाऊछु, कदाचित्, तेनें एवु आवग

के आ मारा छोकरा उपरथी मारी ममता तोडावीनें एना उपर थवानें इछतो हशे.

गोदा०— वारू त्यारे हु एनें मळीश; एटले हुंज एनें बेवांनां कहीश पण हु शुं करवा आवी छू ते तुं समज्यो ? सामळदासनी छोडीओ आपणें घेर आवनारीओ छे, तेनी आगता स्वागता करवानें तारे मारी सहायता करवी जोईशे.

हीरो— वारुं बेहेन, माराथी जे थशे ते करवानें हुं सिद्ध छुं.

गोदा०— ओहो ! आ तेतो आवीओ, चालो मेडा उपर जइये.

प्रवेश ३.

हीरो, गोदावरी, गौरी, महालक्ष्मी.

गोदा०— आवो मारी बेहेनपणीओ (ते एक एकने अरसपरस मळेछे; हीराने पगे लागेछे; हीरो तेमुने पगे लागेछे.)

गौरी— आपणनें मळ्या वर्ष थई गयूं हशे एवुं लागेछे बाई !

महा०— खरूंज; घणा दाहाडा थया.

गोदा०— मने एवुं लागेछे जे एक सघळो महिनो थयो हशे- (हीरो बेसवानें शेतरजी पाथरेछे ?)

गौरी— तुं शुं करवा एटली मेहेनत करछ ?

हीरो— मारे जे करवानुं घटेछे, ते मारे करवूं जोइये.

गोदा०— मनें निभ्रांत छे; जे भाई हर्ष करेछे. मारा कृष्णदासमां जो आटलो विवेक होय तो पछी शुं जोइये.

प्रवेश ४.

हीरो, गोदावरी, गौरी, महालक्ष्मी, कृष्णदास.

कृष्ण०—(छोडीओनें काई लगार आगता स्वागता कर्यावना) आ तें घणूं सारूं कर्युं हीरा ! पोते अहींयां रमवानें बेठो, अनें मनें त्याहा वाट जोतो राख्यो !

हीरो— हुं एम जाणतो हतो के तुं प्रथम छोडीओनें मान आपीश. ते पेहेली मारीज पूजा करी.

कृष्ण०— (चमकीनें) ओहो बेहेनो, हुं तमारी प्रार्थना करूं-

छूं जे तमनें मान दीधुं नहीं, माटे रीस चढावशो नहीं. हुं हमणां तमारी सेवामां आवूंछूं.

महा०— तुं मारी सेवानी चिंता राखीश नहीं. तारुं काम होय ते कर.

कृष्ण०— (हीरानें एक तरफ लेई जायछे. अने छोडीओनी नजर वातो करवामां छे एवुं जोइने हळूवे रहीने धुंजामांथी सरकत कागळ काहाडीनें आपेछे) आ ले, समज्यो, अने एनुं भारुत उतावळुं करी आप.

हीरो— छ ओळो! वाहवारे! घणी मेहेनत! तनें लाज आवती नथीरे?

कृष्ण०— छानो. बोलीश नहीं, ते सांभळशे.

हीरो— बेहेनो, मनें आज्ञा आपो तो हुं एक क्षण जइं आवूं.

गौरी— वेहेलो आवजे, अमे वाट जोइये छीये.

गोदा०— तुं जायछे तो भाई ते मिठाई अने थोडोक मुरब्बो भीमानी साथे उपर मोकलावजे.

प्रवेश ५.

कृष्णदास, गोदावरी, महालक्ष्मी गौरी.

कृष्ण०— (गादी उपर बेशीनें तकीए ओठंगण देईने हाथ पग पसारीनें केहेछे) हुं मारे अहींयाज बेसुंछूं.

गोदा०— हुं जाणुंछूं जे वारे अमारा पेहेलां, अमनें पुछ्यावना बेसवूं नहीं. ए गृहस्थाईनु लक्षण नहीं.

कृष्ण कोनें, तेनें पुछूं के शु?

गोदा०— हु अहींयां एकलोज नथी.

गौरी— हवे में जाण्युं जे तारा भाईना मनमां अहे तो कशाम नथी.

महा०— ए एम जाणेछे जे, हु अहींयां बेठो छु तेथीज ए कृतार्थ थयो.

कृष्ण०— हं: हं:! बेहेनो मनें पक्की खबर छे, जे माराविना तमारे चालशे; पण तमविना मारे चालशे नहीं.

गोदा०— वारुं एटलूं पण सत्कार सरखूं तो बोल्यो.

कृष्णा०— पण हुं खरुंज कहूंछूं बेहेन; तुं एवुं समजीश नहीं जे हुं अहियां तारे माटेज बेठो छूं.

गोदा०— ए वातनो तो मनें निश्चयज छे. हुं ते शो पदार्थ काई नहीं, पण आवा शाहाणां भाईनी हु बेहेन. एटलुं मनमां आणिनें प्रसन्न रहूंछूं, (एटलामां भीमो आवेछे. अने पेंडा बरफी तबकमां मुकिनें जायछे.)

कृष्णा०— हवे आ मिठाई मेज वेहेची होय तो सारूं नहीं ?

गोदा०— ना बावा ना, ते हुं करीश. तुं एवा काममा आडो छे. अनें तारे जो काम करवुं होय तो आ छोकरीओनी आगळ वाडकीओ मेहेल.

महा०— बाई, मारे तो आटला पेंडा नही जोइये.

गोदा०— जेटला जोइये तेटला ले.

(गोदावरी तेनी आगळ बरफी धरेछे. कृष्णदास तेना हाथनी तासकनें वळगेछे)

गोदा०— (कृष्णदासनें) तनें प्रथमज में छोटा त्रंण कडका आप्या, नथी ?

कृष्णा०— तोपण मारुं पुरूं थयुं नहीं बेहेन. आंः गळ्या गळ्या उपर मारी प्रीति घणी छे. (ते एक पछी एक बे,त्रण चार कडका लेछे अने गोदावरी तासक खेंची लेछे.)

गोदा०—भाई तनें कांई लाज नथी आवती ? तुंज सघळूं लेई जईश त्यारे पछी अहे शुं करीशुं वारु ?

कृष्णा०—बरफीनी बरणी क्याहां छे ते तनें खबर नथीके शु ? त्याहांथी वळी आणजे एटले थयुं.

गोदा०—(बिजी छोडीओनें) बेहेननें मेहेनत दीधावना भाईनें चेन पडतुं नथी.

कृष्णा०—हवे एटलूं, तुं रुगार घरमां जईश तो आ छोडीओनी चाकरी हुं एकलोज करीश.

महा०—साभळ्युं गोदावरी हवे तारा भाईनें कोई दाड केहेशे ?

गोदा०—(वाडकीयोमां मुरब्बो मेहेलेछे, अने कृष्णदासनें केहेछे) भाई आ वाडकी महालक्ष्मीबाईनें आप. (कृष्णदास हाथमां वाडकी लेईने महालक्ष्मीनें आपतां तेनी साडी उपर

उधी वाळेछे. ते जोईने ते बे जणीओ चमकीने उठियो.)

गोदा॰—आ जोयु एनु लक्षण (हळूवे, कृष्णदासनें) हु सम राईश जे आ तें जाणीने ढुगईथी कर्यू छे.

महा॰—अरे परमेश्वर ! मारी नवी साडी चिकटी थयी, हवे मारी मा मनें शुं केहेशे ? अनें तेनें हुं शु करीश ?

गौरी— हरी हरी ! आ आज प्रथमज्ज पेहेरी छे. उतावळी लोटीमा पाणी लेईने आव.

गोदा॰— नाना, ते करता कोरे लुगडे लोहिये ते सारु. आ ले कोरु लुगडु, लोहो एणे, वारु तो हु एम जाणूछु जे धोईये तेज सारु. (गोदावरी पाणी आणेछे, गौरी पण आणे छे अने महालक्ष्मीनी पासे जायछे. एक जणी तेनी साडी झाली रही छे अने बिजी तेउपर पाणी रेडेछ. तेटलामा तेमनी नजर चुकावीने वासणमानो सघळो मुरब्बो लेईनें कृष्णदास तर्कीये बेशीने स्वस्थपणेथी खायछे.)

गौरी— थयु थयु धोवायु; हवे सुकवीये आव.

महा॰— एटलूं पण देवयोगथी सारु थयु जे रस पाटली उपरज पड्यो.

कृष्ण॰— (कुख फेरवीने पोतानी मेळे) आ काई मारो वांक नथी.

गोदा॰— आ ले सुकायु, हवे मारा जोयाथी कोईना जाण्यामा नहीं आवे.

गौरी— सारु थयु जे डाघ गयो, नहीं तो आज लोटी 'विपत्ति पडत

महा॰— कृष्णदास, थयु ते थयु, पण हवे तमे फरीथी मारी सेवा करवाना श्रममां पडशो नहीं.

गोदा॰— बेहेनो, हवे आवो आपण पाछा बेशिये. (गोदावरी मुरब्बो पिरसवाने वासण हाथमा झालेछे, ते खाली जोईने कृष्णदास उपर रीसे आव्यी काहाडीने केहेछे)

आवी रीत तो कहीं दीठी नहीं बेहेनो आपण सघळां घाबरा थया हता, ते वखत आ आवू करशे ए मारा जाण्यामां नहोतु. हशे एक लगार रहो, हु बिजो मुरब्बो मगावूछु

गौरी— थयु बेहेन, हवे मारे तो बिजो नहीं जोइये.

महा०— मारी सांडी बगडी, तेथी मारुं मन खाटुं थयुं बेहेन.

कृष्ण०— पण जो मन होये तो आग्रह करवानी वाट जोशो नहीं. चउटामां जे जोइये ते मळेछे. खुटशे ते बेहेन मंगावशे, कांई चिंता करशो नहीं.

महा०— गोदावरी, तारो भाई अहींयां आवशे, ए तुं जाणती नहोती ?

गोदा०— ना बेहेन, पण आणे बोलाव्यो जे आव्यो, तेनें, बिजूं कोई तेनें आपे, त्यांहांसुधी वाट जोवी, दांडाई करीने लेवूं नही.

गौरी— हवे एने बोलीने दुखवीश नहीं, मनें कांई तेनुं दुःख नथी.

गोदा०— वारुं त्यारे, हवे आपणे शुं करवूं ? हां पेलो. आपणो स्नेही हीरो आवेछे. ते कांई पण सारी रमत काहाडशे.

कृष्ण०—(दांतीयांकरीने अने तेना सरखो घांटो काहाडीने) ते पेलो आपणो स्नेही हीरो आवेछे ? पण बेहेनो, तमारा पेहेलां मारे तेनी साथे कांई बोलवुं छे. (कृष्णदास हीरापाशे जायछे. छोडीओ मांहोमांहे वातो करेछे.)

प्रवेश ६.

गोदावरी, महालक्ष्मी, गौरी, हीरो, कृष्णदास.

कृष्ण०— (हलुवे रहीने छानोमानो हीरानें) कां ते थयुं ?

हीरो— (हलुवे रहीने) हा, आ ले, अने तारा ओळसनी कांईपण तुं लाज राख (खोटो घांटो काहाडीने छोडीओनें) बाईओ तमें शु रमनार ते कांई ठर्यूं ?

महा०— ठरावबाने तारी वाटज जोइये छीयेने.

हीरो— में एक न्हानोसरखो सारंगीवाळो हेठे बेसाड्यो छे; ते तमारी सेवामां तेयार छे. कहो तो उपर बोलावुं. ते कांई ग.न तान करशे.

गोदा०— न्हानो सारंगीवाळो ! क्यांहांछे ? क्यांहां छे ते? उतावळो बोलाव तेनें.

महा०— स्नेहीनें क्यम रमाडवां, ए हीरोभाई सारूं जाणेछे.

हीरो— ए वातमां धर्स पण थशे! कांके तेनींपासे सारंगीवना विजू कांई नथी.

कृष्ण०— पण तेनें पैसा कोण आपशे हीराजी? (छोडीओ सामु जोईने) आ बोलेछे चालेछे, जेवो जाणे जगतशेटनो दीकरो; पण पासे तो फुटी बदाम पण नथी.

गोदा०— आवु कोईनें बोलवामां तनें हलकापणुं नथी लागतु भाई?

हीरो— बोलवादे बेहेन, मनें तेनी कांई रीस चडती नथी. गरीबाई ए कांई दोष नथी. हुं पेला न्हाना सारंगीवाळा सरखो छु. ते गरीब थईने केवो सारो छोकरो छे! मारीपासे एक पावली छे, ते हुं तेनें आपीश. ते उपर एणे साजसुधी गावुं अने वगाडवु कबुल कर्यु छे.

गोरी— आपणे सघला मळीने तेनें उघराणु करी आपीशु.

महा०— आपणे एनें माटे टीप करीशु.

हीरो— हुं एनें बोलावू? ते हेठे ओटले बेठो छे.

गोदा०— हा भाई, उतावळो बोलाव. (हीरो जायछे, एटलामा भीमो तासकमा एक तरबूच लेईने आवेछे.)

प्रवेश ७.

महालक्ष्मी, गौरी, गोदावरी, कृष्णदास.

कृष्ण०— (भीमाना हाथमांथी तासक झुटवाने जायछे. गोदावरी तेनें लेवा देती नथी) बेहेन हु सर्वनें वेहेंचवाने माटे लेऊछु.

गोदा०— हु तारी मेहेनत मटाडुछु' तारा भागनुं काम हु करुछु कोण जाणे तु ते एवे हर्षे करीने वेहेचीश जे जेवी बरफी वेहेची (ते तेना कडका करेछे अने छोडिओनें आपेछे)

कृष्ण०— (एटलामा तेमांना बे त्रण कडका लेईने) हवे तु आ बाकीना कडका कोनें आपनारी छे?

गोदा०— आपणो हीरो हेठे गयो छे, तेनें कांई नहीं जोइये कें शुं?

महा०— हु मारो भाग तेनें आपीश.

गौरी— हुं मारो पण आपीश.

कृष्ण०— (खोटुं लगाडीने) शुं तेनुं भाग्य छे जुओ!

गोदा०— शुं ! तेनें एक तडबूचनो कडको मळेंछे, तेपण तजर्थी सेहेवातो नथी ?

प्रवेश ८

महालक्ष्मी, गौरी, गोदावरी, कृष्णदास.

अने हीरो, (सारंगीवाळानें हाथे झालीने आणेछे.)

हीरो— मारो न्हानो सारंगीवाळो ते आ; हुं तमनें मेळवुछुं हों.

महा०— }
गौरी— } छोकरो तो घणो भलो देखायछे.

गोदा०— तारुं नाम शुं भाई ?

सार०— (हाथ जोडीने) जी. गुलामकूं दौलतसिंग कहते हे.

गोदा०— तुं क्यांहांनो रेहेनारो ?

दौल०— जी, मैतो हिंदुस्तानका रहेनेवाला हों.

महा०— तारे पोतानो देश शामाटे मुकवो पड्यो ?

दौल०— जी बाईसाहेब, येह बात तो जरा लंबी है. लेकिन आपकी मर्जी होएगी तो नौकर थोडेमे कहेगा.

गौरी— सारुं ! केहे.

दौल०— मेरा बाप तो काशीका रहेनेवाला. मेरी मा मरगयी, जदसें ओ बहोत दुःखी हो गया है. उसकूं साथ लेकर मै पेटकेमारे भटकता फिरता हूं; ने किनरी बजाकर पेट भरता हूं

गोदा०— तारो कांई कसब देखाड जोईये.

दौल०— मै मोटा किसबी नहीं हों, तोबि आपके आगें चाकरी करके दिखाऊंगा. गुना माफ होना.

हीरो— जेवुं तनें आवडतुं होय तेवुं थवा दे. अमे तेमां संतोष पामीशुं. तुं बेसूर गाईश तेपण अमारे कबुल छे.

(सारंगीवाळो सारगी लगावे छे कूं कूं कूं कूं ओं. महालक्ष्मी हीरानें तरबूचनो कडको आपेछे, हीरो ते हाथमां लेईने सारंगीवाळा उपर लक्ष देछे)

(सारंगीवाळो सारगी लगावीने गानु गायछे.)

इस तन धनकी कौन बडाई, देखत नयनमें मट्टि मिलाई. ध्रु॰ हाड जले जैसी लकडेकी मोली, बाल जले जैसी घांसकी पोलो १. आपनें खातर मेहेल बनाया, आपहि जाकर जंगल सोया २. कहत कबीरा सुनो मेरे भैया, आप मुवे पिछे डुबगई दुनिया ३.

हीरो— आहाहा! शु सुंदर गायुं छे! बापल्या तुं घणो विपत्तिमां छे नहीं?

दौल०— हां प्यारा, पण अबीतो मेरी सारंगी मेरेतें पेटकूं देती है आजारी पडुंगा तब भगवान है. में मरुंगा तब धरती माई मेरकूं थोडीशी जग्गा देगी. और मुझे क्या चहिये.

हीरो— पण बापा, तुं हमणां भुख्यो हईश नहीं? आ मारी बरफी अने तरबूचनो कडको ले, अने खा.

दौल०— नहीं मेरे खावद; ओ तुमज खाओ. मेरेकूं जरा रोटीका तुकडा देओ सी बस होगा.

हीरो— नहीं, ए तुं लेज; अने वळी तनें रोटलानो कडको पण आपुंछु (ते घरमांथी रोटलो आणीनें तेनें आपेछे.)

दौल०— मेरे उपर आपने बहुत एहेशान किया. लेकिन मैं यहां खानेवाला नहीं. घरमें मेरा बुट्टा पिता है ओ और मैं मिलकर साथ खाईंगे. उनने सारे जनममें बरफी नहीं चखी होगी..

गोदा०— तारा डोसानेमाटे आ मारी भाग हुं तनें आपुंछुं.

गौरी— आ मारो पण ले.

महा०— मारो पण ले.

दौल०— नहीं, नहीं, बाईसाहेब. तुमारी बरफी तुमनें रखना. हम लोककूं मीठा खानेकी आदत नहीं है. (ते घणोज आग्रह करेछे त्यारे ते बरफी लेईनें एक बाजू उपर मेहेलेछे.)

कृष्णा०— (धडाका) ते खरु केहेछे, तेनें एनुं मीठुं गळुं बगडशे.

गोदा०— तुं कारे अमथो वच्चे बोलछ? तारी बरफी तो कोई मागतुं नथी.

कृष्णा०— मागीने फळ शुं? हुं ते तो क्यारनो गटक करी गयो छु,

हीरो— (सारंगीवाळाने) छोकरा थोडी सरखी बरफी मोमां कां नाखतो नथी ?

दौल०— ओः हो ! नैं ने. आपने एत्ती मेहेरबानी करके मेरेकू दिई हे तो मेरेकूं रजा होना; मैं रुमालमे लपटके जाती बखत घरकू ले जाऊंगा (ते एक मेलो रुमाल काहाडेछे.)

गोदा०— रेहे लगार, हुं तनें एथी धोयेलुं लुगडु आपुंछुं एटलामा थोडोक रोटलो खाईने खबरदार था. (गोदावरी लुगडु आणी आपेछे.)

दौल०— नहीं मेरी माई. मे येहा गानेकों आया हों. खानेकों नहीं आया.

महा०— हुं हीरानी साथे नाचुं. तुं ते रीते वगाडीश ?

दौल०— तुम चाहो ऐसा बजाऊंगा.

महा०— कृष्णा आव, आपण सघळा नाचिये.

कृष्णा०— अह आज मारा तो बेहेन पग कळेछे.

(ते नाचेछे. कृष्णदास बाहेर जायछे)

गोदा०— गयो तो पीडा गयो.

गौरी— हवे आपण काई पेसा एकठा करियें.

महा०— हा. हुं तैयार छुं, आ ले बे आनी.

गोदा०— आ मारी बे आनी.

हीरो— प्रथम हु विदाई आपीश.

(हीरो दोलतसिंगने पावली आपेछे)

दौल०— इतना तो मे नहीं, लेऊंगा. मेरी बोली दो आनेकीहै.

हीरो— छोकरा'ना कहीश नही, अमे प्रसन्नताथी आपिये छीये ते ले.

दौल०— भगवान तुमको सोगणा देगा.

गोदा०— आ ले तारा बापने माटे जुनुं अगवस्त्र.

दौल०— भगवान तुमारा कल्याण करो. (ते बरफीनी कडका बाजु उपर मेहेल्या हता ते जुएछे अने खेद पामीने केहेछे) और एत्तेमे कोन लेगया.

गोदा०—शु लुच्चो त्यारे कृष्णो ! मारा जाण्यामा एनीं बरफी तेणेज लीधी हशे.

दौल०—माईसाहेब, लेगया तो कछुं फिकर नही. मैं पिताजीके वास्ते जरा दिलगीर हुवा.

हीरो— जो कृष्णो तारो भाई नहोत, तो, हुं आज एनी केवी फजेती करत जे तुं जाणत. हशे, हु एने वळी एक पावली कहींथी पण उछीती आणीने आपुंछु, एटले ते एना बापने माटे तेनी बरफी लेशे.

गोदा०—ते खरच हुं तारे माथे नहीं पडवा देऊं, हुं आपीश (सारंगीवाळाने) आ ले, छोकरा एक पावली. (गौरी अने महालक्ष्मी पोतानी कोथळियो चचुं वाळेछे.).

गौरी—आ ले वळी चार पैसा.

महा०—आ ले मारी पासे बे छे.

दौल०—नहीं नहीं ये बहुत हुवे. तुम मेरेपर जुलम करते हो.

हीरो—शु करूं भाई, मारी पासे बिजा पैसा नथी. तारीपेठे हु पण बिजाने घेर धर्मार्थ पेट भरुंछुं.

दौल०—(हीराने) तुमने हमकुं इदर नहीं ल्याया होता तो अच्छा होता तुम मेरे पर एती लगट करते हो, के मेरेसें ना नहीं कहिजाती.

हीरो—तू दु खी थईश नहीं हवे जा अने बिजे कहींथी कांई मेळव.

दौल०—(जती वखत सर्वने) तुमारी अलाबला लेताहू. भगवान तमारी तनदुरस्ती रखो; और तुमकों बहोत दौलत देवो.

प्रवेश ९.

गोदावरी, गौरी, महालक्ष्मी, हीरो

गोदा०—जोयु के नहीं, आज कृष्णे शुं लजववानुं काम कर्युछे.

महा०—हुं जो तेनी बेहेन होत तो, तेने एवी खबर पडत.

गौरी—आपन धर्म करता हता, ते आनंदमा तेने आपणो रसभंग कर्यो.

महा०—हशे, मारगीवाळानु पण तेटलामां काम सारुज थशे.

हीरो—ते खरू. परमेश्वर तमारू सारुं करो. पण सारंगीवाळानु काम थयु माटे ए'णानो वाक कांई ओछो थतो नथी. (को-

णे कमाड उघाड्यां !) आ पाछो तमारो सारंगीवाळो आव्यो.
कां भाई? शुं थयुं ?

दौल०—(रोतो रोतो) रे भगवान! रे भगवान ! मेरी खराबी भई.

(ने सघळां तेनी पछवाडे फरीवळ्यां)

गोदा०—तने शुं थयुं भाई ?

दौल०—मेरा सबकुछ गया, देखो देखो मेरी सारंगी तोडडारी. मेरे पैसे लूट लिये. औंर मेरे पाससे सब लेगया.

हीरो—तारी सारंगी कोणे फोडी ? तारा पैसा कोणे लीधा ?

दौल०—उनेई, जो मेरी बरफी लेगया.

गोदा०— शुं मारे भाईए। एवु क्यम थाय ?

हीरो—शुं ? रुण्णाए ?

गौरी—एवुं थाय नहीं.

महा०—अरे दुष्ट !

दौल०—उन्नेई, उन्नेई. ए काम किया. मैं दरवाजे बाहेर निकलता हुं इतनेमें ओ आया, ओर मेरेको पुछनें लगा, के तुं अपनी बिदाई नहीं पाया होगा तो मैं तुझे तेदेऊंगा. मैं बोला, मैंनें पाई. ओ बोला, ऊन लोकोके पास इतनें पैसे काहाके? मेरेको दिखलाव क्या दियासो. मैं बावरा, ओ बरफी लेगया वह बात पैसे मिले यह आनंदसें, भूलगया; और पैसे केते हते ओ मेनें गिनेथी नहींथे, सो मैनें किनरी जमीनपर धरकें रुमाल काढा, और बोला देख येहै; पीछे मै गांठ छोडताहुं, इतनेमें उन्ने रुमालको हात डाला, तब उसकी लुचाई मेरे नजरमें आई फेर रुमालकों एक तर्फ ओ खेचनें लगा ओर एक तर्फ मैं इतनेमें उन्ने आपने दो पगसें मेरी किनरी दाबी, सो फुट गई. मै घबराके रुमाल छोडदिया ने किनरी पकड़नेको गया, एत्तेमें ओ रुमाल लेके दौरा. मेरी किनरी टूटगई, पैसे गये रुमालबी गया. अब मेरा पिता मेरेको क्या कहेगा ? अरे मेरे पिताजी! अब तुं भुखे मरेगारे ! हायरे हाय !

गोदा०— भाई, हवे मारी पासे एक दमडीनी बदामोपण रही नथी.

गौरी—आ के कांई पैसा मारी पासे एटलाज हता.

दौल०— मेरी खावदन, मेरेपर बहुत एहशान हुवा, लेकीन उ-समें सारंगी बेचाती नहीं मिलेगी. हायरे मेरे बाबा! वो उ-नके पास पथर बरम लग थी.

महा०— आ बे दमडीओ ले, एवना मारी पासे बिजु काई रह्यु नथी

गोदा०— (पोतानी पेटी भणी दोडेछे) आ ले मारी अगुठी, ए सोनानी छे. जा अने एने वेच, मारी पासे बिजी छे. तेणे मारू काम चालशे.

हीरो— बेहेन ते अगुठी आपीश नही. ते तारी पासे रेहेवादे. रेहे छोकरा हु तारु साहित्य करुछु (ते झातनी आगळी-माथी विटी काहाडेछे, अने तेने आपेछे) मारी पासे बिजी र-सेली विटी छे, तेणे हु चलावीश. एना तने पाच रुपैया आ-वशे, ए मारी छे माट तने आपवामा मारे कोईनी बिहीक न-थी माशीए मारा जन्नगाठने दिवसे मने आपी हती. (ते-णीमेरथी गोदावरी, अगुठी माटे आग्रह करेछे आणीमरथी हीरो विटी आपवाने आग्रह करेछे, अन ते दौलतसिह लेतो नथी)

दौल०— नही, मैं उसमेंसे एकवी नहीं लेऊगा. मेरा बाप कहेगा के तु चोरी करकर लाया.

गोदा०— मारी अगुठी एदलाती लेज.

हीरो— तु मारी विटी लेतो नथी के? तो हु तारा उपर रिसे भ-राईश. ले हु कहुछु जे ले

दौल०— रे भगवान, तुमेरे आभूक्षण मे कैसा लेऊ (मोटे म-यत्ने लेछे)

हीरो— ते वातनी तु काई चिंता करीश नहीं. परमेश्वर मने वळी बिजी आपशे एथी वमणी आपशे तारे तो तारा बा-पनु पेट पण भरवु पडेछे, अने मारे तो बापज नथी; माटे तारे ए घणा काममा आवशे.

गोदा०— जा, जा, हव सभाळीने जज हो

दौल०— इतनी अगुठी तो पीछी लेओ, मेरी माई.

गोदा०— ना, हने ए मारी नही.

गौरी— (सारंगीवाळानें) कोई दिवस तुं अमारा घर आगळ थईने जाय तो मारी पासे आवजे, हुं तनें कंई आपीश.

महा०— अमारुं घर अंबिकापरामां भगवानदास शेठनी जोडे छे, त्यांहां कोईने पुछीश तो ते सामळदास शेठनुं घर देखाडशे.

दौल०— बडे लोकके घरमें जानेकी हमसरिखेको बहोत मुशकील है. कबी में गया होगा तो कोई बखत दो धक्के मारकर दरवाजे बाहर निकाल दिया होगा.

गोदा०— हवे एटलुं, तारो बाप तारी वाट जोतो हशे, अने अमारा बापनें पण घेर पाछा आववानी वखत थई.

दौल०— क्या बाईसाहेब? तुमारा बाबा? जलदी घरको आवेगा?

गोदा०—हा, पण हवे तुं अहींयांथी उतावळो जा, नही तो जेणें तारो रुमाल खुंची लीधो ते आवशे अनें तनें पाछो नागो करशे.

दौल०—. पन तुमेरी निशा है के मेरे वास्ते तुमको गाली नहीं मिलेगी?

हीरो— नहीं नहीं, जा तुं बिहीश नहीं. रामराम जा, हवे.

दौल०— (जतां जतां) ओहो! क्या भले लडके है.

प्रवेश १०.

गोदावरी, गौरी, महालक्ष्मी, हीरो.

गौरी— हीरा तारी विटी गई, ते मनें घणुं खोटुं लाग्युं..

महा०— तें अमनें आज सारा मार्गनी शिखावण आपी.

हीरो— मनें ए वातनी शिखावण गोदावरीए आपी छे; कृष्णाना नीच कर्मनो मारा मनमां खेद थयो. अमथुं एकादुं धर्मनुं काम करवानें मनें घणो उत्साह थायछे. हवे हुं मारी रुसेली विटी साधुं जोईने केवो आनंद पामीश!

प्रवेश ११.

गोपाळदास, गोदावरी, महालक्ष्मी, गौरी, हीरो, दौलतसिंग.

(ते छोकरां पासे पासे एकठां थयांछे, गोदावरी अने हीरो

छानामानां दौलतसिहनी तरफ जुएछे अने एकएकना कानमां वातो करेछे.)

गोपा०— (महालक्ष्मीनें अने गौरीनें) सुखी रहो छोडिओ. मारी गोदावरीनी पासे आवीनें तमे तेनें मान आप्युं तेथी हुं तमारो उपकारी थयो छु. हवे आ सारंगीवाळो शुं केहेछे, ए हुं तमारा देखतां सांभळनारो छु, माटे एमां मारे तमारी सल्हा जोइये. आ दादरमां मारी वाट जोतो बेठो हतो, हुं आव्यो-नेज मनें ए केहेवा लाग्यो के तमे अने छोकरां पासे होओ, ते वखत मारे काई तमारीसाथे बोलवुं छे (दौलतसिंहनें) आप छोकरा तुं शुं केहेछे ?

दौल०— (गोदावरी अने हीरानें) तुमनें किरपा करके मेरेपर घुसे नहीं होना, ये में तुमसे मंग लेता हों. मेरेको बोलनाहि जरुर हुवा; क्योंके तुमनें जो मेरेपाससे लेवाया, ओ में तुमेरे बावाके सलाबिना रखा, वो दुरस्त नहीं है. में खूब जाणता हों, के छोकरे लोकके पास, आपसकी ऐसी कछु जिनस रहती नहीं है.

गोपा:— आ, ए शुं केहेछे ?

दौल०— नौकर बोलता है के, ए छोटे महाराजनें मेरेको हाक मारी, के, आकर ए बीबी लोकके सामने किनरी बजाना. इनके साथ दुसरेबी एक छोटे महाराज थे, खूब सूरत, लेकीन बडे लुचे.

गोपा०— शु ! मारी छोकरी ?

दौल०— महाराज, मेरेकुं माफ करना. ओ सकुन मेरे मुसे आ गया. पिछे में आया ने जो मेरेको आताथा सो हजर किया, ये सबी लोकोनें मेरेको कछु बरफी, एक रुमाल, और मुठीभरके पैसे दिये. कितनें थे सो मेरेको मालुम नहीं.

गोपा०— पछी ?

दौल०— ओ बरफी में मेरे अधे बाबाके वास्ते लेजाने वाला था, सो ओ दर्डीला महाराज चोर ले गया, उनकी परवा में नहीं किमी होत. लेकिन बरफी लेकर बाहेर भागा, और रस्तेपर छुपकर बेठा.

मे बडे खुसीसें बाहार निकलकर जानें लगा, तद ओ औ-चीता मेरे पास आया; और उनें जोरावरीसें मेरे पाससें रुमाल और सब पैसे छीन लिये. और मेरी किनरी फोड डारी. ये देखो (रुएछे) मेरी सब दौलत. जिससें मेरा, और मेरे बापका पेट भरता था.

गोपा०— एवी वात क्यम थाय ? एवुं दुष्ट अधर्म कर्म ! मारा छोकराना हाथथी ?

गौरी०— ते ज्यांहा त्यांहां एवुंज करेछे. गोदावरीनें पुछोने.

गोपा०— जा छोकरा, रोईश नहीं, हुं तारु जे गयुं हशे, ते भरी आपीश. पण वात तो सघळी एटलीज नही ?

दौल०— (गुजराती बोलवा माडेछे) नही महाराज मारुं थोडु सुनो, हुं त्यांहा एवा दुःख पाम्या, ते सब वात आ छोकरांसाहिबकी पासे केहेवाको आव्या. - एमनी पासे मेरा गया एटला पुरा करवाका पैसा नहोता. त्यारे आ बाईसाहेबे मजको पोतेकी *सोनाकी अंगुठी आपी, अने आ भाईसाहेबे सोनानी* विटी, ओ मेरेसे अरे मैं चुका, (मोमा हिंदुस्तानी आवेछे !) त्यारे हु केसी लेई जाऊं ? मारा बाप केहेशे के ओ चोरी करीने आण्या. त्यारे मनें मोटा विचार पड्या, आटलामां हमनें समजा के तमारी सवारी घेर उतावळीज आवसे, त्यारे, अहीयांज उभा रह्या के ते जनसो तुमारे सवाधीन करु. आ लो, तो पण मारे सारगी. नथी हाय हाय रे मेरी किनरी ओ मेरे बाबा !

गोपा०— आज शी आनंदनी वात तें मनें कही ! हवे हुं तनें के मारां उदार छोकराओ तमने घणा वखाणुं ? तुं मुळेज मोटे दरिद्रे पीडाएलो, तेमा वळी तारुं सर्वस्व गयु, एवु छे तोपण, पोतानी तरफथी अन्याय कर्म थाय नहीं, एवी तारी वासना! छोकरा तनें साबाश छे, तनें धन्य छे.

दौल०— हां, खोटा काम नहीं करना, उसमें इतना फायदा हैना ? औ सच्च है, बूरे काममें मिलाया उसको बरकत कबू नहीं होती. मेरी भैय्यानें बाबा मुजको येही कहते आये हैं, के बेटा, जान गया तो खुब पण बूरा काम मत कर. इसमें

भगवान राजी. अबी महाराजनें मुजको किनरीकी मेहेरबानी करना दुसरा मेरेको कछु चहिये नहीं. साजतक मैं इदर उदर फिरकर रोटी मिलाउंगा.

गोपा०— एवुं मनें दिसेछे, जे तारो बाप अनें तुं कोई मोटा साधुछो. चिंता करशो नहीं, परमेश्वर तारुं मारे हाथे कल्याण करशे. तुं अमारी पासे रेहे. प्रथम थोडाक दिवस हीरा पासे रेहे. पछी मारार्थी जे तारुं सारु थशे ते करीश.

दौल०— क्या ! ये छोटे साहेबके खिजमतमें ? क्या आनंदकी बात हैं ! (हीरानें नमेछे) प्रण, नहीं, (खेद पामीने) मेरेसें मेरे बाबाको एकिला नहीं रखा जाएगा. मेरे बिना ओ बचेगा कैसा ? क्या, मैं मीठा मीठा खाऊं नें ओ भूखे मरेगा? मैं नरम बिछानेंपर सोऊं नें उसको चटाइबी नहीं मिलेगी. जिससें मैं पैदा हुवाहूं, जिनें मेरेतें बढाया, जिनें मेरे वास्ते आपकी सब कमाई खर्ची , जो मेरे सुखसें सुखी नें मेरे दुखसें जो दुखी, उसको आज बुढेपनमें मैं डार देऊं? मैं जब छोटा नाकुवत था, तब जिनें मेरा गू मुत उठाया; मनमें कछु वीट लाया नहीं. उसकी सेवा डारके आज मैं महाराज तुमेरे पास सुख भोगनेंको कैसा रहू. मेरेको लोक क्या कहेंगे; भगवान क्या कहेगा; मेरा मनबी क्या कहेगा. नें ऐसा करके मेरेको सुख कैसा होवेगा ? नहीं नहीं, ये बात कबी होनेकी नहीं.

गोपा०— गुणवान छोकरा, तारो बाप कोण, क्यांहांनो रेहेनारो छे ?

दौल०— मेरा बाबा हिंदुस्थानका रहनेंवाला, अभी बुढा ओर अंधा हुवा है. आगे ओ बडा गावनेवाला था. उसको मैं किनरी बजाके पोसता हू. ओ थोडासा खाता है, और मैंबी बोहोत खाता नहीं. जरासी रोटी ओर कुछ तरकारी येह हमारा खाना, इतना हमको भगवान रोजके रोज देता है. कलकी चिंता हम रखते नहीं. ओ भगवानपर सोंपते है.

गोपा०— सारू, तो हुं तारा बापनी पण त्रेवड करु छु. तेनें धर्मशाळामां आणीनें राखीश, त्यांहा बिजा अशक्त घरडा डोसा छे तेमना भेगु एनु पण सरक्षण थशे. तनें गमे त्यारे तु तेनें मळवानें जतो जजे.

(दौलतसिंह ते सांभळीने कुला कुदीने मोटे हर्ष करीने ब-द्धा घरमा फरेछे.)

दौल॰— क्या धर्मात्मा ये है! क्या मेरा बाबा! नहीं; येह सुन-कर ओ हरखसें मरजायगा. मेरेसें अबी इदर रहा नही जता है. अबीही जाकर उसको लेकर आता हों (दोडीने बाहेर जायछे. गोदावरीए अने हीराए गोपाळदासनो हाथ झाल्यो छे. तेनी आखोमा हर्षना आसु आव्या छे ते ते लोहोई नाखेछे.)

प्रवेश १२.

गोपाळदास, गोदावरी, महालक्ष्मी, गौरी, अने हीरो.

गोपा॰— मारा लाडकवाया छोकरा! शो सुखनो दिवस आज-नो हतो! जो छोकराना खोटा गुण विघ्नकर्त्ता नहोत! पण नहीं मनें तेनो खेद थवो न जोइय. परमेश्वरे मने तेमाटे बिजो छोकरो आप्यो छे, मारा गुणवान् हीरा, जोतामा तु पे-टनो नथी खरो, पण तारु मोटपणु जोईने में तनें पेटना कर्त्ता वत्तो गण्यो. हा, तुंज मारो छोकरो. कृष्णा क्याहा छे ते? जा तेनें मारी पासे एमनेएम लेई आव. (हीरो बाहेर जा-यछे.)

गोदा॰— तेने हु चार घडी थई कही देखती नथी. सारगी वाळे सारगी वगाडवा माडी त्यारनो ते तेनी बरफी लेईने ना-सी गयो छे.

हीरो— (पाछो, आवेछे) तेनें पासेना मिठाई वाळानी दुकान भणी जता में दिठो में भीमानें मोकल्यो छे, तेनें बोलाववानें

गोपा॰— छोकरांओ, मारी ओरडीमा जईने बेसो. ते आवशे एटले ते मनें उत्तर शो करेछे ते जोऊं. तमारी साक्षीनु काम पडशे त्यारे हु तमनें बाहेर बोलावीश

गौरी अने महा॰— त्यारे हवे आपण रजा लेइये आवो.

गोपा — ना, मारा वाहालाओ! आज तमे अमारे अहींयाज रहो, हु तमारा मायापनें कहावी मोकलुछु, हमणा दौलतसिंह अने तेनो बाप, हु जाणुछु जे अहींया आवशे, आपण तेनें मिजमानी आपीशु, कृष्णाए आज मने मोटे दु:खनो घा मा-

यो, तेनी वेदना मनें तमारी संगती वना ओछी नही थाय.
गोदा०— (कान धरेछे) मारा जाण्यामां कृष्णो आवेछे.
(गोपाळदास ओरडीनुं वारणुं उघाडेछे. छोकरां माहें आवछे)

प्रवेश १३.

गोपाळदास.

मनें घणा दाहाडा थया भो हतोज, जे एकाद दिवस कांई पण छोकराना कुलक्षणनुं वर्त्तमानें सांभळवामां आवशे, पण आ आवुं निचपणुं करशे एवुं हुं जाणतो नहोतो. हवे हजुं समय छे, उपाय करीशुं तो तेना दुर्गुण मुकावाशे. हरि हरि! अरे परमेश्वर! आटली निदान उपर वात कांरे आणि.

प्रवेश १४.

गोपाळदास, कृष्णदास.

कृष्णा०— बापा, शी आज्ञा छे ?
गोपा०— तुं क्यांहां गयो हतो ? तुं घरमांनहोतो के शुं ?
कृष्णा०— गुरुजी बारणे गया हता, हीरो हेठे हतो, हुं केटलीवार सुधी उपर भणतो हतो, ते एकलानें गम्यु नहीं.
गोपा०— त्यारे हीरो छोडीओनी जोडे रमवानें गयो, तेम तुं का न गयो ?
कृष्णा०—हुं ए गयो हतो, पण ते मारीसाथे पांशरी चालीओ नहीं.
गोपा०— ए मनें आश्चर्य लागे छे.
कृष्णा०— पेहेलां तो तेमणें बरफी खाधी, मनें बोलाव्यो नहीं, नही तो नहीं, पण मारो तिरस्कार कर्यो. अने मुरब्बो, तरबुच खाधा तेपण मनें आप्यां नही. पछी हीरे रस्तामांनो एक आनाडी सारंगी वाळानो छोकरो आण्यो, तेनें एमणें शेर बशेर बरफी आपी, पण मनें एक कडकोपण आप्यो नहीं; ते नाच्या आरड्या पण पोतानी मंडळीमां मनें लीधो नहीं, त्यार हुं त्यांहा शुं करुं ? माटे बारणा आगळ लोकोनी मोज जोवा उभो हतो.

गोपा०— बारणा आगळज हतो, बिजे कहीं गयो नथी ! त्यारे रस्ताना नाका उपर तारे अने सारंगीवाळा छोकराने शु थयु? मनें खबर थई जे, तें तेने मार्यो, तेनी सारगी फोडी, अने ते रोतो गयो.

कृष्ण०— हा, ते खरु बापा, अने बिजो कोई होत तो शिपाई आणिने तेनें चोकीमा लेई जात. साभळो, बापा, में तेने बारणे निकलता दिठो. त्यारे मारा मनमां में कह्यु के, तु आ गरीबने काई आपु, का जे मने खबर हती जे हीरापासे काई नथी, अने आटली सरखी बरफी एना श्रम प्रमाणें घणी थोडी विदार्यीगिरी छे एवो विचार करीनें में मारी कोथळीमाथी काई पैसा काहाड्या, ते में तेनें आप्या, ते बाधवासारू तेणे रुमाल काहाड्यो, ते जोऊछु तो मारी बेहेननो, आ जुओ प्रत्यक्ष, में तेनें भाई बापा कहीने समजाव्यो जे तु आ मनें पाछो आप, त्यारे ते मारीसाथे गाळोगाळी आव्यो, रुमाल आपे नहीं. त्यारे मनें रीस चडी ने में तेनी गळची पकडी, मार्यो अने तेनी धक्का मुक्की थताज न जाणता मारो पग तेनी सारगी उपर पड्यो.

गोपा०— (रीस चडावीने) छानो रेहे लुचा ! माराथी तारु सभळातु नथी .

कृष्ण०— (तेनी पासे आवीने बेनो हाथ झालवाने जायछे) का बापा ! मारा प्राणप्रिय बापा, तमनें एटली रीस क्यम चडी ?

गोपा०— (तेनो हाथ तर छोडेछे) जा दुष्ट मनें मोडु देखाडीश नहीं ! तें मनें लजाव्यो. (ते छोकरानें ओरडीमाथी बाहेर बोलावेछे)

प्रवेश १५.

गोपाळदास, गोदावरी, महालक्ष्मी, गौरी, कृष्णदास अने हीरो.

गोपा०— मारा छोकराओ, अहींया आवो. जे मारी ममतानें योग्य छे तें विना हु बिजानु मों जोनार नहीं. कृष्णा तु

काल कर. फरीथी मारी नजरे पड्यो तो चोरी नाखीश. प-ण रेहे. पेहेलां तुं तारी शिक्षा मारे मोंडे सांभळ पछी जा. (गोदावरीनें अने हीराने) तमारे वास्ते एणें शुं कह्युं ते तमें सांभळ्युंज हशे.

गोदा०— हा बापा, अने जो अमारुं खरापणुं देखाडवानुं मयोजन नहोत, तो बापा, तुं वत्तो संताप करीश माटे अमे तारा आगळ कांई कहत नहीं.

गोपा०— (आग्यो काहाडीने) छानोमानो बेशी रेहे! तु जुठो छे एवातनो मनें आगळनो निश्चय छे. चोरी, खुन, ए जुठ्ठाना काम, तेमा चोरी तो तें करीज. अने लगार शरीरमा बळ आवशे एटले कोईनो जीव पण लईश. तेमां कंई आश्चर्य नथी. बोल गोदावरी.

गोदा०— मथम तो आज एणे बे पोहोर थया कांई एक काम कर्युं नथी. एनें भांपातर हीराए करी आप्युं.

गोपा०— आ खरुं हीरा?

हीरो— माराथी ना केहेवाती नथी.

गोदा०— पछी एणे मुरब्बाना रसनी वाटकी महालक्ष्मीनी साडी उपर ढोळी, अने अमें ते थोडं नाखवानी खटपटमां हतां, ते वखत एणे मुरब्बानी बरणी खाली करी. अमारे माटे एक लगारपण रेहेवा दीधो नहीं. पछी बरफीनुं शुं थयु ते (महालक्ष्मी अने गौरी भणी हाथ करेछे) आ केहेशे.

गोपा०— हवे एटलु, (कृष्णानासामुं जुएछे) तारी लुचाई सघळी मारा ध्यानमा छे. जा हमणा, रातनो तारी ओरडीमा जईने बेश, काले सवारमां हुं तनें घरने बाहेर हाकी मेहेलीश. एटलामा तुं ठेकाणे आवीश तो सारुं, नहीं तो पछी बिजा घणा उपाय छे. तारा सरखां नठारा छोकरा लोकोनें उपद्रव करेछे तेमनें तुं केहेछे. शुं उपाय नथी? हीरा, भीमानें केहे ज आ पोतानी ओरडीमां रेहेछे के नहीं, ते मनें आवीने केहेजे. अने वळी केहे, जे तमारा गुरु बारणेथी आवे एटले तेनें मारी पासे मोकले.

गोदा० अने हीरो— (कृष्णाने माटे रदबदली करेछे) मारा

बापा ! मारा मामा ! अमारा सामुं जोईने एनो एटलो अन्याय क्षमा करो.

गोपा०— हुं ए वातमां कोईनो एक शब्द सांभळनार नथी. जे बचारे गरीबे पोतानी मेहेनते पेदा कर्युं तेना उपर जुलम करीने लेछे, तेनी पेट भरवानी वस्तु भागेछे, अने वळी पोते कर्युं ते ठीक कर्युं एवुं ठरावेछे. एवो माणी आ सृष्टीमां राखवो नहीं. हुं परमेश्वरनो मोटो उपकार मानुंछुं जे हजु तमारां सरखा बे रत्न मारी पासे छे. आवो आगळ, हुं तमारा सुखथी सुखी थईश. ते नठारा छोकरानुं मारे दर्शन न जोईये.

(सघळां उठीने जायछे.)

मेनां

मेनां ल्योरे मेनां, कोईने मेना जोइये ? ओ: हो ! शी सारी मेनां छे ! एम बोलतो एक जण जमनीना बारणा आगळ थईने जतो हतो.. जमनी ते सांभळीने बारणा आगळ गई, अने जोयु तो एक जनावर वेचनारो माथा उपर मेनांनुं पांजरुं लईने जायछे ते मेनां माहे कुदेछे, आ लाकडी उपर बेसेछे, अने मीठा. मधुर शब्द बोलेछे; ते जोईने जमनी मोहित थईने, क्यारे तेनी पासे जाऊं एवे हर्ष करीने दोडी. ते थोडाकमां रही गई,नहीं तो ओटलानी कोर उपरथी पडीज होत. छोडी तारे मेनां जोईएछिये? एवु जनावर वेचनारे तेने पुछ्युं. ते बोली, हा जोइयेछे, पण उभो रेहे लगार, हुं मांग बापाने पुछीने आवुंछुं, तेणे वारु कहीने पाजरुं ओटले मेहेल्युं, जमनी दोडती दोडती बापपासे जईने केहेछे, बापा ! बापा ! उतावळो आव.

त्र्यंबकशेठ— आवडी उतावळ शी छे जमनी ?

जमनी— बापा, ओटला उपर एक मेनां वेचनारो आव्यो छे, तेनी पासे घणी मेनांओ छे, अने घणी सारीओ छे.

त्र्यंब०— तेमां तने आवडो हर्ष कां थयो छे ?

जम०— बापा, जो तमे केहो तो, हुं तेमांनी एक मेनां वेचाथी लेऊं.

त्र्यंब०— वेचाथी लेवाने तारी पासे पैसा छे ?

जम०— हा, छे, आ मारी कोथळीमां.

त्र्यंब०— पण ते जनावरनें चारो कोण मेहेलशे ?

जम०— हुं, बापा हुं, हुं मारे हाथे खवरावीश, अने तमे जोशो के, ते मारी थवाने घणी खुशी थशे.

त्र्यंब०— हा, पण मनें तारी बिहीक लागेछे.

जम०— शानी बापा ?

त्र्यंब०— जे तुं एनें भूखे के तरपे एकाद दिवस मारीश.

जम०— हुं तेनें भूखे के तरपे मारीश ? एवुं कोई दिवस थवा देनार नहीं. पेहेली तेनें खवराव्या विना हुं खानार नहीं.

त्र्यंब०— छोडी, तुं आळसु छे, एकादे दिवस पण तेनें विसारीश.

// जमनीए बाप संघाथे एवी बोली करी, अने तेनो छेडो झालीने एवी कांई हट लीधी, जे छेले वारे तेणें तेनें मेना लेई आपुंछुं, एवुं कह्युं. अने तेनें लईने ते ओटला उपर आव्यो. अने तेणे सारा रंगनी एक सारी मेना खोळी लीधी, पछी जमनीनो हर्ष ब्रह्मांडमा माय नहीं! तेणीए मेनां वेचनारानें पैसा आपवा सारु पोतानी कोथळी झट लईने बापना सामी करी. तेमांहेथी मेना वेचनारनें त्र्यंबकशेठे पैसा आपीने पोतानी पासेना पैसानुं एक सारुं तारनुं पांजरुं मंगाव्युं, जेनी हेठळ खानां छे, जेमां पाणी रेडवाने चिलोरी प्याला छे.// पछी जमनी मेनानें एवा पांजरामां घालीने, सघळा घरमां फरीने, मानें, बेहेननें, अने चाकरोनें हाको मारीमारीने देखाडवा लागी. कोई बेहेनपणी, इष्टमित्र छोकरां एनें मळवाने आवे, तेना आगळ पेहेली वात मेनांनी केहे, अने केहे जे, आ मारी मेनांसरखुं पक्षी त्रैलोक्यमां नथी, एनी पांखोनो रंग शो ! पिछां केवां कुळां ! शब्द शो मीठो ! चाल हुं तनें ते देखाडुं; तेनु नाम में छबिली पाड्युं छे. ते मेनां जमनी पासे घणुं सुख पामी, जमनी सवारमां उठे एटले पेहेलुं काम ए जे मेनानें ताजा दाणा अने निर्मळ पाणी मेहेलवुं. पछी जमनीनें दातन करवुं, पुरी, रोटली जे कांई कर्युं होय ते पेहेलु मेनानें मेहेलवु. वळी तेणीए मेनांने माटे कांई गळ्यु गळ्युं करीने बरणीमां घालीने राख्युंज होय. तेना पांजरा उपर नित्य लीलां पांदडां आणीने बांधे,

जे तेनें ताप न लागे. छबिलीए पण ते तेनो उपकार जाण्यो, ते उतावळीज जमनीनें ओळखवा लागी. जमनीना पग वागे एटले, ते पांखो फडफडावे, शब्द करे, जमनी बचीओ करीकरीने अदमुई करे. आठ दिवस थया नहीं तेटलामां ते मेनां गावुं शिखी अने मीठा मीठा स्वर काहाडवा लागी. एकादि वेळा ते टीपनो एवो स्वर लंबावे, ते वेळा एवुं जणाय जे, ए श्वास काहाडीने मरशे. मोटे स्वरे गाय,त्यारे सघळां घरनां मनुष्योनो आत्मा प्रसन्न थाय. जमनी तेनो शब्द सांभळती चार चार घडीसुधी तेना पांजरा आगळ बेशी रेहे. कोई वखत, जमनी तेनें जोती बेसे त्यारे हाथमांनुं काम पण विसरी जाय. जमनी तेनें नित्य पोहोर सुधी गावुं शिखवे. एवी जमनीनें ते मेनां उपर लत लागी. एम करतां एक दिवस बापे जमनीनें चित्रामणनी चोपडी, आपी. ते चित्र घणां सारां हतां, तेमां जमनीनुं मन लाग्यु. पछी नित्य जोती बेसे. ते दाढेथी मेनां लगार वितरवा मांडी. पछी जमनीनें मेनां बोलावे तोपण ते सांभळे नहीं. पछी मेनांनें काची शींगो के रोटलो, जे नित्य मळतां ते आठे दाढे पण मळे नहीं. मेनां जमनीनी शिखवेली मीठी मीठी रागीणीओ वारे वारे गाय, पण ते व्यर्थ. जमनीनी जन्मगांठ आवी त्यारे बापे एक पुतळी आपी. ते मळ्या पछी तो जमनीनें मेनां मुळगीज विसरी. ते पुतळीनुं नाम 'तेणीए वाहाली पाड्युं. ते पुतळीनें लुगडां पेहेरावामां, घरेणुं घालवामां, तेनी साथे बोलवामां, अने तेनें हाथमां लईने अहितहि नचाववामां सवारथी ते संध्याकाळसुधी, सघळी वेळा जमनीनी पुतळीनी खटपटमां जाय. पछी संध्याकाळे जरा सरखुं खावानें मेनांनें मळे. कोई दिवस तेनें नरो उपवासज पडे. एक दिवस त्र्यंबकशेठनी नजर पांजरा उपर गयी, अने जुएछे तो मेनां उंधी पडी छे. तेनां पींछां वेराई गयां छे, डोक, पग, एकठा थईने गोळो थयो छे; कांईक धबधबाट मात्र रह्यो छे, अने श्वास लेवानी पण शक्ति नहीं; ते जोईने त्र्यंबकशेठ केहेछे, " जमनी, अरे आ तारी मेनांनें शुं थयुं ?" ते सांभळीने जमनीनुं मोंह तरत उतरी गयुं. ते बोली, ना बापा,शुं थयुं ते कोण जाणे, हुं एनें

छेक विसरी गयो. एम कहीने ते घाबरी घाबरी, थरथर ध्रुजती ध्रुजती, दाणानी टोपली लेवाने घरमा दोडती गई. त्र्यंबकशेठे पाजरु हेठे उतार्यु, अने जुएछे तो दाणाना खानामा दाणो नहीं, अने प्यालामा पाणी नहीं. पछी बोल्यो, " अरेरे! आमा अन्ननो दाणो पण नथी! प्यालामा पाणीनु टीपु पण नथी! अरे बचारा पक्षी! अरे तु निर्दयने हाथे केमरे पड्यु! मे आवु आगळथी जाण्यु होत, तो हु तने वेचाथी लेतज नही." घरना माणस ते पाजरा आगळ आवीने केहेवा लाग्या, अरेरे! गरीब बचारी मेना! गरीब रे परमेश्वर! पछी त्र्यंबकशेठे काईक दाणा मेल्या, अने निर्मळ पाणी प्यालामां रेड्यु. तेने ते मेनाने सावध करवाने घणी मेहेनत पडी. जमनी मोह नीचु घालीने त्याथी निकळी; ते पोतानी ओरडीमा जईने रोवा बेठी. तेणीए रोई रोईने ओढणु भींनु कर्यु. बिजे दाडे त्र्यंबकशेठे कह्यु. जे आ मेना आपणा पडोशीनो छोकरो विठ्ठल छे, तेने बक्षीस आपवी, ते छोकरो जमनी करता सोगणु ते मेनानु भरण पोषण सारी पेठे करशे एवो छे एवु साभळीने जमनीए घणो ककास करवा माड्यो, मोटो घाटो काहाडी काहाडीने रोवा माड्यु. अने दुःखना निसासा मुकीने केहेछे, अरे मारा पक्षी! अरे मारी छबिली मेना! बापा हु तमने पगे लागुछु! एक वार मारा उपर क्षमा करो, अने ए मेना मारी पासे रेहेवा द्यो. आज पछी हु जीवता सुधी कोई दिवस मेनाने विसरनार नहीं. त्र्यंबकशेठने तेनी दया आवी, अने तेणे मेना जमनीने पाछी आपी, अने जमनी उपर घणी रीस करीने कह्यु, जे हवे जो एवु फरीने थशे तो क्षमा थशे नहीं. शामाटे जे तु विचार कर, जे आ बचारा जनावरने आपणे वदीखानामा घाल्या. अने चारो न मेहेलीए त्यारे पछी ए पोतानु पेट शाणे भरे. तने भुख लागेछ त्यारे तु मागेछे, पण छबिलीने भुख लागे, त्यारे ते पोतानी बोली लोकोने केम समजावे. जो हवे कोई दिवस तु एने भुखी के तरषी राखीश तो हुं— ते शब्द साभळीने जमनीनी आख्योमा आसु भराई आव्यां. तेणीए बापने बाथ भरावी, पण खेदे करीने जमनीथी एक अक्षर बोलायो नहीं. जमनी वळी छबीली साथे र-

नवा लागी. एम करतां एक महिनो गयो, पछी त्र्यंबकशेठ बायडीनें तेडीने काई कामने माटे बिजे गाम जवा लाग्यो; ते वखत जमनीनें कह्यु. "जमनी, छबिलीनें सभाळजे हो !" ते बेऊ जणा गाडीमा बेसीने निकळ्या नथी एटलामा जमनी दोडतीकने पांजरा आगळ गई, अने तेणीए मेनानें दाणा पाणीनी तजवीज करी. केटलीकवार पछी तेनें काम कांई करवानु न रह्यु त्यारे, बेहेनपणीनें बोलावीनें तेनी संघाथे बाहेर फरवाने गई; सन्ध्याकाळे पाचीकुका रमी; पछी ते कुदडी फरी एम करता रात पडी, त्यारे तेनी रमत पुरी थयी; पछी ते थाकी अने सुवाने गयी; बिजे दाढे ते सवारमाज उठी. तेनु ध्यान, मन, सघळु रमत उपर हतु; माटे ते तेवीज पडोशीनें घेर वाराणसी अने नदी एमनीपासे गई. अहींया छबिलीनें उपवास पड्यो. ए रीते बिजो दाढो पण जमनीनें रमतमाज गयो, पण छबिली तेनें सांभरीज नहीं. चोथे दाढे त्र्यबकशेठ गांमथी पाछो आव्यो. ते, ते दाढे पाछो आवशे ए जमनीना ध्यानमा रह्यु नहीं. त्र्यबकशेठे जमनीनें बची करीने आगळथी छबिलीनी खबर पुछी. जमनी कांईक घभराईने बोली, ते सारीछे बापा. अने ते वखतज जमनी पाणी लेईने पांजरा भणी दोडी; जुएछे तो पांजरामाहे मेनां चांच बिडीने, पांखो वेरीने, उंधी पडीछे. तेनुं मडदु जोईने जमनीए मोटो घाटो काढीनें चीश पाडी अने रोवा कुटवा मांड्युं, ते सांभळीने घरनां सर्वे मनुष्य त्याहां रोडता आव्या; छबिलीनी ते दिशा जोईने त्र्यबकशेठ बोल्यो. अरेरे पक्षी ! शु दुःखनु ए मरण तनें आव्यु ! जती वखत मेज तारी डोक मयडी नाखी होत तो आ दुःख करता तनें ओछुं दुःख थात. हाय हाय ! भूखे अने तरषे व्याकुळ थईने घणे दुःखे तारो जीवगयो हशे ! हशे, तु भाग्यवान् जे आवी निर्दय छोडीने हाथथी छुटी. ते वखत जमनीनें एवुं थयु जे, जो भुंई माग आपे तो भुंईमा समाऊं.

त्र्यबकशेठे मेनाना पेटमां पराळ भरीने ते मडदु पाछीए कडी जडीने टांगी मेहेल्युं. ते साभु जमनीथी जोई सकाय नहीं. ज्यारे ते मडदा उपर जमनीनी नजर पडे, त्यारे जमनीनी आखोमां आंसु भराई आवे. जननी बापनें रोज केहे जे, बापा, ते मेना

मारी नजर आगळथी वेगळी काढो. ते केहेजे ना. पछी केटलाक दाहाडासुधी जमनीए बापनी प्रार्थना करी, ते साभळीने त्र्यंबकशेठे ते पक्षी त्याहाथी काहाड्यु. पछी ज्यारे ज्यारे जमनी मन देईने कशु काम न करे, त्यारे त्र्यंबकशेठ ते मैनानुं मडदुं पान्जु त्यांहा टांगे; अने सर्व एम केहे, अरेरे बचारी छबिली! आ जमनीए तारा केवा हाल करीने मारी! एटले जमनी मोटो पश्चात्ताप पामीने मावापनी आज्ञामा चाले.

छोकरां जे स्वतत्र थवाने इच्छेछे.

काशिराम.

ओहो. बापा! हुं जाणुंछु के, हु मोटो होत तो सारु थात! मोटो तमारा जेवडो.

काशिराम— मारा लाडकवाया, तने एवु शामाटे जणावछे?

काशि०— एटला माटे जे, पछी मारे कोईना कह्यामा रेहेवु न पडे, मारा मनमा आवे ते हु करु.

आशा०— हु जाणुछु जे पछी तो तु मोटो चमत्कार करीश.

काशि०— ते वातनी तो हु प्रतिज्ञाज करुछु ने.

आशा०— अने जीवी, तने पण स्वतंत्र थाऊ एवु लागेछे?

जीवी— हा बापा, मारा मनमा पण एवुज आवेछे.

काशि०— वा. वा! जो अमे बे जण स्वतत्र थइये, तो पछी शुं जोइये.

आशा०— वारु तो छोकराओ, ए तमारो कोड हुं पुरो करीश काले सवारथी तमने छुटी आपुछुं जे तमारा मनना आवे ते करो.

काशि०— बापा, तमे मशकरी करोछो.

आशा०— ना. हु खरुज कहुछु. काले तमारी मा, के हुं, के घरनुं बिजु कांई माणस, तमने अटकाव करनार नहीं.

काशि०— ओ. ओः; तेवुं थाय तो अमे घणाज सुखी थइये.

आशा०— छोकराओ तेटली कालना दाहाडानीज छुटी हुं तमने आपुछु एम जाणशो नहीं; ज्यांहांसुधी तमे तमारी मेळे

मारी पछवाडे थशो, जे बापा, तमे तमारो अधिकार ल्यो, त्यांहां सुधीनी आपीश.

काशि०— ओः होः; एवुं थाय तो पछी अमे घणा दाढा मनमा आवे तेम चालिये.

आशा०— वारु त्यारे, तमे तमारुं संभाळतां थयां ए जोईने मनें सारुं लाग्युं. त्यारे हवे बोलथी मोटां माणस थवाने तैयार थाओ; अने जे मनमां आवे ते करो.

ए प्रमाणें बोलवु थया पछी, ते छोकरां सुवानें गयां. बिजो दाढो थयो. त्यारे, ते छोकरां रोज सवारमां उठनारां, ते पोहोर दाढो चड्यो त्यांहां सुधी पथारीमाज हतां. घणी वार सुई रेहे, तेनुं शरीर जड थाय, कांई सुझे नही, तेम काशिरामनें अने जीवीने थयुं. छेलीवारे, कोईए उठाड्याविना ते पोतानी मेळे घबराएला आंखो चोळतां उठ्यां. पछी तेमना मनमां आव्यु जे आपण आखो दाढो जे मनमां आवशे ते करीशुं, एणे करीने तेमना मनमां कांई सारुं लाग्यु. पछी काशीराम जीवीने केहेछे बेहेन आपण शीरमण करीने पेहेलुं शुं करीशुं वारु !

जीवी— कां रमी शुं ?

काशि०— शुं रमी शुं ?

जीवी— आपण गर्जीफे रमीशुं.

काशि०— ते रमत खोटी, मनें गमती नथी बावा.

जीवी— वारु त्यारे कोडिओए रमीशु.

काशि— शुं ! आपण बे जणजे ?

जीवी— त्यारे गिल्ली दंडे, नही तो सोपारिओए.

काशि०— मनें एवी रमत गमती नथी.

जीवी— वारु त्यारे, तनें गमेछे केयी ते केहे ?.

काशि— आपण लाकडीनो घोडो करीने रमिये.

जीवी— ओः हां ! न्हानी छोकरीनें कांई ते रमत शोभे ?

काशि०— ते नही तो घोडानी रमत रमिये. तुं घोडो था अने हुं हाकनारो थाऊंछुं.

जीवी— हा त्यारे ! कोयडा मारवाने ! पण ते दाढे कोयडो मार्यो छे ते मनें हजु सांभरेछे.

काशि०— हुं शुं जाणीजोईने मारुंछुं वारु ? पण तुं उतावळी चालती नथी माटे मारवुं पडेछे.

जीवी— हा, पण मनें वागेछे, माटे हुं तेवी रमत रमनार नहीं.

काशि०— रह्यं, तुं नहीं रमें ? वारु तो, ससलो कुतरुं रमीश ? हुं पारधी थाऊं, अने तुं ससलो था, चाल हुं पछवाडे दोडुंछुं.

जीवी— छी ! मारे तारी ए रमत नथी रमवी, तुं मारी पछवाडे थईने मनें घाबरी करीश.

काशि०— तनें मारी एके रमत गमती नथी त्यारे हुं तारी संघाथे कोई दाडो रमनारज नहीं, साभळ्युं ?

जीवी— हु पण तारी साथे कदी रमनार नहीं ए पण सांभळ्युं ? एम बोलीने ते बे जणां बे खुणामां रीसाईने उभां; अने त्यांहाने त्याहां घणी वारसुधी रह्यां. एक एकनी साथे बोले नहीं, अने एक एकने जुए नहीं. एटलामां दस घडी दाडो चड्यो पछी बपोर उतावळा थशे माटे, काशिराम बेहेननी पासे आवीने केहेछे. वारु त्यारे, तनें जे गमे तेज हुं करीश. चाल आपण सोपारी वती रमिये.; एक एक दावे, बार बार सोपारीओनी सरत.

जीवी— पण मारी पासे सोपारी नथी. तारे मारी पचास सोपारीओ देवी छे ते मारी पेहेली आप. एटले रमवाने आवुं.

काशि०— खरुं पण ते मारे कालना दाडानी देवी हती. आजनी नहीं.

जीवी— एम ! त्यारे शुं तुं ते देवामांथी निसर्यो के ?

काशि०— जे स्वतन्त्र छे तेनी पासे कोईनुं काई लागतुं नथी ?

जीवी— वारु त्यारे, आ तारी ठगविद्या हुं बापाने कहीश.

काशि०— पण हवे मारा उपर बापनो हुकूम नथी.

जीवी— एम कहीश तो हु तारी साथे रमीश नहीं.

काशि०— तारी इच्छा.

वळी ते एक एक उपर चरवडीने बे जणां बे खुणामां गयां. थोडीक वार पछी काशिराम शीशुडो वगाडवा बेठो; जीवी गावा लागी; पछी तेणे करकळवा माड्युं; तेणीए निसासो मेहेल्यो, एम करतां बे घडी गई, अने बपोर थया, त्यारे

काशिरामे रीस चढावीने पोतानी छडी बारीमांथी बाहेर नाखी. जीवीए पोतानी ढींगली खुणामां पछाडी. ते एक एकना सामुं जुए पण शु बोलिये ते सूझे नहीं. छेली वारे जीवी बोली; चाल काशिराम हु तारो घोडो थाऊंछुं.

काशि०— हवे ठीक. वारु घोडानें लगाम जोइये ते, मारी पासे लांबी दोरी छे; आ जो, ए तुं तारा मोमा घाल.

जीवी— हुं मोमां तो नहीं घालुं. मारी केंडे बांध, के हाथे बांध.

काशि०— ए तुं घेली सरखी शु बोलेछे? घोडानें मो विना बिजे ठेकाणे कहीं कोई लगाम घालेछे?

जीवी— पण हु कांई खरो घोडो नथी.

काशि०— तो पण, पोतानें घोडो एम मानीने तारे तेवुं कर्वु जोइये.

जीवी— तेनुं कांई काम जणातु नथी.

काशि०— जे हु आखो दाढो घोडामां रहुछुं, ते मजकरतो तु कांई ए काममां वत्तुं समजेछे?

जीवी— तें ते केटला दाढासुधी धुळमां रगदोळ्यो छे, ते हुं मोमां नहीं घालुं.

काशि०— तो हुं पण तनें बिजे ठेकाणे बांधवा देणार नहीं; ते करतां हुं तारी संघाते रमुं नहीं एज सारुं.

जीवी— जे तनें सारुं गमे ते कर.

वळी ते त्रिजी वार रीसायां, ते एवां जे प्रथम करतां वत्ता एक एकनां उपर दांत होठ पीसवा लाग्यां, पछी काशिरामे छडी नाखी दिधी हती ते लेवाने गयो, तेटलामा छडी कोईए भागी नांखी. जीवीए भुई उपरथी ढींगली हाथमां लीधी, ढींगलीना लुगडां निकळी गया छे. पछी काशिराम नीसासो मुकवा लाग्यो. जीवीए रोवा मांड्युं. एटलामां जमवानी वेळा थई! आत्माराम तेमनें पुछवा गयो, जे, केहेतो भाणां पिरशिये. ते बे जणानें तेवां जोईने केहेछे, छोकरांओ, आज तमनें थयु छे शु? ते बोल्यां, कांई नहीं बापा, अने आंख्यो लोहोतां तेनी पछवाडे रसोडा आगळ गया, ते दाढे जमवानें नाना प्रकारना पकान कर्या हता. ते जमवाने बेठा ते वखत बाप तेमनें केहेछे; छोकरां-

ओ तमे आ पकान घणा खाशो नहीं; एथी तमनें उपद्रव थशे. पण तमे स्वतत्र छो तेमाटे तमारी इच्छामा आवे ते खाओ पीओ, एवु बापना मोमाथी निकळ्तुज, एके लाडुआना मोटा कडका करीने गट कर्या. बिजे चटणी शाक भाजीनेज आहार कर्यो ते जोईने मा, बापना कानमा केहेछे, हवे आ छोकरा माग पडशे बाप बोल्यो, पडशे तो खरा, पण पडवा दो. तेवु थशे त्यारेज तेनी टेव मटशे, अने ते समजशे जे स्वतत्रपणाथी छोकरानें आवु भोगववु पडेछे, माटे हु एमने वारतो नथी. धणीनी मर्जी जोईने मा पण छानी रही. पछी ते छोकरा ओडंकार आवे त्याहासुधी जम्या, जमीने थोडीक वार पछी काशिराम जीवीनें केहेछे, चाल मारी साथे, एम कहीने तेन ते वाडीमा लई गयो आशारामा हळुवे हळुवे ते न जाणे एम पछवाडे जईने ओथे उभो रह्यो. ते वाडीमा मोटो एक पाणीनो होज हतो, तेनें काठे न्हानु शु एक नावडु हतु, काशीरामनें तेमां बेसवानु मन थयु, जीवीए तेनें वार्यो, अने केहेवा लागी जे, आपणे एमा बेसवु नहा, बाप रीशे भराशे. केम न बेसिये ? आपण स्वतत्र छिये, ए तु विसरी गई ? जाणुछु, जीवी केहेछ, हारे हा, खरू ! पछी ते भाईनो हाथ झालीने नावडामा बेठी. आशाराम काईक तेमनी पासे पासे आव्यो पण तेमणे दीठो नही तेणे मनमा आण्यु जे, होजमा पाणी थोडु छे. जो ते माहे पडशे तो काहाडवानें काई कठिण नथी, माट ते छानो मानो तमाशो जोतो उभो रह्यो ! नावडु काठे बाधेलु हतु ते छोडीने वच धकेली लेवुं थवु तेणे मनमां आण्यु, पण ते दोरीए जबर बाध्यु हतु ते छोडायु नहीं; त्यारे काशिराम बोल्यो, वारु, आपणथी आमा बेसीने फरातु नथी तो नहीं, पण डोलवीतो जोइये एम कहीने आणिमर तेणीमर डोलावेछ एटलामा नावडाना झोंकथी पाणीमां पडवा लाग्यो, तेनें जीवी हाथे झालीन सभाळवा गयी, तेटलामा बे जण पाणीमा पड्या ते जोईने आशाराम वाने वेगे दोड्या, अन पाणीमा पेशीने तेणे बे जणनें काहाड्या, ते नामर्थी अदमुआ जेवा थया तेमनें घेर आणीने शेक्या सवर्या एटल अकरात्यानी पेठे खाधु हतु तेणे करीने तेमना पेटमा अमळावा माड्यु (माथु दुखवा ला-

ग्युं, मुर्छा आवी, कप थयो, श्वास चढ्यो, एवी एवी विपत्तीमां तेमनो बाकीनो दिवस गयो.. रडतां करकळतां थाक्या. तेमनें रात्रीए थोडीक उघ आवी न आवी. सवारमां, आशाराम, तेमने पुछेछे, छोकराओ तमारी शी खबर छे ? ते नबळो घाटो काढीने बोल्यो, खबर घणी खोटी छे बापा; राते अमनें निरांत उघ आवी नथी. अमारु माथु, पेट हजु दुखेछे. ते बोल्यो बापुड्यां, तमारी मनें घणी दया आवेछे. हशे, पण आज तमे तमारा स्वतत्रपणामा शु करनार छो ते मनें केहेशो ? आज पण तमे स्वतत्र छो ए साभरेछे नी ? ते बोल्या, हवे स्वतत्रता एटली बापा. ते बोल्यो, एम शामाटे ! मारां छोकरां बोलोछो ? काले तमेज बोल्यां हता नही, जे बिजाना हुकममां रेहेवु ते घणु खोटु छे ? काशिराम बोल्यो, हमारी मुर्खाईनुं फळ हमनें सारी पेठे मळ्यु. जीवी बोली, हमनें ए वात घणा दाडा सांभरशे.

आशा०— त्यारे, आजथी तमे स्वतंत्रता इछतां नथी.

काशि०— ना, बापा ना. तमे कहेशो तेम करवुं, एमां सारु छे.

जीवी०— तेमां अमारुं सारुं थशे.

आशा०— ए वातनो पुरो विचार करो; कांजे, जो हु मारो अधिकार पाछो लेईश, तो तमने कहुंछु, जे हुं तमनें कहीश ते तमनें खोटुं लागशे तो ए करवुं पडशे.

काशि०— कांई चिंता नही बापा ! तमनें जे सारु लागशे ते करवानें अमे सिद्ध छिये.

आशा०— वारुं त्यारे, मारी पासे आ पिळी फाकी छे, एनें मीठी आवळ केहेछे, एनो स्वाद खोटो छे, पण जेनें अजीर्ण थायछे तेनें घणी गुणकारी छे. हवे जो तमे मारु कहुं साभाळनारा तो आ फाकी आ क्षणे फाको, मारु कहुं तमे केवु सांभळोछो ते जोऊं वारु.

काशि०— फाकुंछुं. बापा फाकुछुं.

जीवी— ते जो झेर सरखी कडवी हशे तोए हुं फाकीश.

आशारामे तेमनें ते ओसड आप्यु. तेमणे आगळ करता हता तेवु वांकुं वसमु मो कर्याविना ते ओसड लेवा कबुल थया. ते अधिक सतोषे कोण लेछे, ए बाबत तेमनी सरत चाली, ते ओप-

धे करीने गुण वेहेलो थयो अने ते सारां थयां. त्यारपछी ते मनाथी कोई दिवस अन्याय थाय, त्यारे शिक्षानो धाक देखाडवो पडे तो, तेना माबाप तेनें केहे जे, अमे तमनें स्वतंत्र करी एछिये; ते शब्दथी तेमनें एवो भय थाय जे, बंदीखानामां नाखिये एवुं कह्याथी पण तेवो भय थाय नहीं.

कांटानां झाड.

कोई एक अंबाईदास नामें गृहस्थ काश्मीर देशमां रेहेतो हतो, ते वेशाख महिनामां, एक दिवसे संध्याकाळे, पोताना बाळगोविंद छोकरानें संगाथे लेईने, एक न्हानी डुंगरी उपर बेठो छे, अने त्याहाथी सामे सारा रमणीय पदार्थ जे देखायछे ते तेनें देखाडेछे. ते वखत सूर्य अस्त पामतो हतो, त्यारे तेमना मनमां एम आव्यु जे ते सर्व जगतने सोनेरी रंगना वस्त्र पेहेरावीने जायछे शुं। अथवा डुंगरज सोनानाज छे के शु। एवी कल्पना करतां ते सुख भोगवतां बेश हता, एटलामां त्याहाथी एक भरवाड पोताना गाडरां खेतरमां चरावीने पोताना घरभणी वाळीने चाल्यो जतो हतो, तेणे सुस्वर गायुं, ते बाप दीकरानें काने पड्युं एटले ते त्यांहा जोवा लाग्या, ते चाल्यो जायछे ते वाटे बे बाजूओए कांटाना झाड हतां, माटे जे गाडरु ते झाडना थड आगळ थईने जाय तेनु काई पण ऊंन तेनें भराय; ते जोईने बाळगोविंदनें संताप थयो; अने केहेछे; बापा, आ गरीब गाडरांनुं ऊन ते झाड केवां चोरेछे ते दीठूं के? एवां दुष्ट झाड परमेश्वरे शुं करवा पेदा कर्यां? तो सर्व मनुष्य एक मत थईने जगतमांथी एमनु मूळ शामाटे काढी नाखतां नथी? हुं जाणुंछुं जे, जो फरीने एक बार गाडरां पाछां ए मार्गे जाय तो, ते गरीबोनां शरीर उपरना सघळा ओढा जता रेहेशे. तो हु अत्यारपछी एवुं थवा देनार नहीं. काले दिवस उगताज एक कोवाडी लेईने आवुं, अने ते सर्वने भुंई बरोबर करी नाखुं. बापा तु पण मारी संघाथे एक कोवाडी लेईने आव, एटले जमवानी वेळा थई नहीं एटलामां सघळूं काम करी नाखीए.

अंबाईदास— दीकरा, तारा मनमुवानो कांई लगार विचार म-

यों जोइये; ते विचार थाय त्याहासुधी तु ते झांड उपर अमथो रीसे भराईश नहीं. तु सभार जे, आश्विन महिनामा आपण माणसज शु करीएछिये ?

बाळगोविंद— शु करीएछिये बापा ?

अबा०— ते दीठू नथी.के, जे भरवाड लोक मोटी मोटी कातरो लेईने गाडरानु सघलु ऊन कात्री लेछे. तेमना शरीर उपर लगार पण रेहेवा देता नथी.

बाळ०— ते खरु, पण बापा, ते तो लुगडा करवाना काममा आवेछे, अने आ झाडोने तेवु काई काम नथी, अने ए अमथा द्वेषथी एवु करेछे.

अबा०— ए ऊननु झाडोनें शु काम छे, ए तनें हजु खबर नथी अने तेमने काम हो के न हो, पण मने तु केहे जे, आपणने जोइये एटला माटेज आपण बिजानु लेइये, ए योग्य छे शु !

बाळ०— पण बापा, तेंज मने कह्यु छे जे, आश्विन महिनामा एमनु ऊन एनी मेळे खरी पडेछे. त्यारे ते अमथु ज्याहा त्याहा खरीनें व्यर्थ मार्गे जाय, ते करता काई काममा आवे ते सारु नही ?

अबा०— ते खरु कह्यु परमेश्वरे ए जनावरोनें ऊनना ओढा आप्या छे. ते पासेथी आपण माणस लेईएछिये; नहीं तो आपणनें ताहाडनु दुःख घणु सेहेवु पडत

बाळ०— पण झाडने तो काई ओडवानु काम नथी त्यारे ते झाड जुद्दा छे, माटे आपणे धार्यु छे ते कर्याविना मेहेंलवु नहीं. काले हु आ सगळा झाड कापी नाखनार; तमे मारी सघाथे आवजो हो

अबा०— खरेखात आवीश. वारु हमणा तो घेर जइये चालो, कालनी वात काले.

ते चोट्टा झाड हु एकलो कापी नाखीश, एवे विचारे बाळगोविंदना शरीरमा शूरपणु आव्यु पछी तेनें सघळी रात्री ऊघ आवी नहीं. बिजे दाढे पराक्रम करवानी वात एना मनमा रमी रही हती. माटे परोडमा, जनावर बोलवा लाग्या नथी एटलामा, बाळगोविंद पोते तैयार थईने अबाईदासनें उठाड्यो; तेपण

उठीने तैयार थयो; मनमां एवुं जे कांटानां झाडोनुं जे थाय ते थाओ; पण प्रातःकाळनी शोभा तो छोकरानी नजरे पडशे. पछी ते हाथमां कोवाडीओ लेईने चालता थया. बाळगोविंद हुंसे आगळ आगळ चालवा लाग्यो. तेने जई मळवामां बापने घणी मेहेनत पडे, ते ज्यारे झाडोनी पासे पासे आव्या, त्यारे हजारो न्हानां न्हानां पंक्षिओ झाडो उपर आवेछे, अने जायछे, अने चारे कोरे फरेछे, एवुं तेणे दीठू. अंबाईदास बोल्यो; बेटा, हळुवे हळुवे! हमणां आपण लगारेक कापवानी वात बोलवी नहीं; अने आ बचारां जनावरोनें उपद्रव करवो नहीं. पेहेलां तो आपण कालने ठेकाणे बेसिये जोइये आव, जे ते जनावर अहींयां आटला केम मळ्या छे. ते डुंगरी उपर जईने बेठा, अने जोवा लाग्या तो काले झाडोमें जे ऊंन वळग्युं हतुं ते लेई जवानी पक्षिओए धुंग मांडी छे. काळा, लीला, पीळा, राता, पंचरंगी, नाना प्रकारना चमत्कारी रंगना, सुंदर, सुस्वर शब्द बोलनारा एवां पक्षी आव्या छे. अने तेमणे ऊंननी मोटी लुटालुट मांडी छे. ते वखत बाळगोविंद आश्चर्य करीने चकित थयो, अने बापने पुछेछे, जे बापा, आ पक्षी ऊंननुं शुं करतां हशे वारु? ते बोल्यो बेटा, तु समज्यो, जे परमेश्वरनें कीडीनी पण चिंता छे. ते जे जीवनें जे जोइये ते अनेक प्रकारे करीने आपेछे; अने सर्वनु संरक्षण करेछे, अने सर्वनें सुखी राखेछे. एज जो केवो चमत्कार छे! आ पक्षी बच्चांने माटे माळा करेछे; तेमनें नरम बिछानुं जोइये ते तेमनें आ झाडो पासेथी मळेछे. अहींयांथी ते ऊन लेईने ते माळनां पाथरीने पोतानां न्हाना न्हानो बच्चां सहित सुख पामेछे. एवां आ भलां, उदार, कांटानां झाड, जेना उपर तु काले क्रमथी रीसे भरायो, ते आवां उपयोगी छे; जोयुं के नहीं? आ जेनी पासे घणुं छे तेनी पासेथी लेईने गरीबनुं ओछुं पुरुं करेछे. तो हवे आवेछे, आपण ते कापिये? बाळगोविंद ओशियाळो थईने केहेछे. परमेश्वर प्रारथी एवुं काम न कराशे अंबाईदास केहेछे, तें खरुं कह्युं छोकरा. ए पोतानी पेदाश परोपकारमां आपेछे, तेमाटे एमनुं सदा कल्याण हो, अने ए सुखी रहो.

देवजी.

पेहेला देवनगरमा एक गाडो रेहेतो हतो, तेनु नाम देवजी, ते एक उपर एक, एक उपर एक, एम पांच छ टोपीओ माथे घालीने बाहेर निकळे; अने केडे चार पाच लुगडां बांधे, अने बे त्रण फाटी कांबळीओ खभे नाखे. तेनी अक्कल चळी हती, पण ते कोईने उपद्रव करतो नहीं. तेने घणोज खीजावे त्यारेज ते खीजे, ते रस्तामा चालतो होय, त्यारे केटलाएक नीच छोकरा तेनी पछवाडे पडे; अने केहे, देवजी अरे देवजी, तु आ टोपीओ अने कांबळीओ केटला पैसामाटे वेचेछेरे ? ते बोले नहीं एटले तेनी फजेती करे. तेमा केटलाक दुष्ट छोकरा होय, ते तेना उपर ईंटो पण नाखे. देवजी घणु करीने ते सर्व सेहे, एकादी वखत खीजे त्यारे धुळनी अने कांकरानी मुठी भरीने छोकरा उपर नाखे. एक दिवस ते दयारामशेठना घर आगळ थईने जायछे, अने छोकरां पछवाडे पड्यां छे, अने बकोर करेछे, ते सांभळीने दयाराम शेठ बारीमांथी जुएछे, तो, पोतानो छोकरो हरीयो पण ते टोळामा छे. ते जोईने बारी अडकावीने छानोमानो घरमा गयो. जमवानी वेळ थई ते वखत जमता जमता दयारामे हरीयाने पुछ्यु छोकरा ते कोण हतोरे ? जेनी पछवाडे पडीने तमे बकोर करता हतां.

हरीयो— बापा, ते घेलो देवजी, तमे जाणता नथी ?

दयाराम— ते गरीब बचारो ! घेलो शाथी थयो हशे वारु ?

हरी०— लोक केहेछे जे, तेनु मोटु वतन हतु, तेनो वाद घणा दाहाडा सुधी सरकारमा पड्यो हतो, तेमा ते हार्यो तेदाहाडाथी ते घेलो थयो छे.

दया०— छोकरा, तेनु जे वखत सघळु हार्यामा गयु, ते वखत *ते जो तने केहेत, जे अरे मारा हरी, मारु कर्म फुट्यु.* *घणा* दाहाडा सुधी स्वस्थपणे जे वतन हु भोगवतो हतो, ते वतन आज मारे हाथथी गयु. अने मारु घरबार सघळु वाश्मा गयुं. मारे हवे गाममा के, गाम बाहेर पग मेहेलवानु ठेकाणु नथी. शु करु, मारी पासे एक दमडी पण रही नहीं. एवु, जो तनें केहेत तो ते वखत ताराथी तेनी मश्करी करात ?

हरी०— परमेश्वर मारे हाथे एवुं न करावे. एवो दुष्ट कोण होय जे, जे विपत्तीमां पड्यो होय तेनें हसे. हुं तो एवानी सहाय करुं.

दया०— तो शुं, तेनें ते दाहाडा करतां आज कांई तें सुखी दीठो ? तेनुं सघलुं गयुं अने अक्कले गई.

हरी०—बापा, आज तो तेना उपर वत्ती दया आणी जोइये. एवी दशामा छे.

दया०—त्यारे जे डाहायो हतो ते समयमां तारे जेना उपर दया आणवी जोईती हती, ते आ दशाने पाम्यो ते समयमां तेनी मश्करी केम करेछे अने तेना उपर ईंटो केम फेंकी ?

हरी०— बापा हुं भुल्यो, मारो अन्याय क्षमा करजो.

दया०— तनें पश्चात्ताप थयो माटे में तो क्षमा करी; पण मारीज क्षमाथकी कांई नहीं थाय. बिजा कोईनी क्षमा मागी जोइये.

हरी०— ए तो हुं समज्यो; तमारा मनमां एवुं छे जे, देवजी पासे क्षमा मागवी जोइये ?

दया०— देवजी पासे शामाटे ?

हरी०—एटलामाटे जे, में तेनो अपराध कर्यो छे.

दया०— ते खरुं, पण देवजी जो डाहायो होत तो, तेनी क्षमा तारे मागवी जोईती हती; पण क्षमा ते शु. ते आज तेनें भान नथी; माटे आज तेनी पासे क्षमा मागवी ते व्यर्थ छे, पण तनें एटली खबर छे जे जेनो आपणे अपराध कर्यो होय तेनी पासे क्षमा मागवी.

हरी०— ते तमेज मनें शिखव्युं छे तो बापा.

दया०— दीन उपर दया करवी. एवी कोनी आज्ञा छे ते तनें खबर छे ?

हरी०— हा एवी पण परमेश्वरनी आज्ञा छे.

दया०— त्यारे तें ते भागी, माटे परमेश्वर तारा उपर रिसे भरायो होय.

हरी०— भरायोज हशे बापा. माटे हु आज राते तेनी प्रार्थना करीश अने क्षमा मागीश.

हरीये राते तेम करीने ईश्वरनी पासे पोतानो अपराध क-

हीने पश्चात्तापथी क्षमा मागी —ते पछी केटलाक दाहाडा सुधी ते देवजीने पछवाडे गयो नहीं. अने बिजा छोकराने पण तेणे वार्या; एम करता एक दिवस देवजीनी पछवाडे छोकरा लग्या हता तेमा ते भळ्यो. तेना मनमां एवुं नहतु जे, देवजीने खीजवु पण बिजां छोकरा तेनी शी शी चेष्टा करेछे, ते तमाशो मात्र जोवामाटे गयो. पछी छोकरा भेगो एपण देवजी देवजी कुयों! कुयों! कहीने आरडवा लाग्यो; एम करतां करतां सगळा छोकरानी सरदारी तेने आवी — छेली वारे घणो कलबलाट थयो त्यारे खीजीने, "देवजीए छोकरा उपर ईटो नाखीओ; तेमानी एक मोटी ईट हरीयाना गालने अडकीने काने वागी. ते कांन तुटी जात पण थोडाकमां बची गयो. पछी हरीयो घेर आव्यो कान रातो चोळ थयो छे, अने हलुवे हलुवे रुएछे. तेने बाप केहेछे. परमेश्वरे तने ठीक शिक्षा करी.

हरी०— पण बापा, बिजा छोकराए मारा करतां घणी तेनी चेष्टा करी हती, अने परमेश्वरे तेने शिक्षा थोडी करी अने मने वत्ती शामाटे?

दया०— तेनुं कारण साभळ, तने बिजां छोकरां करता सारी समजणछे जे, एमा पाप छे; एवुं समजीनेपण तें ते कर्यु; माटे तेमना करता तारो अपराध वत्तो. माटे जे छोकरो परमेश्वरनी, अथवा पोताना मावापनी. अवगणना करीने तेमनी आज्ञा न माने, तेने बमणी शिक्षा थाय, ए योग्यज छे.

दांणा वीणनारी छोकरी.

नाटक एक अंकनु.

पात्र.

त्र्यंबकराय.	जमीदार.
रामराय.	तेनो छोकरो.
हिराबाई.	तेनी छोकरी.
जोइतीबाई.	
जमनी.	जोइतीबाईनी छोडी.
हरजी.	जमीदारनो चाकर.

ठेकाणु — एक खेतर तरतज कापेलु हतुं तेमा घणा बाजरीना भारा पड्या छे ते खेतरनी एकतरफ त्र्यबकरायनुं घरछे; बिजीतरफ केटलाक झुपडा अने बिजी गामडा गामनी रचना छे.

प्रवेश १.

जमनी

जमनी — (बिजा खेतरमाथी भरीने आणेली बाजरियानी टोपली हाथमा लेईने, त्र्यबकरायना खेतरमा एक भारा आगळ बेठी हती) चालो सारुज काम थयु. आहा ! आज मारी मानें केवो आनंद थशे ! (टोपली सामु जोईने प्रसन्न थायछे) ते घरडा बाजरियालणनारा बापाए मनें एकी वारे टोपली भरीने बाजरियां आप्या, ते केटली भली कहु ओहो. ! हु आखो दाहाडो अहीया त्याहा फरत होए एनु अर्धुं पण मनें मळत नहीं. परमेश्वर तेनु सारु करो! हवे हु जाणुछु जे, आ खेतरमाना काई बाजरियां पडया आखड्या विणु. (ते टोपलीमाना बाजरिया बे हाथे दाबेछे) आ, लगार दबाय तो एमा एक बे कळा बिजापण माय ; काईक खोळामा पण लेऊ, (ते उठीने खोळो एक हाथे पोहोळो करीने बिजे हाथे एकठा करेला बाजरियां तेमा घालेछे. एटलामा वेगळेथी शब्द साभळीने केहेछे) अरे देव ! पेलो कोण मारा उपर दोडतो आवेछे ? हशे आवो, पण में कोईनो अन्याय कर्यो नथी.

प्रवेश २.

जमनी अनें हरजी.

हरजी — (तेनो हाथ झालीने) अरे चोट्टी छोडी, आज में तनें भली चोरी करता पकडीछे.

जमनी — शु तमे कोटोछो महाराज ? हु चोर नथी, हु तो शाहुकार छु.

हर० — साहुकार छ ! तु साहुकार ? (ते तेना हाथमाथी टोपली झुटी लेछे) त्यारें आ टोपलीमा शु छे ?

जम०— बाजरीयां जुवोनी ?

हर०— त्यारे ए बाजरीया आ तारी टोपलीमा पेदा थया के शु?

जम०— ओ हो.! जो एवु होत, तो पछी मारे खेतरमा मेहेनत करीने आटला एकठा कर्यानु काम नहतु.

हर०— त्यारे ए चोरीना एनी मेळे ठर्या ?

जम०— महाराज, एवु केहेशो नहीं. हु भूखे मरु अने मारी मा पण भूखे मरे तोए मारे हाथे ए वात थवानी नही.

हर०— हु सम खाईने कहुंछु जे ए पोतानी मेळे तारी टोपलीमा आवीने पड्या नथी.

जम०— अरे परमेश्वर! तमे सम खाईने मने बिहिरावोछो; पण मारु कह्यु साभळो तो खरा. हु ते सामा खेतरमा बाजरिया वीणवा गइ हती, त्याहा एक भलो डोसो हतो, तेणे मने वीणता दीठी; अने ते बोल्यो, "गरीब बचारी छोकरी! जो केशो श्रम करेछे! हु एने काई आपु." त्यारे पासे बाजरीना भारा पड्या हता. तेमाथी बाजरिया तोडीने बे खोबा तेणे मारी टोपलीमा नाख्यां. अने ते केहेवा लाग्यो के, जे गरीबने आपशे तेने परमेश्वर घणु आपशे.

हर०— वारु वारु, ते तो हु सघळु समज्यो. अमारा खेतरमाथी बाजरिया तोड्यां ते तने पेला खेतरमा डोसो हतो तेणे आप्या, नहीं ?

जम०— एम नहीं, तमे पोते जईने तेने पुछी आवो.

हर०— हु जईने पोते तेने पुछु! हो! वात जो, मे तने अहींया पकडी एटले पुछवानु शु काम छे ?

जम०— पण हु कहुछु जे तमारा एके भारानें हु अडी नथी. आ थोडाक बाजरियां मारा खोळामाना, एटला एज अहींयाथी वीण्या छे, शामाटे के में जाण्यु जे एवु कर्याथी काई अन्याय नथी तेमा तमे एम जाणता हो, जे, एपण लेवा नहीं तो ते हु पाछा नाखवाने तैयार छु. आ तमे तमारा, लो.

हर०— नहीं, नहीं, हवे तेवु थनार नहीं. आ टोपलीमा नाख अने ए टोपली ज्याहा लई जाऊ त्याहा चाल. हींड मारीसाथे हवे चोकीमा.

जम०— (बिहीने) शु भाई ! एवुं शु कोहोछो मारा दादा.

हर०— हा, हवे मारा दादा. हं, हु तनें जवा देऊ तो तुं एकर ता ए मनें घणो सारो कहीश, नहीं वारु ? हु कहुछु जे तु पाशरी चोकीमा चाल, छोड उतावळी.

जम०— अरे महाराज ! मने परमेश्वरनें वास्ते एवु करशो नहीं! तमनें देखाड्या तेथी वत्ता में अहींयाथी लीधा नथी; खरेखरु-ज कहुंछु. हु आखो दाहाडो घेर नहीं जाऊ त्यारे मारी मा मनें शु केहेशे वारु ? अने मनें चोकीमा बेसारी साभळशे, तो पछी ते मरीज जशे.

हर०— त्यारे शी मोटी अनर्थ थशे ! ते मरी जशे तो गामनी पीडा जशे

जम०— (रोवा लागी) तमनें जो खबर होय जे, ते केवी भली मा छे अने हमें केवा गरीब छियें तो तमनें अमारा उपर दया-ज आवे.

हर०— हुं अहींया लोको उपर दया करवानें रह्यो नथी. मारा धणीनो जे बगाड करे तेनें पकडीनें चोकीमा नाखवानें रहेलो छुं.

जम०— पण, जो मजसरखीए बगाड न कर्यो होय तो.

हर०— एक आखी टोपली भरीनें दाणा चोरीनें, वळी पोतानी भलाई देखाडेछे ? शी नवाई जो ! चाल चाल, चालवा माड मारी साथे.

जम०— अरे महाराज ! मारा उपर दया करो ! जोइये तो मारी सघळी टोपली लो, अने लेशो तो एटला दाणाथी तमें मातबर थनार नथी. पण मनें जवादो ! हु तमनें पगे लागुछु. मारी मा उपर नजर राखीने तो मनें मेहेलो. मारी मानें हु एकनी एकज छु.

हर०— हु तनें मुकीश तोपण तारी मानें वास्ते मुकनार नहीं ते मरशे तेमा मारु शु जशे. पण छोडी तनें रोती जोइने मनें दया आवेछे हवे तु जा, टोपलीनी आशा राखीश नहीं. न्याय थशे ते दाहाडे न्याय करनार तारो थोडो घणो दड कर-

शे तेटलो दंड मात्र आपजे; नहीं तो तारे चोकीमां जवुं पडशे, अथवा ते तमनें गाम बाहेर काहाडी मुकशे.

प्रवेश ३.

जमनी.

जम०— (एकली भुंई उपर बेठी अने एक भारा उपर माथु मेहेलीने, केटलीक वारसुधी मनमांने मनमा रोई. पछी उठीने चारेतरफ जुएछे) हरे हरे ! ते गयोज! नठारो मुओ. मारां बाजरिया, टोपली सघलुं लेई गयो; अने वळी मनें अने मारी मानें कोण जाणे जे ए शु करशे ? (लगार विसामो लेईने) आहाः ते जनावरो केवां देखावान् ! जे तेमें कांई थोडा दांणा पण लेवा दे छे, अने हुं—पण कोण जाणे अहींयां पीख्यो कोई नठारो एमनी पछवाडे बंधूक लेईनें फरतो नहीं होत, ए क्यम जणाय. माटे हुं एमनें उडाडी मेहेलुं, पछी हुं जाऊं; नहीं तो आ भारा उपर माथुं मेहेल्यु तेमां वतीनी वळी कांई शिक्षा मळशे; शुं करुं वारु ! (कोई आवेछे जोऊ) ते बे छोकरां आवेछे, ते कोण हशे वारु ?

प्रवेश ४

रामराय, हिराबाई, जमनी, (आंख्यो लुहेछे).

राम०— अरे तेज हमारां बाजरिया चोर्या के शु अनें तनेज हमारे चाकरे पकडी ? (जमनी निसासो नाखेछे, तेनाथी कांई उत्तर देवातो नथी)

हिरा०— (जमनीना सामुं जोईने भाईने एकतरफ लेई जायछे ; आछोडी मनें भली लागेछे रामा, जो ते बचारी केवी रुएछे ! तेनें घणु घणुं खिजवीश नहीं, घणुं दुःख थशे; अने आपणे आटलां थोडां बाजरियांसारु आवुं करवुं नहीं. (हिराबाई जमनीपासे आवी) छांनी छोडी, छांनी, तुं शामाटे रुएछे ?

जम०— मारा उपर जुठी चोरी चढविछे. तमे जाणोछो जे में अन्याय कर्यो ?

राम०— त्यारे तें शुं अन्याय कर्यो नथी ?

जम०— ना; ए तमे खरुंज मानजो. हुं पेला खेतरमां दांणा वीणवा गयी हती, त्याहांथी एक घरडे डोसे मारी टोपलीमां बाजरिया आप्यां, पछी ते लेईने हुं आ खेतरमां आवी, जे भुई उपर पड्यां होय तेमांथी थोडांक वीणी लेऊ ते तमारा चाकरे मनें मारा आगळ उभी दीठी माटे मारा उपर चोरी चडावी; अने मारी टोपली लेईगयो; अने मनें पण चोकीमां लेई जतो हतो पण हुं रोई अने तेना कालावाला कर्या माटे मनें मेहेली.

हिरा०— अरेरे ! तेणे हमारा देखतां तनें एटलुं कर्यु होत, तो पछी जणात, जे तेनें पण केवी शिक्षा थायछे ! अमारो बाप घणो भलो छे, गरीबनें दुःख देवा देतो नथी. ते अहींया होत, तो तनें ते वखतज जवा दीधी होत.

राम०— अने हजु ते तारी टोपली पाछी मोकलावशे. ए हुं खरेखरुज कहुंछुं.

जम०— (आनद पामीने) तमनें ए खरु लागेछे; मारा न्हाना शेठ ?

हिरा०— रामराय अने हुं जईने तेनी प्रार्थना करीशुं; तुं स्वस्थ रेहे, आपणानी वात काई तेनें कहींएछिये एटले ते घणो प्रसन्न थायछे. तारी टोपली तो अमे तेनें कह्याविना तनें आणि आपीशुं.

जम०— वाः वाः मारी बेहेन ! शा तमे भाग्यवान् ! जे तमारे कोईनी गरज नथी तोए तमे उलटा बिजानी सहायता करोछो.

राम०— त्यारे शु तु घणी गरीब छे छोडी ?

जम०— अहींया आवीने आटली मेहेनत करीने रोटलानें माटे जे दाणा पेदा करे ते गरीबज होयतो महाराज.

हिरा०— शु तु रोटलामाटे दाणा वीणेछे ? में जाण्युं जे तु बाजरियां शेकीनें पुंख खावा सारु लेती हईश. कोई वखत ज्यारे कोई पासे न होय, त्यारे अमे पण एम करीएछिये.

जम०— अरे बेहेन ! तेवुं नथी ! मारी मा केहे जे बाजरिया

खांडीने दांणा काहाडीने, ते दळीने तेना लोटना रोटला करीशु.

हिरा०— तेना ते दांणा केटलाक निकळत ? अने तमारे केटला दाहाडा चालत ?

जम०— एक बे दाहाडा चाले एटलातो निकळत, ते खाईने बे दाहाडा जात, पछी आगळ परमेश्वर मोटो छे.

राम०— वारु त्यारे, हुं तनें एक पावली आपुंछुं, एटले तमारे एक दिवस वत्तो निकळशे. आ कोरी नवी छे माटे में खुसी थी मारीपासे राखी हती. आ ले.

जम०— अरेरे! एटला बधा पैसा ! माराथी लेवाय नहीं.

हिरा०— (हसीने) एटला पैसा ! लेतां तुं बिहेयेछे कां ? मारी कोथळी मारी पासेव्होत, तो हुंपण तने घणा पैसा आपत.

राम०— (हाथमा पावली झालीने जमनीनें आपवाने साभी धरेछे,) लेछोडी ले ! (जमनी लगार लजवाईने तेनी पासेथी पावली लेछे, अने तेनें आशिर्वाद देछे) एटले कांई थयुं नहीं. हुं हमणा कारभारी पासे दोडतो जाऊंछुं, अने तेनी पासेथी लेईने तारी टोपली तनें आपुंछु. जो ते नही आपे तो पछी तेनें.—

जम०— अरे महाराज ! तमें मारे वास्ते एटला दुःखी थशो नहीं. तमें मनें कोहोछो जे, हु तनें सहाय थईश एटलेथीज मारे घणुं छे.

हिरा०— तुं रेहेछे क्यांहां ते मनें कहीश ?

जम०— गाममा पेसताज मों आगळ.

राम०— तो अमें आगळ कोई वार तनें दीठी नहोती. कापणीना दाहाडामा अमें बापनी साथे वर्षोवर्ष आवीएछिये.

जम०— गाममां आव्याने मनें हजु आठ दाहाडा थयाछे. अमें, माणकबाई डोशीनें घेरे रहीएछिये. ते मारी मा उपर घणुं हेत राखेछे.

हिरा०— शु, तमे माणकबाई डोशीनें घेर उतर्या छो ?

राम०— अमें तेनें ओळखीएछिये. अमारो बाप तेनें कदीकदी बागमा नीदवाने बोलावेछे.

हिरा०— तुं मनें तारी मापासे तेडी जईश ?

जम०— तमारां जेवां मोटां माणस अमसरखां गरीबनें घेर! त्यारे अमारु मोटुं भाग्यज तो।

हिरा०— ना, ना, अमारो बाप अमनें एटली मोटाई करवा देतो नथी; ते केहेछे जे जेवां बिजां माणस छे तेवांज हमें छिये पण हुं आवीं तो तेमां कई तमनें संकोच तो नथी ?

जम०— कांई नहीं. तमें आवशो तो मारा बाजरियां गयां अने टोपली गयी, ते वातनुं मारी मानें खोटुं नहीं लागे. तमें तेना मननुं समाधान करशो, अने ते कारभारीए भों देखाड्यों छे तेनुं.—

राम०— तेनो कशो तुं भो राखीश नही. मारी बेहेन तारी मापासे आवशे. अनें हुं दोडतो तेनी पछवाडे जाऊंछुं. अने हुं जाणुंछुं जे— तमें पाछा आ ठेकाणे आवशो नहीं वारु ?

जम०— जो तमारी मर्जी हशे तो.

राम०— तुं पाछी नहीं आवे एटलामां तारी टोपली अहीं आणी मुकुंछु.

जम०— हुं मारी मानें पण अहीयां तेडी लावीश. ने तमनें आशिर्वाद देशे.

हिरा०— चाल उतावळी मारी साथे (ते जमनीनो हाथ झालीने तेनी साथे तेनी मापासे जायछे.)

प्रवेश ५.

रामराय.

राम०— (एकलो) हुं अने मारी बेहेन केटलां सुखी छिये ! जे आ छोडीनी पेठे अमारे दांणा वीणीने पेट भरवु पडतु नथी. मनें ए छोडीना मोंनी आकृतीथीज एवुं दिसेछे जे, ए आ करता सारी दशानें पामवाने उत्पन्न थई छे, एमां काई संशय नहीं. गामनी बिजी छोडिओ नठारी देखायछे तेवी आ देखती नथी. बापा, मारु कह्यु साभळशे तो खरा. ओ:

होः ! सारुंज थयुं हरजीनें साथे तेडीने एज आवेछे अने टोपली पण पासे छे.

प्रवेश ६.

रामराय, त्र्यंबकराय, अने हरजी.

राम०— (बापपासे दोडतो गयो) बापा सारुं थयुं जे तमे आव्या (हरजीना हाथनें वळगीछे) आप मनें ए टोपली.

हर०— हुलुवे, हलुवे, भाई, मारो हाथ भागशो ?

त्र्यंब०— रामा, तारे ए टोपली शाने जोइये ?

राम०— ए गरीब छोडीनी आ मूर्खे तेना बाजरियां सुद्धां खुंची लीधां छे. हवे हुं तमनें सघळी वात कहीश बापा.

हर०— ए ते शुं ! जे कोई आवी पांशरी चाकरी करे अने चोरी न करवादे ते मूर्ख थयो का ! पछी त्यारे सारुं छे ! अने त्यारे देशाई मनें माहिनो शु करवा आपेछे ?

त्र्यंब०— हरजी, हुं तनें रोज कहुंछुं जे, नवरां लुच्चां माणस खेतरनां आवीने बगाड करे तेनें तुं वारजे पण बचारां गरीब भिखारीने पकडीने चोकीमां घाल एवुं कह्युं नथी. कोई भलु माणस दरीद्रनी पीडाथी पीडाईने मारा खेतरमांथी अन्न लेवानी इच्छा करे, अथवा ज्यांहां त्यांहां फरीने पडेलां बाजरियां वीणे तेनें सर्वदां तुं उपद्रव करीश नहीं.

हर०— आपणे दांणा काहाडी लेइये, पछी मनमां आवे तेटलां वीणी लो, कोण ना केहेछे; पण हजु तो सघळो एक भारो त्यांहां पड्यो छेः

राम०— (मश्करीमां) दाणा घेर आणीने फरीने खेतरमां हळ फेरव्या पछी, एम कां केहेतो नथी ? त्यारे पछी तेमनें घणुं वीणवानुं जडशे खरे !

हर०— भाई, ए वातमां तमें समजो नहीं. तमें छांना रोहो. ते चोर नथी ते साथी जाण्युं ?

राम०— रामराम ! चोर चोर ! तेणीऐ मनें कह्युं, जे में एक दांणो अहींयांथी लीधो नथी, एक डोसो-पेला खेतरमां हतो. तेणें मारी टोपली बाजरियाऐ भरीने आपी.

हर०— ए वात घणी सारी ! तेणीए तमनें कह्युं ! ते केटली साची पण जाण्यु, में तेनें भारा आगळ पकडी छे.

त्र्यब०— भारामाथी बाजरियां तोडतां ?

हर०— ते हु नथी केहेतो. ते मारा पेहेली शुं करती हती ते मनें खबर नथी. तमें ते जुओ जे एटलां ते डोसाए आप्यां एम ते केहेछे, पण गामडीओ एटलो तेनें धर्म करे ए वात तमनें खरी लागेछे ?

राम०— पण हुं कहुंछुं के नहीं, जे ते बाजरियां तेनें एक डोसे आप्यां एम तेणीए मनें खरेखरु कह्युं. अने एवी भली छोडी, जुठु बोलनार नहीं. ए मनें निश्चय छे.

हर०— भाईसाहेब खरुं बोलजो, वारु, तमें आजसुधी कोई दाहाडो जुठुं बोल्या छो के नहीं ? तोए हमें तमनें भलाज कहीए छिये.

राम०— वापा तमें सांभळोछो. आ हरजी मनें केवो दबावीनें बोलेछे ते ? (हरजी उपर रीस चडावीने) हुं जुठु बोल्यो होउं तो हुं लुच्चो खरो. पण हुं कोई दाहाडो बोल्यो नथी; अने आज ते न्हानी छोडी पण बोली नथी. त्यारे हवे एनां जुठुं कोण ते उघाडुं दिसेछे.

त्र्यब०— भाई हळुवे, तारुं बोलवु सांभळीने मनें निश्चय थयो. कोईने चोरी करतां दीठो नथी त्यांहासुधी आपणे तेनें आपणी तरफथी साहुकार करीने मानिये. पण बिजो कांई तेनें चोर केहेतो होय, तो तेना उपर रीस पण करीए नहीं. आपणुं चाले तो नम्रताए करीने तेना मननें निश्चय करी आपिये अने ते खरी रीतीए तेना स्वरूपनें जाणे एवुं करिये.

हर०— एम नहीं महाराज ! तमें कह्युं ते करता मनें आ मारु लागेछे जे. प्रथम तो सर्वने लुचा एम जाणिये; पछी जेटला भला एवु नजरमां आव्युं तेटलामात्र भला ! रस्तामां जतां जो बळद सामो आवे तो हु तेनें मारकणो जाणीने वेगळो जाऊंछु, पछी ते मारतो हो अथवा न हो. पण आपणे चोकस रेहेवुं, तेमा कांई चिंता नहीं. जेमां संदेह नहीं ते मार्ग सारो.

त्र्यब०— घणुं सारु ! तारी पेठेज सघळां मानें तो समागमे का·

नी करे ? अने में तेवुं जाण्युं होत तो तने हु क्यम राखत ? पछी तजसरखा घयडानो निर्वाह थाय माटे में तनें आ गाम उपर विश्वासनी चाकरी आपीछे ते क्यम आपत ! तनें शिपाईगरीनी चाकरीमांथी सरकारे काहाडी मुक्यो हतो, अने तेमनुं राजीपत्र पण तारी पासे नहतुं ते उपरथी में तनें लुच्चो जाणीने कोटवाळनें स्वाधीन कर्यो नहोत ?

हर०— ते खरुं अने हुं लुच्चो नथी एपण खरुं.

त्र्यंब०— हा रे, में तनें भलो जाण्यो माटेज हजु तुं मारी चाकरीमां टक्यो छे. पण जे दाहाडे में तनें राख्यो ते दाहाडे तो वारुं ह्लो जोईने अने तारा वचन उपरज राख्यो छे के नहीं, के ते वखत कांई बिजुं प्रमाण हतुं ?

राम०— बापा, जो तमे ह्लो जोयाथी अने शब्द सांभळयाथी परीक्षा करशो तो जेटलुं छोडीनुं कह्युं खरुं मानशो तेटलुं हरजीनुं नहीं मानो.

हर०— हें, भाई ! ए ते शुं बोलोछो ! मारुं ह्लो जोईने बापानें जेवो भरोसो आवेछे, तेवो तेनुं जोईने आवशे तो हुं तमारुं कह्युं खरुं मानीश.

राम०— हंः हंः शो आ वांदरा सरखो सारो देखायछे ! .

त्र्यंब०— छीः रामा, एवुं बोलिये नहीं हो. पण हरजी तुं ते छोडीने ओळखेछे?

हर०— हा, साहेब. कांई ओळखुंछुं अने कांई नहीं. आज दश दाहाडा थया हुं तेनें तेनी मा साथे फरती देखुंछुं. पण ते गाममां क्यांहांथी आवी अने शामाटे आवी, ए तमनें गामनो चोकशीदार छे ते ठीक केहेशे. अनें मनें जो खरुं पुछो तो एवानें गाममां पेसवा देईने भिखारी वधार्या, ए कांई सारुं कर्युं नथी.

राम०— वारु, तो तेमनें माटे जे खरच थशे ते हुं करीश. हा हुं करीश जा !

हर०— भाई, तमारी पासे तमारा पराक्रमनुं कांई छे ?

राम०— मारीपासे नथी. पण मारा बापनी पासे तो घणुं छे.

हर०— भाईसाहिब हुं खरुंज कहुंछु. जे आ मोओ वास्ते सघळु गाम करकळेछे. अने अमलदारनें एवी लांच खावा देशो (अंगुठो तर्जनी उपर चोळीनें रुपैयानी निशानी देखाडेछे) शामाटे जे मनें खातर जमे छे, चोकश निशानी हो.—

राम०— बापा तमे जुओ ! आ चोकशीदारनें पण भुंडो केहेछे. हुं तेमनें ए जणावीश.

त्र्यंब०— हलुवे बेश. हरजीने (हरजी मारा मनथी तारी आबी संशय प्रकृति सारी नहीं. त्यारे हवे मारेपण तारा उपर संदेह आणवो योग्य छे. शामाटे जे ते छोडीनें तें खेतरमा भारा आगळ दीठी माटे तुं अटकळ करेछे जे तेणीए टोपली त्यांहांथी भरी; अने ते गरीबोनें गाममां वस्तीमा आववा दिधां माटे कुमावीसदारे लांच लीधी एवुं कहेछे. वारु त्यारे हवे हुं पण कहुंछु जे ते छोडीपासेथी तनें तमाकु के पैसो काई मळ्युं नहीं माटे तें तेनी टोपली लीधी; नहीं तो तुं तेनें जवा देत.

हर०— शेठ साहेब, तमनें एवुं लागेछे जे.—

त्र्यंब — तारा मनमां जेवा लोक आवेछे तेवा लोकनां मनमां तुं क्यम न आवे ?

हर०— वारु त्यारे, हवे तमारे कांई बोलवुंज नहीं. सघळा भिखारु आवीने तमारुं खेतर, वाडी, गाम लुटी कां लेई जता नथी ? मारु शुं जशे. पण हवे हुं आ टोपली कोटवाळने आपीश.

राम०— नहीं बावा नहीं, एटली मारा उपर दया कर.

त्र्यंब०— हरजी, तारे ए टोपली लेई जईने ते छोडीनी पासे क्षमा मागवी पडशे.

हर०— क्षमा भाईसाहेब क्षमा ! तमारे एवुं बोलवुं ! शुं हुं जाऊं अने क्षमा मागुं ? शावास्ते ? में तेनो कांई अपराध अथवा अन्याय कर्यो एवुं मनें लागतुं नथी.

राम०— एटला माटे, जे हकनाहक तें तेनें दुःखी करी. अने तेना उपर चोरीनुं निमित मेहेल्युं, माटे तारे क्षमा मागवी पडशे समज्यो ?

हर०— अने टोपलीए न आपिये, अने क्षमाए न मागिये तो शुं थाय ?

त्र्यंब०— में जो तनें हकनाहक छळ्यां होय तो मारे पण तारी पासे क्षमा मागी जोइये. हवे जो तनें लाज लागती होय तो, हुं आ टोपली लिऊं, अने तारी वतीनी क्षमा मागुं.

हर०— त्यारे रामरायजी, एटलुं काम तमेज करशो ?

राम०— हा ! हुं तैयार छुं. पण बापा, मारी बेहेन तेनी मानें ओळखवा सारु तेनी साथे गयीछे. ते तेनें तेडीने उतावळी पाछी आवनारी छे, हुं लगारेक तेनी वाट जोऊं छुं.

हर०— एवुं छे तो हवे अहींयां मारुं काम नहीं (ते फरफडतो चालतो थयो) हवे आ गाममां एटलां भिखारी थशे जे हमारेज उतावळी भीख मागवे पडशे.

प्रवेश ७.

त्र्यंबकराय अने रामराय.

राम०— बापा, ते शुं बोल्यो ते सांभळ्युं के नहीं ?

त्र्यंब०— हा बेटा, पण हुं तेनुं कह्युं कांई मनमां आणतो नथी.

राम०— त्यारे एवुं खोटुं माणस तमे शावास्ते राख्युं छे ?

त्र्यंब०— ते खोटो नथी बेटा, ते आपणुं सारुं करवाने घणुंज इच्छेछे; माटे ए कोई वखत आवुं बकेछे. बाकी ते घणो साचो छे. अने एक मनें करीनें चाकरी करनारो छे.

राम०— पण ते वांको चालेछे त्यारे ?

त्र्यंब०— तें सांभळ्युं नहीं, एणे कह्युं जे में तेनो अन्याय कर्यो एवुं मनें लागतुं नथी. माटे एनो अपराध एटलोज, जे ए मारा हुकुम प्रमाणे करवा जायछे. पण माणस जोईने, वात्तनो विचार करीने काम करवु ए तेनें समजण नथी.

राम०— हुं ए समज्यो नहीं. मनें ठीक करीने समजावशो ?

त्र्यंब०— हा बेटा. ते एवुं जे में तेनें ज्यारे राख्यो, त्यारे कह्युं हतुं जे गाममांथी लुच्चा, चोट्टा जे होय तेनें काहाडी मेहेल अने तेमनें कोटवाळ पासे लेई जईने शिक्षा कराव, एटले भीखारीनें बाहानें जे चोरी करीनें पेट भरेछे, अने गाममां आ-

वीने मारां सगानें जे ठगेछे तेनें माटे एवो हुकुम आप्यो हतो.

राम०— हा! हां! हवे हु समज्यो. ते खरेज भिखारीनें पण चोरमां गणेछे. कोई घरडुं होय माटे, कोई दुःखी होय माटे, कोई गरीब होय वास्ते, भीख मागेछे पण ते ए मनमा आणतोज नथी.

व्यव०— खरु बेटा. एकज वात होय पण तेनें प्रसंग वशथी जुदी मानिये तो जुदी जणाय. हवे जो; हुंज तनें पुछुं, जे तु हरजीनी साथे लडीश नहीं, तें सारो विचार कर्यो नथी, अने ते छोडीनी मा जुठी नथी, अथवा ते छोडीए तनें जुठु कह्युं नथी, ए नु शाउपरथी कहीश?

राम०— ना बापा, तेवुं थाय नहीं.

व्यव०— का थाय नहीं? ते छोडी कोण छे; अने अहीयां शुं धारीने आवीछे. ते तुं खरु जाणेछे?

राम०— बापा जो तमे तेनु स्हो, अने तेनुं रोवुं, तेनी गरीबाई जो दीठी होय, अने तेनुं बोलवु जो तमे साभळ्यु होय, तो तमनें निश्चय थाय. एथी विशेष शुं वत्तुं जाण्युं जोइये? अने ते सारी छे के नहीं, ए खरुं जाणिये त्याहासुधी तेनें भुखे मरवा देइये?

व्यव०— शाबास छोकरा, शाबास, गरीबना उपर एवीज नजर राखतो जा, एटले परमेश्वर तारा उपर कृपा करशे. तारा सरखो गुणवान् छोकरो आपीनें तेणे मारा उपर कृपा करी छे. कठोरता करतां दया सारी; नठारुं माणस अनीतिमा पेसेछे. जे काममा कोई आपणी कृपा इच्छेछे, अने ते तेना उपर आपणाथी कराती नथी एवी वात थायछे, तेमा तेनो वाक, आपणो नहीं.

राम०— पण बापा, हरजी सरखा माणसने स्वाधीन अधिकार करवो ए मनें ठीक लागतु नथी. ते एकाद दाहाडो अनर्थ करवानो.

व्यव०— तुं केहेछे ते खरुं; पण में तेना हाथमांज सघळी सत्ता आपी नथी. तेनाथी थयो तो थोडोज उपद्रव थशे. कदापि थयो तो तेनो बदलो वाळवामां आवशे. तेना माथाउपर

आपणो कुमाविसदार छे, ते रुडी समजणनो अने भलो माणस छे; ते न्याय अन्याय जोईने खरुं हशे तेज करशे. तेणॅज मनें ते मा दीकरीनुं वर्त्तमान जाण कर्युं, के ते भलां छे, अने ते माणेकबाई डोशीना घरमा रेहेछे, एपण.

राम०— पण बापा, हरजीए ते वखतज जो ते छोकरीनें मारी होत तो केम थात ?

त्र्यंब०— एटलुं तेनाथी कराय नहीं. में तेने खरेखरी ताकीद कीधी छे, के तनें कोई केवो पण अन्याय करतां जणाय, तोपण तेना शरीरनें हाथ अरकाडी नहीं; तेनें कुमाविसदारनी पासे लेई जा.

राम०— बापा, पेली ते न्हानी छोकरीनें लेईने मारी बेहेन आवी.

प्रवेश ८.

त्र्यंबकराय, रामराय, हिरावाई, जमनी.

राम०— (टोपली लेईने जमनीपासे दोडेछे.) आ ले छोकरी. आ ले तारी टोपली. तेमांथी तारा एके बाजरियांनें पण कोईए हाथ लगाड्यो नथी वारु ?

जम०— (अरे मारी टोपली ! अरे मारा न्हाना शेठ, हुं तारी केटली उपकारी थई ! त्र्यंबकरायनें जोईने) आ किया गृहस्थ छे ?

हिरा०— (बापपासे दोडीने तेनी केड उपर चढेछे) जमनी, जो अमारो आ बाप.

राम०— हुं तनें खरेखरुंज कहुंछुं जमनी. हमारो बाप सारो छे. तुं कांई बीहीश नहीं. आव हुं तारी अने तेनी ओळखाण करी आपुं. (जमनी आगळ जायछे) तनें दुःख दींधुं माटे बापाए हरजीने सारी शिक्षा किधी, सांभळ्युं ?

जम०— (बीहीती बिहीती त्र्यंबकरायपासे जायछे, अने तेने नमेछे) महाराज, हुं आटली बराबरी करुंछुं माटे क्षमा करजो. तमारा छोकरां केहेवां भलां माटे कहुंछुं.—

त्र्यंब०— (एक तरफ वळीनें हलुवेज) रामराय केहेतो हतो

ते खरूंज. एना मोहोडासामुं जोतां ए जुठी एवो वेहेम कोईनें आवशे? एनी रमणीय आकृती, बोलवानी चतुराई, ए एना मोटपणानें देखाडेछे.

जम०— (रामरायनें अने हिराबाईनें हलके शब्दे) में तमारा बापानें रीस चढे एवुं तो नथी कर्युं?

त्र्यंब०—(ते सांभळीने) ना मारी लाडकी! मारां छोकरांए तारो सत्कार कर्यो. तेमां कांई वत्तुं कर्युं नथी. तुं तेमनें योग्यज छे.

हिरा०— खरूं बापा. ए तेवीज छे. पण जो तमे एनी मानें जोई होय तो!

त्र्यंब० तारी मा कोण छे छोकरी? आ गाममां तमें क्यांहांथी आव्यां! अने तमें पेट केम भरोछो?

जम० पेट केम भरीएछिये, हुं शुं कहुं? कदि मळेछे कदि भुख्यां रहीएछिये. हमें साखो दाडाडो कोईवार आखी रातपण सुतर कांतीएछिये, शिवीएछिये, अने पेट भरीएछिये. माणेकबाईए पोताने घेर अमनें रेहेवाने जग्या आपी छे. तेणे मनें खेतरमां बाजरियां वीणवा आजज मोकली हती; ते पेहेली खेपेज एम थयुं.

राम०— (जमनाना कानमां) आज तारुं भाग्य सारुं. बेहेन बापानी आज्ञा लेई मुकनार छे; पछी तनें विण्यावगरज दांणा मळशे.

त्र्यंब०— पण आगळ तमे क्यांहां हतां?

जम०— अहींयांथी थोडाक गाउउपर रेणुकापुरमां हतां, त्यांहां घणी मोंहोंगाई थई, माटे माणेकबाईए मारी मानें कह्युं, के तुं अहींयां आव; हु तनें जग्या आपीश.

त्र्यंब०— (एक तरफ जईने) लोक ज्यारे एक बीजानें एवा सहाय थायछे त्यारे पछी मातबरे केटली सहाय करवी? (जमनानें) छोकरी, तारो बाप जीवेछे? ते शो धंधो करेछे?

राम०— हुं सरत करुंछुं, के ते वडतरो नहीं होय.

हिरा०—अने एनी मानें जोयापछी हु पण करीश.

जम०— (जराक घबराईनें) मारो बाप! मारे बाप नथी. स-

रेखात में जोयोज नथी. हुं उपजतां पेहेलांज ते मुओ. ओः होः ? जो आज ते जीवतो होत तो.
त्र्यंब०— ते कोण हतो ए तुं जाणेछे. अने तेनुं नाम शुं ते केहे!
जम०— मारी मां तमनें ते ठीक केहेशे.
त्र्यंब०— ते मारी साथे बोलशे ?
हिरा०— हा, ते हमणां अहीयां आवशे. हुं लगारेकें पाछळ-थी आवुंछुं. एम तेणीए अमनें कह्यु.
त्र्यंब०— छोकरी तनें शिखामण कोहोनी ?
जम०— ते सघळु मारी माए कर्युं. मनें लखतां वांचतां, तेणी-ए शिखव्युं; हमणां ते मनें परमेश्वरनो भजनमार्ग शिखवेछे; अने चित्र काढतांपण शिखवेछे.
त्र्यंब०— चित्र काढतां! तो हवे मारी निशां थई के, ए कोई मोटा कुटुंबमांना दरिद्रथी आवी दशानें पांम्यां छे.
हिरा०— ओः होः! ते पेली, आवेछे.
राम०— एज ते ?
त्र्यंब०— (एक कोरे) एमनुं वर्त्तमान सांभळवानें हुं घणो इ-च्छुछुं. आ छोकरीनी आकृती उपरथी मनें एना बापनुं भा-न थायछे, पण पक्कुं साभरतुं नथी.

प्रवेश ९.

त्र्यंबकराय, जोईतीबाई, रामराय, हिराबाई, जमनी.

जम०— (मानें भेटवानें दोडेछे. मा त्र्यंबकरायनें देखीनें घब-रायछे) आव मा आव, बीहीश नहो. आ ते बेउ छोकरांना बाप. जेणे आपणा उपर घणी ममता करी. अने जेवां ए-मना छोकरा तेवाज एओपण दयावान् छे. (जोईतीबाई ह-ळुवे हळुवे आगळ आवेछे, हिराबाई आगळ जईने हेतथी तेनो हाथ झालीने तेनें बापनी पासे लावेछे.)
हिरा०— मारा बापनें सर्व समाचार मालम पड्या; हवे नवु नही केहेवुं पडे.
जोई०— महाराज मारी जमनी चोर एवुं तो तमारा ध्यानमां आव्यु नथी ?

त्र्यंब०— बाई, तमारी छोकरीनें अने तमनें जोईनेज तमारु भलापणु स्पष्ट देखायछे.

राम०— तेनु नाम जमनी? ए नामज केहेछे के ए दांणा वीणीने पेट भरवा सारु अवतरी नथी.

जोई०— शु करियें, दरिद्रावस्था घणी कठण छे, पण ज्यांहांसुधी हमारे हाथथी खोटुं कर्म थयुं नथी त्यांहांसुधी हमें—

त्र्यंब०— गरीबीनी लाज कोईए राखवी नहीं. सद्गुण छे त्यांहांपण ते जणायछे. बाई, हवे हु बराबरी करीनें पुछुछुं, क्षमा करजो; तमारु नाम शु?

हिरा०— एनुं नाम जोईतीबाई मेडतणी.

जोई०— हवे हुं तमाराथकी मारी खरी हकीकत छानी राखती नथी. हुं एवा दाहाडा काढुंछु, अहींयां मारो उपाय नथी. एवु रायजी साहेबना मनमां आवे माटे कहुछुं;—मारा मनमां छे के तेमनो अपवाद थाय नहीं. (छोकरां तरफ जुएछे) गरीबीनी लाजसारुं नहीं, पण जो मारु नाम प्रगट थयु तो पछी हलकी जातीना लोक जे कोई नीच हशे ते, मनें हसीनें संतोष पामशे; शामाटे जे कोई समये मोटा माणसथकी तेमना गरीबपणानो तेवोज तिरस्कार थायछे.

राम०— वारु त्यारे हुं सांभळतो नथी.

हिरा ०— हुं कोईने ए वात कहीश नहीं. हुं खरुंज कहुंछु जे तमे गमे ते होओ. पण जमनीनें हुं मारी बेहेनपणी करीश.

त्र्यंब०— बाई, कहुंछुं ते खरुंज मानजो. मारा मनमां एम आव्युं छे, के निश्चय तमारुं कल्याण करवुं, माटे हुं आटलुं लंबावीने पुछुछुं.

जोई०— हु गरीब पण मोटा कुळमां उत्पन्न थई छुं. आठ वर्ष थयां मारा बापें मनें वीरसिंह मेडतीया लश्करी सरदार एमनें आपी.

त्र्यंब०— वीरसिंह मेडतीया! वीरसिंह!

जोई०— अमारुं लग्न थयापछी अमें रतनपूरमां आव्यां, त्यांहां मेडतीयानुं वतन हतु.

आप नथी.

त्र्यंब०— हा तेज ! तेज ! आ छोकरीना चेहेरा उपरथी तो साफ देखायछे के तेज.

जोई०— ते केम रायजी ?

त्र्यंब०— आगळ बोलो बाई.

जोई०— हुं हवे थोडामांज कहुंछुं. हमें संसारना सुखनो अने पोतामा परस्पर प्रीतीनो अनुभव लेवा माड्यो एटलामां, अरे दैव ! कठण चाकरीए करीने तेमनुं शरीर बगड्युं. अने मारुं कर्म फुट्युं तेथी एम थयुं. (ते रडेछे.)

हिरा०— (जमनीनें) बेहेन, तुं वेहलीज बाप विनानी थई.

जम०— अरे दैव ! जन्मता पेहेलांज.

जोई०— घरधणी मुआ त्यारे आ छोकरी मारा पेटमां. मारा निर्दय दियरे मनें पेटे छोकरो नहीं जाणीने घरमांनु सर्व ठेकाणे करीने पछी तेणें जे उठावीने आप्युं ते लेवुं पड्युं.

त्र्यंब०— ए उपरथी तमनें घणुं थोडुं आप्युं हशे एम देखायछे.

जोई०— ते उपर हमें थोडा वर्ष रतनपूरमा काढ्या, पछी सर्व वेचीने नाम छुपावीने अमरपूरमां आव्या. त्याहा माणेकबाई मळी तेणीए आ गाममां आण्यां.

हिरा०— अरे, ते आपणी माणेकबाई, बापा.

जोई०— पेहेला मारे हाथे तेना उपर काईक उपकार थयो हतो, ते संभारीने तेणीए मनें पोतानें घेर बोलावी. ते अमारी घणी खबर लेछे के तमे मारो अंतकाळ साचवजो अने आ मारी झुंपडी छे, ते मारी पाछळ तमेज लेजो. एवी मारी वात छे.

त्र्यंब०— थयुं बाई. हवे ते माणेकबाईनें कृतज्ञता विषये मारा करता वत्ती हुं थवा देनार नहीं. आजने दिवसे बाई मनें घणो आनंद थयो; के तमारा धणीए मारा उपर जे उपकार कर्याछे, ते वाळवानो योग परमेश्वरे आण्यो.

जोई०— ते केम रायजी साहेब ! तमे मारा घरधणीनें ओळखता हता ?

राम०— आ जमनीना बापनें ?

युं नथी ?

हिरा०— अरे मारी जमनी. हवे मनें जणायछे के तनें अमे अमारे घेर राखिये. पण तनें शु थयु ? तु केम रडेछे ?

जम०— ना, मनें आनदना आंसु आवेछे.

त्र्यंब०— तमारा भतारे तो मारो प्राण बचाव्यो छे. ओः हो। हु आज केवो तो सुखी, जे ते पुरुषनी बायडीनी अने छोकरीनी सेवा मारा हाथथी थशे. पेहेला लडाईमा हु तेना हाथ हेठळ चाकरी करतो हतो. एक समये शत्रुना हाथमा जई पड्यो, त्याहा मारा उपर एक बारगिरे घोडो उठाव्यो, अने हु तो अमथी छेक थाक्यो हतो, ते वखते जो मेडतीया ठाकोर आगळ न आव्या होत, तो हु आज लगण जीवतो क्याहांथी रेहेत.

जोई०— हु पण तेमनु शुरापणु साभळती हती.

त्र्यंब०— त्यारपछी एक समये हु पोतानी पायगासाथे काम उपर हतो त्याहा शत्रूए एकाएक अमारा उपर छापो मारीने पकडी लीधा, अमारु सर्वस्व लुटी लीधु, मनें जखम लाग्या— ए खबर मेडतीया ठाकोरनें मालम पडताज, तेणें शत्रुभणीना सेनापती जादवराय हता, तेमनें शिफारस पत्र मोकलीने मारी आबरु राखावी. मारा घा रुझाता बे वर्ष थया. पछी हुं त्याहाथी छुटीने घेर आव्यो. अने वीरसिहजीनें मळवा आववानो हतो, एटलामा एकाएक अमारी रवानगी हिंदुस्थानभणी थई, त्याहा हु परण्यो, अने छ वर्ष रहीने पोताना देशमा आव्यो अने शोध काढ्यो त्यारे साभळ्यु जे मेडतीया ठाकोर वैकुठवासी थया एवा पुरुषना बायडी छोकरानें विपत्ती ! ए मारा ध्यानमा नहीं—तेमा आज तमनें जोईने मारी छाती फाटी गयी बाई.

जोई०— ओ परमेश्वर ! तें अहींया मनें लावीने शो चमत्कार कर्यो आ !

राम०— (जमनीने) शु ? तारा बापाए मारा बापानो प्राण बचाव्यो ? .

हिरा०—हवे अमें केटली वत्तीं तमारी ममता करिये ?

त्र्यंब०— जमनी, बेटा आव अहींया, हु छु त्याहा सुधी तु पो-

तानो बाप जीवतो छे एम जाणजे हो. 'मारां छोकरांओ, तमारी मा मुई, तेनी जग्याए तमे आ बाईनें मा कहो. बाई, तमे जमनीनें शिखवीं (जमनी तेनीपासे जायछे अने तेनो हाथ पकडेछे) ते उपरथी मनें जणायछे के तमे मारां छोकरांनें विद्याभ्यास करावबाने योग्य छो. हुं तमारी संभाळ करीश. फरीथी दरिद्रनी पीडा तमनें थवा देनार नहीं (जमनी हजी तेनो हाथ झाली रही छे) हा छोकरी, हुं तनें मारी छोकरी प्रमाणे पाळीश. तुं पोताना उदार बापनी प्रीतिमां छे माटे मारी अत्यंत प्रीतिपात्र छे केमके ते मारे गुरुने ठेकाणे हतो.

जोई०— (ओडकार आव्यो छे) रायजी साहेब, तमारा उपकारनुं वर्णन केहेवाने मनें शब्द मळतो नथी. पण मारा अंतरमां जे थायछे, ते आ मारां आनंदना आंसु केहेछे.

हिरा०— (तेनें मळेछे) मारी माण सरखी, मारी नवी मा! तो हवे तु नित्य अमारीपासे रहीश नहीं वारु? तुं जो हमे तारी आज्ञामां केवां रहीएछिये ते.

राम०— हा, अने जमनीनें बिजी बेहेनपण थई. हवे एनें दांणा विणवा जवुं नहीं पडे! अरे दुष्ट हरजी, हवे हुं तारा चाळा पाडीश.

जोई०— मारा लाडकां छोकरां! तमे मनें केटलो आनंद उपजावोछो! हवे मनें एकलीनें तमे त्रण छोकरां थयां, माटे तमारो आदर सत्कार हुं मारा मनथकी करीश (त्र्यंबकरायनें) रायजीसाहेब, आज्ञा आपशो तो आ सुख समाधाननुं वर्तमान हुं माणेकबाई डोशीनें जईने कहीश; ए सांभाळीने तेनें हर्षनो वायु थशे.

त्र्यंब०— ठीक छे बाई. एटलामां हुं पण घेर जईने तमारें सारु एक ओरडी तैयार करावुंछुं.

हिरा०— बापा, हुं मारी नवी मा साथे अने जमनी साथे जाऊं?

राम०— अने हुं पण जाऊं बापा, मनें एमनी साथे जवुं गमेछे.

त्र्यंब०— सुखे जाओ मारां छोकरां. अने पछी जोईतीबाईने अने जमनीनें आपणे घेर तेडी लावजो, हो. अने माणेकबा-

इने पण आज आपणे घेर जमवाने नीतरुं देजो.

राम०— (जमनी टोपली लेवा जती हती तेनें) नहीं, नहीं जमनी तेनें तु हमणां अडीश नहीं, त्याहाज रेहेवा दे.

जम०— रायजी, हुं ए टोपली क्रोड रुपैयासारु पण कोईनें अपनार नहीं. मारुं अनें मारी मानु जे आज भाग्य उदय थयु तेनुं मूळ ए टोपली छे. ना, मारी वाहली माण सरखी टोपली, तेनें माथाउपर लेवाने हु लाजीश नहीं.

(ते घणुं वळ्व करीने उंचकेछे)

हिरा०— एटलु तो कर, के माहेलां बाजरियां काढ, एटले ते हलकी थशे.

जम०— केम काडीश? ते बाजरियां मारां छे, मनें ते पेला डोसाए आप्यां छे. ए विषये तमारो हरजी गमे ते का केहे नहीं; ते तो हु माणिकबाईनें भेट करीश.

ज्ञव०— तेनें हु विसरनार नथी. आजथकी जन्मसुधी हुं तेनें नित्य अन्न आपीश.

जोई०— परमेश्वर तमारु कल्याण करो, अनें तमारा छोकरा तमारा जेवा धार्मिक थईने तमनें सर्वदा आनद करो.

(सघळां रहीने जायछे)

गंगा अने जमना.

वसंत ऋतुमां, एक दिवसे मोटी सवारमा एक श्रीमंत पटेलनी छोकरी गगा, हाजरीनें सारु सुखडी साथे लेईने पोताना बापनी वाडीमां गई हती. मनमा एवु के, चार घडी अहींतहीं फरीने हाजरी करी तो रुची वत्ती थाय.—ते त्याहां सघळी वातथी आनद पामी. पदार्थमात्र चढता दाहाडानी शोभाने अनुकूळ थया तेणे करीने तेनी सर्वे इंद्रियोनें सुख थयु. मद सुगध, शीतल वायुना स्पर्श थकी, त्वचानें; मधुर फळना रसथकी, रसनानें; पुष्पना सुगंधथकी, घ्राणनें; पक्षिओना मधुर शब्दथकी, कर्णनें; एवी ते गगा त्याहां सर्व विषयथकी आनद पामीनें सात्विक भाव पामी छे, एटलामां त्यांहां कोईनां पगलां वाग्यां. ते समये चकित थईने जोयछे तो सामेथी एक छोकरी हाथमा टुसो बा-

जरीनो रोटलो लेईने, मोठी रुचीथी खाती खाती पोतानी भणी आवेछे, एवुं जोयुं. ते पण त्यांहां रमवाने माटे आवती हती. तेनी दृष्टि अहीं तहीं जोयाथी चंचळ हती माटे ते पासे आवी त्यारे तेणीए गंगाने जोई; जोतांज ते नीचु घाली स्तब्ध रही, पछी जेवी हरणी भय पामे तेवी बिहीने पाछे पगे नासवा माड्युं. ते समये गंगा केहेछे, उभी रेहे, उभी रेहे छोकरी, लगार उभी रेहे, अली नासेछे केम ? ते सांभळीने ते वत्ती दोडी, गंगाए तेनी पछवाडे पडीने मोटा कष्टथी तेने आडीवाटे पकडी. अने तेने केहेछे, तुं अंते मारे हाथे पकडाई, के ? हवे क्यांहां जईश ? में तने जोरथी पकडी छे; तुं हवे छुटवा पामीश नहीं. ते वेळा ते छोकरी नासी जवामाटे खेंचताण करवा लागी, तेने गंगा केहेछे, छोकरी, तुं एम नही कर; हुं काई तने दुःख देती नथी. ते स्नेहार्द अने कोमळ शब्द सांभळीने छोकरीने धीरज आवी; पछी ते गंगासाथे पासेना बंगलामां गई. त्यांहां तेने पोतानी पासे बेसारीने गंगा पुछेछे.

छोकरी, तारो बाप जीवेछे ?

जमना— हा बेहेन.

गंगा॰— ते शो धंधो करेछे ?

जम॰— पेटने सारु गमे ते काम करेछे. आजने दिवसे ते तमारा बागमां काम उपर रह्यो छे. ते मने पोतानी साथे तेडी लाव्यो.छे.

गंगा॰— हें ? पेलो जाडो भीमो तारो बाप ? पण तुं आ हाजरी शानी करेछे ? मने जोवादे शुं खायछे ते. (ते तेमांनो थोडोक रोटलो खाई जोयछे) अरेरे ! शो जाडो अने भारे छे आ ! मारा गलामा खुंचतोज गयो. तारो बाप तने एथी सारो केम आपतो नथी ?

जम॰— तेनी पासे तमारा बापा जेटला पैसा नथी माटे.

गगा— पण ते मजुरी करीने मेळवेछे के नहीं ? तेटलामां तेनाथी तने ताजो रोटलो अपाय नहीं ? एनी साथे काई शाक तो-

जम॰— हा, जो हुं तेने एकलीज होत तो. पण हमे पाच जणा छिये, सघळा ए घणुं खानारां. वळी कोईने झबलुं जो-

इये, कोईने अगरखो; कोईनें टोपी; तेनो पण खरच छे. कोई वेळाए मारा बापनें, शु करु ? एवु थायछे. ते केहेछे सघळी मेहेनत करी ते व्यर्थ माराथी एमनें जाडु मोटु वस्त्र पण पुरु थतु नथी.

गगा— त्यारे तमें कांई सुखडी खाधी नहीं होय.

जम॰— सुखडी ते शु छे ?

गगा— आ जो मारा हातमा मत्यंक्ष.

जम॰— अरे बेहेन; में ए कदि मारा जन्ममां जोई नहीं हती.

गगा— थोडीएक खाई जो बिहीमां आ जो हु खाऊंछु.

जम॰— (आनदे) ओ हो ! बेहेन ! केवी तो सारी छे !

गगा— खरुज— वारु तारु नाम शु छोकरी ?

जम॰— (रडीने तेनें नमेछे) तमारी सखी जमना.

गगा— वारु त्यारे, जराक अहींया उभी रेहे हु मारी मा पासेथी कांई तारे साऋ मागी लावुछु—आ आवी. पण तु जईश नहीं हो ?

जम॰— नारे बेहेन हवे हु शामाटे जईश ?

गगा दोडती गई, अन तेणीए मा पासे कांई ते छोकरीने सारु शांक भाजी माग्या. मा तेनी धर्मवासना जोईने खुश पामी तेणीए वाडकीमा थोडी खीर अने पोळी तेमा हाथमा आपी. गगा ते लेईने जमनापासे दोडतीज आवी. अने केहेछे, केम छोकरी,, तनें में घणी खोटी तो नथी करी ! आ ले. हवे तारो जाडो रोटलो पडतो मुक, ते पछी तु गमे तेटलो खाजे.

जम॰— (खीर मोंडे माडीने घुटडा भरेछे) अरे बेहेन, आ अमृतसरखु गळ्यु छे ! एवु में कदि खाधु नहोतु !

गगा॰— तनें भावेछे ए जोइने मनें सतोष थयो. मथमज मारो निश्चय हतो के तमें ते भावशेज

जम॰— शु बेहेन ! तमें आ आवु नित्ये खाओछो ! हमें गरीबे हावु कदि पण चाख्यु सरखु नहोतु

गगा॰— साभाव्य त्यारे; ज्यारत्यारे तु मारीपासे आवती जा. हु तनें हावु नित्य आपती जईश. पण तु निरोगी केम देखायछे अली ! अरे तनें कदि दु ख थतु नथी ?

जम०— दुःख ? शुं मनें ? ना कदि नहीं.

गंगा०— तनें कदि सळेखम थतो नथी ? अथवा तारुं माथुं दुख-तुं नथी ?

जम०— ते रोग केवो होयछे बेहेन ?

गंगा०— कोई खें खें करवा लाग्युं अने नाक नाशिकवा लाग्यु एटले जाणवु जे एनें सळेखम अने उधरस थयां छे.

जम०— हें हें ! तेवुं मनें पण कदि थायछे. पण ते शो रोग छे.

गंगा— पछी तु शु करेछे; खाटलामां पडी रेहेती हईश ? एम ज-णायछे.

जम०— खाटलामां पडी रहुं ! हा, पछी थयुं ! वळती मारी मा क्रोध करशे, के हुं आळसुं थई.

गंगा— नहीं तो ताराथी शुं काम थवानुं हतुं ? तुं छेक न्हानीछे.

जम०— का ? मारे गायनें सारु घास लाववानी नथी शुं ? अने बाळवाने सारु लाकडां ? खेतर निदवानुं; दाणा वीणी लाव-वानुं; एमारु काम. अरे बेहेन; अमाराथी काम कर्याविना रेहेवातुं नथी.

गंगा— अने तारी बेहेनो तारा सरखीज निरोगी छे ?

जम०— हमें सघळां निरोगी छिये; अने उंदरना जेवां उद्योगी.

गंगा— वारु त्यारे, मनें ए वातनो घणो संतोष थयो. पेहेलां में एवु जाण्युं हतु जे परमेश्वर तमारा गरीबना समाचार लेतो नहीं होय, पण ज्यारे तुं निरोगी छे त्यारे परमेश्वर तमनें वि-सर्यो नथी ए में पण जाण्यु. हुं पण सारीज छुंः पण तारा जेवी बळवान् नथी. पण छोकरी, तु अडवाणी केम चालेछे ? पगरखां केम नथी पेहेरती ?

जम०— जो अमनें सगळानें अमारो बाप पगरखां आपवा लाग-शे, तो खरचमां बुड्यो जशे.

गंगा— तो तारा पगनें कांई खुंचशे माटे तनें चालतां भी नथी लागतो ?

जम०— तेवु एकवार पण मारा मनमां आव्युं नथी. परमेश्वरे मारा पगना तळियां पगरखा जेवां कठिण कर्यां छे.

गंगा— मारां पगरखां अपात तो, हुं तनें आपत. पण तें खावानु केम मुक्यु ?

जम०— वातोमाज वखत जती रही. हमणां मारे गायनें काजे घास शोधी लाववाने जवु जोइये. बारणे पोहोर दाहो चड्यो. मारां भांडु घेर हाजरी करवा माटे वाट जोता हशे.—

गंगा— वारु त्यारे, तुं आ घेर लेइंजा.

जम०— वारु, ए हु घेर लेईजईनें मारी बेहेनोनें आपीश.

गंगा— आ तारी वात मनें बहुज गमी.

जम०— मनें जे जे सारी वस्तु मळेछे तेमांथी हुं तेमनें आपुंछु. एवी मारी चाल छे अने तेओ पण तेमज करेछे.

त्यारे हवे हु जाऊछु. (ते नमिने जायछे.)

गंगा— (नमेछे) पण काले आ वेळा अहींयां आववानें विसरीश नहीं हो.

जम०— (वार लगाडीने) जो मारी मा मनें कहीं मोकलशे नहीं तों हुं खामुखा आवीश.

परोपकारना सुखनो गंगाए आ पेहेलीज अनुभव लीधो. पछी ते लगार वाडीमा फरीने मनमां केहेछे, में आज जमनानें केवी सुखी करी। ते मारी केटली उपकारी थई हशे। तेनी बेहेनो खीर खाईने शो आनद पामशे। हुं तेनें जो चणीयो कांचळी आपु तो केटलो मोटो आनद थशे। बेहेने मनें थोडा दाडा उपर चणीयो कांचळी आपेला छे ते घणां सारां छे; पण मनें तेनो हवे अभाव थयो छे. मारी पेटीमा काई जुनां लुगडां हशे ते हुं सघळां शोधी काढीश. ते मारा जेटलीज उंची छे. मारी कांचळी तेनें शरीरे ठीक आवशे. ओः होः मारो जीव खरखरेछे, के हु तेनें सारां लुगडां पेहेरेली क्यारे देखीश ?

बिजे दाहाडे जमना फरीथी वाडीमां आवी; ते वेळा गंगाए तेनें चरफी आपी. ए रीते जमना त्यांहां नित्य नित्य आवे,अने गंगा तेनें नित्य नित्य नवा पदार्थ आपे. तेनी पासेना पैसा थई चुक्या. त्यारे तेणीए कांई मानीपासे माग्या. ते तेनें माए मोठा हेतथी आप्या. एक दिवस माए तेनें उत्तर दीधो, तेथी तेनें घणु मादु लाग्यु. ते मानें केहेती हती जे मनें पैसा आप; जमना

आडवाणी चालेछे, ते हु तेनें पगरखां लेई आपीश. माए कह्यु, हुं पैसा आपती नथी. गंगा बोली केम ? माए कह्युं, हु एनुं कारण तनें पछी कहीश. तुं पोतानी वाहाली उपर एटली घेला-ळ थईश नहीं. ते गगानें माठुं लाग्युं. ते दिवसे तेनें जमवु प-ण सुजे नहीं. ते जमती वखत संजुरीओ पिरसवाने लावी, ते निमित्ते माए जमनानी वात काढी.

रूपबाई— हु जाणुछुं जे तजकरतां आ संजुरीओ जमनानें व-त्ती भावशे.

गंगा— हा मा, ए तेणीए कोई दिवस जोई नहीं होय. एनी कागरा पडेली कोर जोईने तेनें अचरत लागशे. मा तुं केहे तो हुं तेने सारु ए लेईजाऊ; आ बेज लेई जाऊंछु; जाऊ ?

रूप०— ते मारा मनमां आवतु नथी.

गगा— केम वारु ? मा, तु धर्मात्मा थईने एवुं केम बोलेछे ? स-वारे में पगरखांनें सारु पैसा माग्या तेपण तें ना आप्या. ए उपरथी एम जणायछे, जे जमनाए तनें काई दुःख दीधुं छे. वाडीमा तेणीए कांई आपणो बगाड कर्यो छे के शुं मा ? तेवुं हशे तो तेना कानमां काकरा घालीश.

रूप०— ना, ना, मारी लाडकी. जमनाए मनें दुःख दीधु नथी पण तेना उपर तु एटली ममता करीने तेनें सुखी करनार के दुःखी ते केहे वारु ?

गंगा— सुखी करवानी एमां संशय शो ? परमेश्वर करे अने म-नें तनें विषये विपरीत वासना न थाय.

रूप०— हुं पण जाणुछुं जे ते सुखी रेहे. पण छोकरी, आ ख-रुं के ते सुको रोटलो चावीने हाजरी करती हती ?

गगा— खरु मा, हु तनें खोटु शाने कहु ?

रूप०— अने ते हजु पण तेवा रोटला उपर संतुष्ट छे के नहीं ?

गगा— अरे मा, एमा शु केहेवानु. हुं जेम दहीं भात रुचीथी जमुछुं, तेथकी वत्ती रुचीए ते पोतानो जाडो रोटलो खायछे.

रूप०— ए उपरथी मनें जणायछे के तेनें भूखज सारी लागेछे. पण ते अडवाणी चालेछे ए मनें खरु लागतुं नथी.

गंगा— हुं तेनें सदा आडवाणी देखुछुं. जोइये तो तुं मार्थानें पुछ, खरु छे के नहीं ते.

रूप०— त्यारे ते कांकरा उपर, घास उपर चालती हशे, तेवारे तेना पगनें ठेशो वागीने, कांटा भागीनें, लोही निकळतुं नहीं होय ?

गंगा— ते कांई थतुं नथी. ते हरणी सरखी अहींथी तहीं दोडेछे; अने केहेछे, परमेश्वरे मारा पगनातळियां पगरखां सरखा कठण कर्यां छे, ए वात शी सारी करी छे !

रूप०— हशे, तुं कांई जुठुं बोलवानी नथी; पण तुं केहेछे तेवुं होवुं मनें कठण देखायछे; तेनेंज जो सुको रोटलो आप्यो तो ते खातां तु वाकुं अने चुंकुं हो केवुं करीश ? एकादो कडको मारा देखतां खात तो हुं मोजपण जोत.

गंगा— ते मारा गळामांज भराई रेहेशे.

रूप०— अने तुं उघाडे पगे केवी चालेछे ते मारे एकवार जोवुं छे.

गंगा— रीशे नहीं मराय तो कहुंछुं. काले मारा मनमां तेवुं आव्युं. अने वाडीमा हुं जोडा काढीने अडवे पगे चालवा लागी. ते मनें घणुं कठण लाग्युं. तेमज चाली एटलामां ठेश वागी अने पग दुखायो; तेनी मनें एवी कळ आवी, जे शु कहुं ? पछी तेवीज हळवे हळवे पाछी जईने में फरीथी जोडा पेहेर्या, अने नियम लीधो, जे हवे फरीने कदि आडवाणी चालीश नहीं. अने गरीब बिचारी जमनारे! ते बारे महिना आडवाणी चालेछे.

रूप०— पण ए केम वारु, के तेना जेवोज सुको रोटलो ताराथी खवातो नथी. अने तेनी पेठे ताराथी उघाडे पगे चालतुं नथी ?

गंगा— टेव नथी माटे मनें जणायछे.

रूप०— तो हवे साभळ. जो तुं तेनें तारा जेवी सारुं सारुं खावानी अने जोडा पेहेर्यानी टेव पाडीश, तो पछी तेनें जाडो रोटलो खावो, अने उघाडे पगे चालवुं कठण पडशे. त्यारे हवे तनें जाणयछे के आपणे तेनुं सारुं कर्युं.

गंगा— पण हं तेनं जन्मसधी पंछ करीश.

रूप०— घणी सारी वात छे, पण तनें जे पैसा मळेछे तेटलामां तु तेनें पाळीश के ?

गंगा— शी चिंता छे : थोडुं थोडुं तुं पण आपजे.

रूप०— आपणे गरीबनें धर्म करवो ए घणुं सारु छे; पण ते धर्म करवाने तनें एकली जमनाज छे शुं ?

गगा— ना; मनें बिजांपण गरीब घणां देखायछे; बे छोकरीओ तो आपणा घरनी पासेज छे; तेमनें बाप नथी अने मा नथी.

रूप०— अने तेमने बिजाना धर्मनी बहु गरज छे नहीं ?

गंगा— खरी वात.

रूप०— त्यारे; जो तुं पक्वान अने मीठाईओ सघलु जमनानेज आपीश अने बिजा भूखे मरेछे ते गरीबनो समाचार लेईश नहीं; तो ते नीति नहीं. एवुं जे कोई करेछे तेनें अघटतु केहेछे.

गगा— कोई दाहाडे हुं तेमनें पण आपीश. पण जमना मनें घणी वाहली लागेछे.

रूप० — वारु पण, तेनुं पुरु करता तुं मुई त्यारे—

गगा— त्यारे ते मारे नामे घणु रडशे, एमा शो संदेह !

रूप०— हा; ते मनें मालम छे. पण ते पाछी दरिद्रीमां पडशे नहीं शुं ? अने सारुं खावानी अने पेहेरवानी लालचे एकादुं खोटुं कर्म आचरशे नहीं ? पछी तेनो दोष कोने माथे ?

गगा— (लगार खिन्न थईने) ते दोष मारे माथे आवे एम जणायछे मा. तो एवुं थायछे जे हु तेनें आजथी कांई न आपुं; केम वारु ?

रूप०— हु छेक एवु केहेती नथी. तुं तेनें कोई कोई दाहाडो गळ्या पदार्थ आपती जा. तेनें एकाद्दु ओढवानु वस्त्रपण आप.

गगा— हा. ते मारा मनमा आव्यु छे. तुं केहे तो हुं तेनें मारी ओढणी आपु.

रूप०— खरुज; तारी बारीक ओढणी तेनें घणीज काम आवशे तेना बिजा लुगडा खादीना, अने ओढणी मात्र—ओ. हो ! शी सारी शोभशे !

गगा— खरी वात मा; पछी एनो विजोड थाट जोईने जे ते ते-
नी भणी आगळी देखाडवा लागशे. तो हवे केम करवुं वारु?

रूप०— हुं तो एम करुं के, केटलाक दाहाडासुधी पैसा साचवु,
अने जमनानें जे तरत जोइयेछे, ते सर्व एकी वारे लेई आपुं.
गरीबनां छोकरा लुगडां वापरेछे तेवानें वधता पैसा पडता नथी.

गगाए भाना उपदेश साभळी लीधो; पछी आगळ ते जमना-
नें खावाना पदार्थ करतां तेनें काम आवे एवा पदार्थ वधता आ-
पवा मांड्या. कोई वेळा ते तेनें कामळी आपे; कोई समये चणी-
यो, तेनें शिखववासारु गामना मेहेताजीनें ते कांई आपती. ते
उपकार संभारीनें जमनानी पण ममता गंगा उपर घणी थई. ते
ज्यारे आवे त्यारे गंगानें पुछे, मनें कांई काम कीहो? मारा हा-
थथी थई शके एवुं कांई काम छे? तेनें गगा ज्यारे एकादु काम
केहे, त्यारे जमना गंगानें वधती प्रसन्न करवामाटे ते काम मोटी
प्रीतीथी करे. एक दिवसे वाडीना दरवाजापासे आवीने जमनाए
गंगानी वाट जोई; ते दिवसे गंगा त्यांहां आवी नहीं. बिजे दि-
वसे फरीथी त्यांहा गई; ते दाहाडे पण आवी नहीं; एम चार पा-
च दाहाडा गगानो मेलाप थयो नहीं, माटे ते घणी घाबरी थई;
अने मनमां विचार करेछे, परमेश्वर, एवु तो नहीं होय, के ग-
गानी ममता आज मारा उपर ओछी थई? में अजाणे तेनें कांई
दुखवीतो नहीं होय? शुं ते मनें जणाय तो हुं तेनी पासे जईने
क्षमा मागीश. तेना बेहेनपणा वगर हुं जीवती रेहेनार नथी. प-
छी जमना गगानें घेर गई. तो रुप बाईनी कळ्मण घरमाथी बा-
रणे आवी, तेनें ते उभी रहीने पुछेछे; आज गंगाबाई क्यांहा छे?
तेणीए उत्तर दीधो, गगाबाईनो भरोसो जणातो नथी बाई; ते हवे
घणा दाहाडा बचवानी कठण; बाई मनें घणो भो लागेछे, कोण
जाणे, ते आ वेळाज जीवती हशे के नहीं होय, एनो भरोसो अ-
पातो नथी. तेनें शीतळादेवी आवी छे, ते सांभळीने, "अरे प-
रमेश्वर! तु तेनें मरवा देईश नहीं," एवु केहेती केहेती जमना रू-
पबाईनी ओरडी भणी दोडी. तहीं जईने केहेछे, "बाई परमेश्व-
रने सारु, 'मारी गगाबाई क्यांहांछे ते देखाडो, मारे तेनें जोवी
जोइये!" रूपबाईए तेनें वारी, तोपण ते ओरडीमा पेठीज, त्यांहां

तेनो उपाय नहीं. गंगाना शरीरमां ताव घणो भरेलो हतो; आमथी तेम वळवानुं सामर्थ्य रह्युं नहोतुं. तेना सगामांनुं कोई तेनी पासे उभु रेहे नहीं, ते जोईने तेनें घणुंज दुःख थयुं. गंगानें जोईने जमनानी आंख्योमांथी आंसुनी धाराओ चालीओ; तेणीए तेनो हाथ झालीने तेनुं चुंबन कर्युं अने केहेछे, "अरे मारी अन्नदाता! में तनें आज आवी जोई! मारी बेहेन, तुं मरीश नहीं; हु तनें पग लागुंछु! तुं गईतो मारां समाचार कोण लेशे वारु! हु तारीपासे रात दाहाडा रहीने चोकी करीश. तारी चाकरी करीश. ए तुं मनें करवा देईशके? गंगाए आंखे करीने अने हाथ दाबीने तेनें जणाव्युं, जे, "तुं मारी पासे रहीश तो मनें घणुं सारु लागशे." पछी रूखबाईना विचारथी जमना गंगानी चाकरी करवा रही. तेणीए घणुंज वय प्रमाणे तेनुं जतन कर्युं. पोतानी पथारी गंगाना खाटला जोडे पाथरी. ओरडीमांथी एक क्षण पण दूर जती नहीं. गंगा लगार सोंखारे एटले जमना "शुं थयुं? शुं जोइयेछे?" माटे पुछवाने पासे तैयारज छे— वैद्य केहे ते ओषध ते पोताने हाथे तैयार करीने आपे. करीप्रमाणे खावाने आपे. वळी कोई वार कांई कंडीया, वींजणा करीने अथवा चित्र काढीने, अथवा गीत गाईने, अथवा जे जे कल्पनामां आवे ते ते करीने जमना गंगानु दुःख वीसारीने जेवी गमत थाय तेम करे. गंगानी आंख्यो आठ दिवससुधी मींचेलीओ हतीओ. ते दाहाडा तेना घणाज कठण गया. तेवारे गंगानें जे गमे ते वात जमना पुस्तक वांचीने तेनें संभळावे. गाममांनी वातो, केहेणीओ केहे. तेनें वारे वारे धीरज आपे. अने केहे के, "तुं बीहीश नहीं. जेवी तें मारा उपर दया करी, एवी परमेश्वर तारा उपर करशे अने तनें वेहेलो करार करशे हो, मारी अन्नदाता गंगाबाई." ए शब्द बोलतां तेनी आंख्योमांथी आंसुनी धारा चाले; तेटलामां ते लुछीने ते गंगानें केहे, "मारी गंगाबाई, हुं तारी वखत जवाने एकादुं गीत गाऊ?" गांगा अणसारे मात्र केहे. पछी जमनानें जेटला गीतां आवडतां होय तेटलां गाय. एप्रमाणे गंगानें आनंद पमाडीने तेनी वखत सुखे कढावे. आगळ हळवे हळवे तेना शरीरने करार थयो. आंख्यो उघडवा लागीओ. नबळाई गई. फोल्ला सुकाया. चाग

पड्यां. भूख लागवा मांडी. मोडा उपरना फोड्डा मात्र लगार लीला हता. एवो तेनें दाहाडे दाहाडे फेर जोईने जमनानें आनंद थयो, के "एहवे जीवती रहीं; नहीं तो मारी नहीं एवी थई हती. पछी गंगानी पण तेना उपर घणीज माया थई. ते वारे वारे तेनें केहे, के तें मारा उपर जे उपकार कर्या छे, तेनो गुण हुं केवो मानीश? तेणीए मानें पुछ्यु के, जमनानें शुं आपवूं? मा बोली, ते हुं आपिश छोकरी. तुं राजी थईश एवुं आपीश. तेना उपकार तारा उपर अने मारा उपर पण घणा थया छे. पछी रुखमाईए जमनाने काजे चणीयो, चोळी, ओढणीओ, साडीओ, ढींगलीओ एवुं लाववानें कह्युं. गंगा बोली, हुं तेनें ते मारे हाथे आपीश. जमनानें आपवानां रमकडां, लुगडां आण्यां ते दिवसे घरनां सर्वनें आनंद थयो. गंगानां सगावाहालां सघळां आव्यां हतां. ते सर्व गंगानें जोईने खुशी थयां. गंगाना मनमां मोटो हर्ष के " जमनानें बक्षीस आपवाने अने तेना उपकार वाळवाने परमेश्वरे मनें मोटुं सामर्थ्य आप्युं छे!" एवो सर्वनें आनंद थयो अने ते सर्व वाडीमां गयां, ज्याहां गंगानी अने जमनानी पेहेली ओळखाण थई हती त्यांहां गंगाए जमनानु मोटुं सन्मान करीने तेनें ढींगलीओ आपीओ. अने पोताने हाथे तेनें लुगडां पेहेराव्यां. जमनापण पगथकी माथासुधी ते सुंदर वस्त्र पोताने पेहेराव्यां जोईने घणो संतोष पामी.

न्हानो जगु.

भगवंतराय देशाई एक दिवसे पोतानी वतनवाडीनी चोकमाई करीने गामथकी पाछा आवता हता. वाटमां आवतां, तेमणे कोईनें मसाणना चोतरापर विलाप करतां सांभळ्यो. ते मोटा माणस घणा दयावान् हता. तेमणे विलाप करनारानी मददनें सारु जवुं, ए बुद्धीए घोडाउपरथी उतरीने चोतरा उपर चढवा मांड्युं; ताहां जोयछे तो, कोई माणसनें तरतज दाटी गयुं छे, ते उपर एक कळमीनुं छोकरुं पांच वर्षनु रडतुं बेठेलुं छे. भगवंतराय तेनी पासे गया अने केहेछे, छोकरा, तुं अहींयां शुं करेछे?

छोकरुं— हुं मारी मानें बोलावुंछुं. लोकोए तेनें काले अहींयां सुवाडी ते हजुए उठती नथी.

भगवंतराय— छोकरा, ते मुई ; ते हवे उठनार नथी.

छोक०— हवे! ते एमज केहेछे, जे ते मुई ; पण मुई माटे तेनें मनें भेटवाने शी चिंता छे? परम दाहाडे ते मनें सोनबाई पासे मुकी गई, त्यारे तेणीए मनें कहुं के, हुं तनें लेवानें आवीश ; पण ते आवी नहीं. मारो बाप पण कहीं जतो रह्यो ; मारा न्हाना भाईनें पण कोई लेई गयुं. हवे गामनां छोकरां मनें पासे जवा देतां नथी.

भग०— पासे आव्वा देतां नथी, केम वारु?

छोक०— ते हुं जाणतो नथी.; पण हुं तेमनी पासे जवा मांडुं एटले ते मनें काढी मुकेछे ; अने मारा मावापनें मारुं केहेछे. ते मनें घणुं लागेछे. अरे मा! अरे जी जी! उठ उठ, वेहेली उठ!

भगवंतरायनी आंखोमांहे पाणी भराई आव्यां. ते छोकरानें केहेछे, अरे तारो बाप अने भाई क्यांहां गया ते तुं जाणतो नथी.

छोक०— मारो बाप क्यांहां छे ते हुं जाणतो नथी. मारो न्हानो भाई कालेज बीजे गाम गयो ; एक माणस आवीने तेनें लेई गयो.

भग०— अने तुं कोहोनी पासे रेहेछे?

छोक०— सोनबाई पडोसणनी पासे. मारी मा पाछी आवे त्यांहांसुधी हुं त्यांहां रेहेवानो हतो. तेणीए मनें वेहेली आवुंछुं एम कहुं, अने न आवतां अहींयां सुई रही. सोनबाई पण मन वाहाली लागेछे ; पण (खाडामणी हाथ देखाडेछे) आमां मारी मा छे ते मनें मारा जीवकर्त्ता वत्ता वाहली छे अरे मा! मारे! तुं हजु केम सुतीछे? क्यारे उठीस?

भग०— छोकरा तुं अमथोज हांको मारेछे. ते हवे उठनारी नथी.

छोक०— वारु त्यारे, हुं पण अहींयां तेनी पासे सुउंछुं: तेमणे तेनें ठाठडी उपर सुवाडी हती तेवारे में जोई. ते करा जेवी

टाडी थई गई हती. हुं अहींयांज पडीस अने तेनें खोळे सुईश.

ते करुणारस सांभळीने भगवंतरायनी आंख्योमांथी पाणी रुळे नहीं. तेमणे नीचा वळीने छोकराने उंचकीने छाती सरसो दाब्यो, अने बचीं करी; तेनें पुछेछे छोकरा, तारुं नाम शुं? मारा दीन बोला छोकरा!

छोक०— हुं सारो छोकरो होउं त्यारे मनें जगु केहेछे. अनें खोटो होउं त्यारे जगो केहेछे.

भगवंतराय आंसु पाडेछे तोपण ते सांभळीने हस्या; अने छोकरानें केहेछे, "छोकरा, तुं मनें ते तारी सोनबाई पासे तेडी जईश?" छोकरो बोल्यो, "हा चालो." पछी ते छोकरो तेवोज उठ्यो, अने भगवंतरायनी आगळ दोडतो दोडतो जईने तेमनें सोनबाईना बारणा पासे तेडी लाव्यो. ते ओटला उपर बेठी हती, तेना मर्णा आंगळी करीने केहेछे. आ मारी बीजी मा. एम कहीने तेना खोळामां जईने बेठो. भगवंतरायनुं अकस्मात् आव्वु जोईने सोनबाई विस्मित थई. पछी भगवंतराय, छोकराए करेला सर्व चरित्र कहीने तेनें केहेछे, "सोनबाई, एनां माबाप कोण छे, अने तेमनी शी अवस्था छे ते कहीश? सोनबाई, हा महाराज कहीने, बोलेछे,"आ छोकरानो बाप शाळवीछे. तेनुं घर आ मारा पडोसमा छे. ते घणो भलो, निर्व्यसनी.उद्योगी, प्रमाणिक, त्रीस वर्षनी माहे वय छे. एनी मा पण सारी हती; शरीरे निरोगी नहोती. पण सुंदर अने संसार काममां रुडी हती; ते बेजणनुं लग्न थयुं तेनें वर्ष सात थयां, त्यारथकी हुं जोऊछुं के बेउनी मांहोमाहे मीठी प्रीति. तेमनो धधो जो सारो चाल्यो होत, तो हुं जाणुछुं के ते बेउ सरसां सुखी आ लोकमां थोडांज निकळत. वरनुं नाम हरीभाई,अने वहुनुं नाम गलालबाई. गलालबाईना बाप पासेथी.काई आव्यु हतुं ते तथा काई हरीभाई पासे हतुं ते एकठुं करीने तेमो वासण कुसण तथा साळवीना धंधानो सामान लेईने तेओ संसार करवा लाग्या, पछी तेमनी पासे कांइ रह्युं नहीं, पण तेमणे पोताना धंधा उपर मेहेनत करीने बे वर्ष सारां काढ्यां. आगळ छो-

करां थवा मांड्या, त्यारे तेमनें संकट पडवा लाग्युं, तेमां पण तेमणे वमणी मेहेनत करीने निभाव कर्यो होत, पण लुगडां वणीने मेहेले तेमां खोट आव्या लागी. पछी गलालबाई कापणीना दाहाडामां खेतरमांथी काई दांणा पेदा करी लावे, त्यारे तेमनें खावानु मळे. ते मेहेनतथी गलालबाईनें, रोग उत्पन्न थयो. तेनें ओषडने सारु पासे पैसो नही; तेण करीने हरिभाई घणोज हेरान थयो. तेवारे तेणे गांवीनुं करज कर्युं आगळ गलालबाई लगार सारी थई. एटले हरिभाईनो धंधो छेकज बुड्यो. घराक छुट्या; त्यारे घरनुं भाडुं तथा करज थयुं हतुं, तेनु व्याज आपतां तेओ अकळ्या. पछी तेमनें उपवास पडवा लाग्या. तेमा पण, ज्यारें तेमनें अन्न मळे, त्यारे ते छोकरानें वेहेंचीने ते बेउ देववान् एम गणे. (ए शब्द सांभळीने जगु खुणामा जईने निसासा मुकीने रोवा लाग्यो) आगळ ते उपर छ महिनानुं घरभाडुं चढ्यु. तेवारे घरधणी घणो निर्दय हतो, तेणे हरिभाईनें धमकावीने कह्युं के, हुं तनें बदिखानामा बेसाडीश. तेना घणा कालावाला कर्या, त्यारे तेणे एक महिनानो वायदो ठराव्यो; अने कह्यु के, हवे आगळना हु सम खाऊंछु के, घरना वासण कुसण वेचीनें, बाकी रेहेशे, ते सारु हरिभाईनें बंदिखानामां नखावीश ते घरधणी मातबर छे, पण तेमें दया मुळगी नथी. ते हरिभाईनी अवस्था जोईने जेनी पथ्थर जेवी छाती होय ते पण पहले. हु पडोसण मनें तेमनी विपत्ती जोईने दया आवे पण शु करु? तेमनु दु:ख टाळवा मनें सामर्थ्य नथी. एक वखत हुं पेति घरधणीपासे गई, अने तेनी प्रार्थना करी जे, तेना दरिद्रसामु जो. अने कह्यु, जे मारीपासे जेटलुं छे तेटलु हुं तेना देवाने पेटे घरेणे आपुंछु. एवे एवे घणे प्रकारे विनव्यो; पण तेनें दया आवी नही. तेणे मनें उत्तर दीधो जे, तारी केटली सास छे ते हु जाणुंछुं एम हु करीश तो पछी सारो बेमार (एम केहेता केहेतां सोनबाईनो आख्योमा पाणी भराई आव्या) एवी तेणे मारी शोभा लीधी. ते सघळुं हु ते वेळा पीई गई. मनमां विचार्युं जे हवे जो हु एनें कांई वत्तु बोलत तो ए हठे चढीने ह-

रोभाईने वत्तु दुःख देत. शुं करुं ? जाते बाई मनिश, अने गरीब पडी. ओः होः ! हमारा गरीबना जेवी वासना जो मातबरोने होत तो, तेमने हाथे केटलो धर्म कृत्य थात ! पछी में गलालबाईने बुद्धि बतावी, के शाहपूरमां रामचंद्र शेठने घेर, पेहेलां प्रमाणिकपणे चाकरी करीछे, तो आ वेळा तेनी पासे जईने कांईक उछिना पैसा माग. तेणीए मने उत्तर दीधो के, ते हुं मारा वरने कहुंछुं. माराथी थाय नहीं; शामाटे जे शेठना मनमां आवशे के एणे कांई धोताळपणुं करवा मांड्युं. माटे ए आ दशाने पाम्यां. आजथी त्रण दाहाडा उपर नित्यप्रमाणे पोताना बे छोकरा लेईने मारीपासे आवी अने बोली जे, "संध्याकाळसुधी आमने संभाळ, हुं पासेना गाममां जईने आवुंछुं. अने सुतर काहाडवासारु कांई रु मळे तो जोऊं. मारो वर बोल्यो, हुं रामचंद्रशेठ पासे जाऊंछुं; ते माटे ते सवारेज उठीने बाहार गयो छे." ते प्रार्थना सांभळीने में छोकरां मारे स्वाधीन कीधां. गलालबाई जवा लागी ते वेळा, तेणीए तेमने छाती साथे भेटाड्यां. तेमने बची कीधी, जेम कोई केहेशे जे छेली भेट करी लेछे. तेनी आंख्योमांथी आंसु चाल्यां छे, अने ते वडा छोकराने केहेछे, "जगु हुं वेहेलीज आवुंछुं; पछी हुं तने लेईश. रडीस नहीं हो !" तणे मने कह्युं के, "बाई, मारा छोकरानी संभाळ तमे घणी करोछो; हुं तमारी ओसिंगण छुं." एम कहीने तेणीए फरीथी छोकराने बची करी, अने गई. थोडीक वार गया पछी तेना घरमां में कांई गरबड सांभळी, पण मनमां जाण्युं जे ते बहार गई छे, तेमाटे बिलाडीए कांई पाड्युं हशे. एवुं समजीने में तेनो शोध कीधो नहीं. सांज पडी; अंधारुं थयुं ! तो पण, छोकरां लेवाने कोई आवे नहीं. पछी में जाण्युं जे आपणे तो तेने घेर जइये, अने शुं करेछे ते जोइये. एवुं धारीने गई तो बारणे सांकळ नहोती दीधी. ते उघाडीने मांहे गई अने जोउछुं तो, हरे भगवान् ! गलालबाईनुं मडदुं दादरना बारणापासे पडेलुं छे, ते वेळा हुं स्तब्ध रही; शुं करवुं ते सुझे नहीं. पछी तेने सावध करवामाटे में नाना प्रकारना उपाय कर्या; पण मुईज ते केम उठे. पछी जईने वैद्यने तेडी लावी; तेणे नाड जोईने मने

निराश करीने सरकारनां माणस बोलाव्यां तेओए चोकशाई कर-तां ठराव्युं जे, ते चक्री खाईने मरण पामी. पछी तेओए, अेतने मुठी माटी आपवा माटे हुकम आप्यो; अने तेना धणी हरिभाई-नो शोध करो एम कह्युं. में सरकारमां कहीने बेउ छोकरां मारे स्वाधीन करी लीधां. मनमां विचार्युं के, मारी पासे कांई नथी ए भगवान जाणेछे; तेज एमना पेटनुं ठेकाणुं करशे. पछी जो-वा लागी तो, आ छोकरानो न्हानो भाई मारी पासे रेहेवाने अड करेछे; एटलामां काले गलालबाईना जुना मुरब्बी रामचंद्रशे-ठ पण तेने मळवाने आव्या; तेमणे बारणां दीधेलां जोईने मारी पासे आवीने पुछयुं जे, हरिभाई साळवी, तथा तेनी बायडी क्यां-हां गयां छे? में तेमने घरमां तेडीने सर्व समाचार कह्या; अने बोली के, हरिभाई तमारी पासे कांई उछीना पैसा मागवा माटे गयो छे; ते बोल्या, मने मळ्यो नथी. पछी तेमणे बेऊ छोकरां छातीसाथे दाबिनें तेमनुं लाड कर्युं. तेमणे जगुए पुछयुं "बापा मारी मा घणीवार थई सुती छे तेने तमे उठाडशो?" ते सांभळीने तेमने दया आवी; अने तेमणे मने कह्युं, जे आ बेऊ छोकरां हुं मारे घेर लेई जाऊंछु. एमनो बाप पाछो आवे, अने तेने एमनु पोषण करवानुं सामर्थ होय, तो हुं आ तेने स्वाधीन करीश; त्या-र लगण हु एमने लेई जईने पेहेलां विद्याभ्यास करावुछु. ए आपण मने गम्युं नहीं; शामाटे जे, पेटनां छोकरां प्रमाणे एमना उपर मारी प्रीति. में तेमने कह्युं जे, माराथी ए छोकरां छोडाय नहीं. मने एमनी घणी ममता लागी छे, अने एमने पण मारी लागी छे. ते सांभळीने ते बोल्या, "वारु त्यारे, एक तुं संभाळ अने एक मारी पासे आप. तु राखीश तेनो पण सर्व प्रकारे स-माचार लेतो रहीश." एवुं बोल्या त्यारे माराथी तेमने ना केहे-वाई नहीं. तेमणे जगुने पुछयु, केमरे मारीसाथे आवीछे? जगु बोल्यो, "शुं मारी मापासे मने तेडी जता हो तो चालो, हु आ-वुंछु." ते बोल्या, "छोकरा, मापासे नहीं. तने हु मारे सारे घेर तेडी जाउछुं. तने सारुं सारुं खावाने आपीश, अने मारी सारी वाडीमा तेडी जईश." ते बोल्या, "ना, ना, हुतो मारीमेळे सो-नबाई पासेज रहिश. मारी मा छे, त्याहा हुं अहींथी नित्य ज-

तो जईश. तमारी सारी वाडीमां जाऊं तेकरतां, हुं मारी सारी मापामे जाऊं ते सारुं." एम आ छोकरो बोल्यो. अने मारा खाटलानी पेली तरफ संतावा गयो; ते जोईने रामचंद्रशेठे एनी वात मुकी. पछी तेणे मनें कह्यु के न्हांना छोकरानें तेडवासारु हुं माणस मोकलीश. शामाटे जे, ते तारी पासे रहेशे तो वत्ती मेहेनत पडशे. एवुं कहीने जती वखत तेणें मनें काई पैसा आ छोकराने सारु आप्या. ए प्रमाणें एमनुं वर्त्तमान.

हमणां वळी एक दुःख मनें एवुं थयुं छे जे, आ छोकरानो बाप तो हजु आवतो नथी; अने गाममा बोलेछे जे, ते चोरोनी टोळीमां भगयो छे, अने गलालबाईए ते लाजथीज जीव आप्यो. आ गाममां ज्यांहा त्यांहा छोकराने मोडे पण एज वातो. अने आ छोकरो छोकराओनी मडळीमां गयो एटले तेओ एनें हाकी मुकेछे. अने फरीथी आवशे तो मारीशुं एम केहेछे. तेणेकरीने आ छेक घेलो थयो छे, बाहार पगलुं काढतो नथी. जाय तो मानें दाटी छे त्यांहा मात्र जायछे.

भगवंतराय ते सर्व समाचार साभाळीने घणो क्लेश पांम्या. जगु जईने सोनबाईनें डीले वळग्यो; ते तेनीपासे कालावाला जेवु मों करीने जोय. अने तेनें मा मा कहीने बोलावे. ते समये भगवंतराय बोल्या, सोनबाई, तुं घणी भली बायडी छे; तैं उदार बुद्धिए आ अनाथ कुटुंनना सारा समाचार लीधा, परमेश्वर तनें एनु फळ सारुं आपशे.

सोनबाई— में आ वातमां, मनें जे घटारत छे तेकरतां काई वधारे कर्युं एवुं नथी. एक बीजानें सहाय थवामाटे आपणनें परमेश्वरे आ लोकमा मोकल्या छे. हुं मारा मनमा निर्त्य एम जाणुछुं जे बेसता, सुता, जमतां, चालता, जे हु सुख अनुभवुंछुं ते विशे हुं सर्व प्रकारे परमेश्वरनी देणदार छु; तो आपणाथकी थशे तेटलो परोपकार थाय; एमरखु बीजुं कीयु पण ते परमेश्वरनें संतोष आपनारु कर्म नथी. ओः होः! माराथकी एथी अधिक थयु होत तो केवु सारु थात! पण हु शु करु? मारी पासे आ एक झुपडी अने एक न्हानी सरखी फुलवाडी छे, तेमा मेहेनत करुंछु तेणे पेट मात्र भरायछे. म-

नें रंडायानें आठ वर्ष थयां पण आजसुधी में आबरुथी दाहाडा काढ्या. हवे आगळ पण भगवान मारुं एज प्रमाणे चलावे एटले थयुं.

भगवंतराय— पण तें आ छोकरो पोतानी पासे राख्यो छे, तो ए जाणितो थाय त्यांहांसुधी तनें एना खरचखुटणनें सारु मोटुं दुःख वेठवुं पडशे, नहीं ?

सोन०— एनें ओलुं हु कदि आववा देनार नथी. हुं कोळीयो ओछुं खाईश, पण एनुं पेट भरीश.

भग०— एनु पेट भरीश पण लुगडां क्यांहांथी पुरा करीश ?

सोन०— ते हुं परमेश्वर उपर नाखीश, जे भुंईनें तणानुं वस्त्र पेहेरावेछे, अने झाडोनें पादडानुं, तेणें मनें सुतर कांतवाने अने शीववाने आंगळां आप्या छे, ते एना लुगडाने सारु मेहेनत करशे. जे परमेश्वरनें भजशे, अने सामर्थ्य प्रमाणे काम करशे, तेनें खोट आवनार नहीं.

भग०— तो आ छोकरानें पाळीश एवो तारो निश्चय छे ?

सोन०— एवो मारो दृढ निश्चय छे. दुर करीने मारो प्राण बचावनार नथी.

भग०— हुं जाणुछु जे एनी तु कांई सगी हईश ?

सोन०— सगपण एटलुंज के, हमें एक परमेश्वरनां छोकरां.

भग०— त्यारे हु पण ते परमेश्वरनु छोकरुं; माटे आ बाळकनुं सारु करवानुं सर्व पुण्य तनें एकलीनें लेवा देनार नथी, केमके, ईश्वरे नाराकरतां मनें पुष्कळ सामर्थ्य आप्युं छे. तो एनें विद्या भणवानु ठेकाणु तो हु करीश. आ छोकरानी भक्ति मा उपर जोईने जेवो ए मारी प्रीतीनें पात्र छे, एवीज तारी भक्ति एना उपर जोईने तारा उपर पण हुं संतुष्ट छु. एटला माटे हुं तमनें बेउ जणनें मारे घेर लेई जाऊ, तु पोतानुं झुंपडु अने फुलवाडी वेचीनि मारे घेर आवी रेहे. त्याहा तनें अन्न वस्त्र, तथा जग्या, एओनी जीवतासुधी खोट पडशे नहीं.

सोन०— (तेनी सामु ममताथी जोईनें) तमें रीश चढावशो नहीं. भगवान् तमारु कल्याण करो ! पण माराथी तमें कोहोछो तेनी हा केहेवाती नथी.

भग०— शामाटे ?

सोन०— एक तो, ज्यांहा में घणा दिवस काढ्या ते मारी जन्मभूमिनी ममता मनें छुटती नथी. वळी, श्रीमतनें घेर लोकोनी गरबडमां मनें रेहेतां आवडशे नहीं. एकली रेहेवानो अभ्यास तेमाटे तमारे घेर माणसोना सेहेवासथी मनें संकोच पडशे. मनें सारु खावानी, अने नकामुं रेहेवानी टेव नथी. काम नहीं कर्युं तो अथवा खाऊंछुं तेथी सारुं खाधुं तो, हुं तरत मांदी पडीश. एमाटे महाराजापासे हुं मागी लेउंछु जे, मनें आ छोकरासुद्धां मारी झुंपडीमाज रेहेवा दो. तमारी मर्जीमां आवे तो क्यारे क्यारे कांई पैसा मोकलजो, ते एनें विद्या शिखववामां तथा ए जे धंधो करशे तेना काममां आवशे. एनें आपशो तेथी सोगणु ते कृपाळु परमेश्वर तमनें आपशे; अने तमनें आप एवी, आ छोकरो अने हु नित्य परमेश्वर पासे प्रार्थना करीशुं. मारे छोकरु नथी, आ मारे पेटनेज ठेकाणे छे.ज्यारे मनें परमेश्वर पोतानी पासे बोलाववानी इच्छा करशे, ते समये मारीपासे जे थोडुं घणु छे ते एनुज छे.

भग०— वारु त्यारे तेम. हु तमारा सारामाटे करनार; जेथी तमें दुःखीयां थाओ ते हु इच्छतो नथी. जगुनें तारीपासे रेहेवादे, अने तमें बेउ सुखी रहो. तुं एनीपासे मारी वात नित्य केहेती जा. तेनें केहेतीज जे, हु तेनें बापनी जग्याये छु; अनें जे माटे ते एटलो दुःखी छे, ते मानें ठेकाणे एनें तुं छे. तमनें पेटमें जोईशे ते हु दर महिने मोकलतो जईश. हु पण पोते आवीने तमारी खबर लेईश. एम जाणं के, मारुं आयु जेटलु आ छोकरानि सारु तेटलूज तारे सारु थशे.

सोनबाइए उपर परमेश्वर सामुं आंख्यो करीने भगवतरायनुं सारु माग्यु.. पछी ते छोकरानें बोली," जगु, अहींया आव, अने एमनें पगे लाग, अने आशिर्वाद माग. आजथकी तारे ए बापनें ठेकाणे छे." जगुए तेम कर्युं पण सोनबाईनें पुछ्युं जे, "आ मारो बाप केम थशे ? एणे पोतीयुं क्याहां पेहेर्लु छे ?" भगवंतराय ते प्रश्न सांभळीने आश्चर्य पाम्या अने पासे रुपैयानी कोथळी हती ते सोनबाईनी झुंपडीमां खाली

करीने तेणें कह्युं, "शाबास सोनबाई, हवे हुं आज्ञा लेऊंछुं!" छोकरानें कह्युं, "मारा न्हाना मित्र जगु, हुं तारी आज्ञा मागुछु!" एवुं कहीने ते घोडाउपर बेठा, अने जगुनो न्हानो भाई रामचंद्रशेठ राख्यो हतो तेना घरभणीथी गाम जवा माटे निकळ्या. रामचंद्रशेठ घेरज हता, तेनुं अने तेमनुं मळवुं थयुं अने अरस्परस आगता स्वागता थया पछी भगवंतराये पोतानुं अव्वानुं कारण रामचंद्रशेठनें कहीने पुछ्युं, के आ अनाथ छोकराना बापनुं ठेकाणुं कहीं लाग्युं छे? तेणे उत्तर दीधो जे, हमणांज अर्ध घडी थई, तेनुं पत्र मनें आव्यु ते आ मारा हाथमां छे; एमां तेणें पोतानी बायडीनें पत्र लखीने बिड्युं छे. तेनी जोडे थोडाएक रुपैयानी हुंडी पण मोकली छे, ते तेनें आपीने मारे तेनुं समाधान करवु माटे मनें विनंती छे. ते मुई माटे तेनुं पत्र में उकेल्युं, ते आ कृपा करीने वांचो.

भगवंतराये उलटमेर ते हाथमा लेईने वांच्युं.

आ प्रमाणे.

" मारी परम प्रिय स्त्री."

"मारे विरहे करीने तुं घणुं दुःख पामती हईश ए मनमा "जाणीने मनें घणी पीडा थायछे. हवे मारा समाचार सांभळ. "हुं रामचंद्रशेठ पासें जवाने निकळ्यो, तो वाटमां चालतां आ "वातो मारा मनमां आवीओ; जे मारे एवा पैसा मागवा जवानु "शु कारण? तेमां एटलुं मात्र थशे जे, एकनुं करज वाळीने बी-"जानुं कर्युं; पाछी करजनी चिंता तो छे ते छेज. जें हुं आज "जवान अने काम करवाने शक्तिवान् छुं ते मारे जईने एटला पै-"सा दीनपणाथी मागवा एमा मारी शोभा छे? मनें ते आळसु-"मां अथवा व्यसनीमां नहीं गणे? रामचंद्रशेठे आपणनें परणा-"व्यां खरां, अने तेओ मनें पुत्र प्रमाणे चाहायछे एपण खरूं, पण "जो तेमना मनमां वांकुं आव्युं, अने तेमणे मनें ना कही, अथ-"वा आपणुं संकट निवारण करवाने तेमने सामर्थ्य नहीं हो-"य तो! वाए कदि तेमनी पासेथी वर्षनी बोलीए मनें पैसा म-"ळ्या, तो ते बोलीए हुं वर्षनी मांहेज वाळीश, एवी पण मनें "खातरनिशा छे! अने जो में वाळ्युं नहीं तो, चोरमां अने म-

"जमां हरण करवाविशे अंतर शुं ?" एवो में विचार कर्यो अने
"धारवा लाग्यो जे सारे मार्गे हुं आ संकटमांथी छुटीश एवो को-
"यो उपाय करवो! ते वेळा मारी आंख्योमां वारे वारे आंसुपडवां
"जाय, अने में उपर परमेश्वर भणी दृष्टि करी; तेटलामां एकाए-
"क मारा मननां आव्युं, अने हुं पोताना मनमाये बोलवा ला-
"ग्यो, " अरे, तुं हजु जवान छे, अने शरीर जब्बर छे. थोडा
"वर्ष देशांतर गयो तो शी चिंता छे! तनें लखतां वाचतां आवडेछे
"तथा हसाब सारो राखतां आवडेछे. दैवयोगे कहीं सारो रोज-
"गार मळ्यो तो तुं पोताना बायडी छोकरानें सुखी करी शकीश
"वारु ए न बन्युं तो पोतानुं देवुं तो वाळीश. विचार कर, जे
"ज्यांहां तारु दैव उघडनुं तो एकादो मोटो लाभ थई शकशे, एवो
"एक घडी सुधी विचार करतो हतो, एटलामां कोई लोक मारी
"पाछळ आवेछे एवुं में जोयुं. ते मारी पासे आव्या, त्यारे ते-
"मणे मनें पुछ्युं तुं कोण छे? क्यांहां, शुं धारीनें चाल्यो जाय
"छे? अमारी साथे लश्करमां आवीश ?में पेहेलां आनाकानी करी
"त्यारे, तेमणे, फरीथी मनें पचास रुपैया इनाम आपवा करीने
"बोलाव्यो. में तेमनें कह्युं, जे एटला उपर तो हुं लढाई थईरेहे
"त्यांहा सुधी चाकरी करीश." ते बोल्या, "वारु त्यारे, तारु
"अमारुं थयुं. हवे चाल तुं अमारी साथे. आगळनुं अमें तारुं सघळुं
"ठीक करीशुं." पछी तेओ मनें पोताना सरदार पासे तेडी ग-
"या.' तेणे मनें कांईक प्रश्न कर्या; तेना उत्तर दीधा' ते तेना
"मनमां उतर्या त्यारे तेणे मनें तत्काळ पचास रुपैया आप्या.
"मारी प्रिया, ए रीते हु करजथी दूर थवा माटे चाकरीना बधा-
"यों गयो. में ते पचासे रुपैयानी हुंडी तारी पासे मोकली छे.
"तेमांथी एक दमडी राखी नथी. तो ए लईने वीस रुपैया करज
"छे ते पेहेलांथी वाळ; बाकी जे रेहे तेनुं तारा मनमां आवे ते
"कर. तु रुडी रीते रेहे. पोताना शरीरनुं जतन कर. छोकरानें
"लुगडां कराव. तेमनें निशाळमां मोकल. तुं शाचवीनें खरच
"करीश तोपण एटला पैसा घणा दाहाडा चालशे नहीं ए हु जा-
"णुछुं, पण धीरज राख. मारो तनेंनात महिनो पांच रुपैया छे. ते-
"मांथी काई बचावीनें थोडा एक महिनापछी तनें वळी हुं मो-

"कलीश. लश्करसाथे पाछो आवीश त्यारे दोडतो पेहेलो हुं तनें "मळवा आवीश. मारी साध्वी स्त्री, तुं दुःख मां करीश. "परमेश्वर उपर विश्वास राख. ते आपणनें वेहेलांज सुखी क- "रशे. छोकरानें सारे मारगे लगाड. तेमनें वहार नठारां छोकरा- "पासे जवा देईश नहीं. तुं पोते उद्यम करती जा. छोकरां स- "हित परमेश्वरनें भज. तेमनें सारो मारग शिखव, जेणें करीने "ते भलां थशे. तु ए सर्व करवां जोग छे, एविशे मनें संदेह नथी "ईश्वरनें भजती जा. तेनी पासे तुं मारे सारु प्रार्थना कर, अने "हुं तारे सारु करीश. कागळनो उत्तर वेहेलो मोकलजे. तुं रा- "मचंद्रशेठ पासे कागळ आणीने आप; ते हुं हईश त्यांहां मो- "कलशे. वेउ छोकरानें मारो आशिर्वाद केहेजे, जगुनें, केहेजे, "जे, तुं सारी रीते चालीश तो हुं आवती वखत काई तारे "सारु लावीश. परमेश्वर तमारुं कल्याण करो. मारा उपर ता- "री छे तेवी प्रीति रहो.

सही हरिभाई.

कागळ वांचतां वांचतां भगवंतरायनी आख्योमां पाणी भ- राईने वेहेवा लाग्युं. वांची रह्या पछी ते बोल्या, ए पुरुषने मागे अतार, सारो बाप, अने सज्जन पुरुष एम केहेवु. एवा माणसनें सुखी करवामां घणो संतोष छे. तो हवे हरिभाईनुं देवुं हु आपी- श; अने तेनें फरीथी सारे रोजगारे वळगाडीश. छोकरा समज- णा थाय त्यांहां सुधी पैसा आव्या छे ते तमारी पासे रेहेवा दो, एनुं व्याज हु प्रतिवर्षे तमनें आपीश. ते तमें मुदलमां मेळवता जाओ. ए सांमळीने रामचंद्रशेठनी छाती भराई आवी तेणें क- रीने तेनाथी भगवंतरायनें उत्तर देवायो नहीं भगवंतराय पण ते- नी स्तब्धतानु कारण जाणीने तेनें नमन करीने निकळ्या. पछी, भगवंतरायें हरिभाईनें सारु जे मनमां धार्युं हतु, ते सघळुं ठीक कर्युं; हरिभाईनें लश्करमाथी तेडावीने तेने रोजगारे वळगाड्यो अने सर्व रीते सुखी कर्यो; तेवो ते पेहेला कदि नव्हतो. तेनी तेव्ही बायडी जीवती होत तो तेना सुखनो जोडो बीजो न थात ते सोनबाई साथे गलालबाईना गुणनी वातो करे, अने संतोष पामे. ते डाही बायडी सोनबाई पण; तेनी साथे बेहेन प्रमाणे

चाली, अने माता प्रमाणे तेणीए तेना छोकरानुं संरक्षण कर्यु. जगु नित्ये मसाणमां जईने मानी जग्यानुं दर्शन करे. भगवंतराये तेने सारु जे खरच कर्यो तेनुं तेणे विद्याभ्यास करीने यथास्थित सार्थक कर्यु. तेने योग्य जोईने भगवंतरायना मनमां आव्युं जे, एने कांई मोटुं काम केहेवुं. जगुना न्हाना भाईनो पण भगवंतराये तेवोज समाचार लीधो. तेपण छोकरो सारो गुणी निपज्यो. भगवंतराय ज्यारे ज्यारे घोडाउपर बेसवा जाय, त्यारे त्यारे तेमने ए धर्मकृत्यनुं स्मरण थईने संतोष थाय. ज्यारे ज्यारे तेमने दुःख थाय, त्यारे त्यारे ते पोते सुखी करेलां माणसो पासे जईने अने तेमने जोईने दुःख दूर करे अने घेर स्वस्थ थईने आवे.

कडीयो तथा मजूर.

कोई एक दिवसे द्वारकानाथभट्ट, पोतानो छोकरो हरि एने तेडीने, बजारने रस्ते चाल्या जता हता, त्यांहां एक मोटी हवेली बाधता हता, ते कौतुक जोवाने तेओ जराएक उभा रह्या. ते काम बीजा माळसुधी चढ्युं हतुं. हरिए जोयुं जे, तेने पालको बांधीओ छे, तेना उपर निसरणीओ मुकीओ छे; ते निसरणी उपर एकना उपर एक ए रीते माणसो छे, तेओ अनुक्रमे नीचा उंचा हाथ हलावेछे. ते जोईने हरी बापने पुछेछे, "बापा, आ माणस शानी रमत रमेछे? आपणे लगार निसरणी पासे जइयें आवोछो."

पछी तेमणे लगार पासे जईने जोयुं के एक माणसे ढगलामाथी एक पथरो उंचकीने निसरणीना हेठळना पगथीया उपरना माणसना हाथमा आप्यो; तेणे ते लेईने हाथ उंचा कर्या, तेटले ते तेनी उपरनाए लीधो; तेणे हाथ उंचा करीने त्रिजाना हाथमां आप्यो. तेणे पण तेमज करीने चोथाना हाथमां आप्यो.. एवो एकना हाथथी बीजाने हाथे जता जता ते पथरो क्षणमां पालक उपर गयो; त्यांहां कडीया हता तेमणे ते तत्काळ काममां लगाड्यो.

द्वारकानाथभट्ट हरिने केहेछे, "छोकरा, आ जोईने तने एवुं जणायछे के नहीं? जे आटलां माणस आ घरउपर शामाटे राख्यां छे? एथी एम कर्यु होय,तो सारुं, जे आ सवेने काढीने आ

घर जेनुं तेणें जाते बांधवुं, अने एमज जेणें तेणें करवु !"

खरी वात बापा, एम थाय तो हमणां छे ते करतां घर पण घणां थाय.

द्वारकानाथभट्ट हरिने पुछेछे, "छोकरा, तें शुं कह्युं तेनो पक्को विचार कर्यो? एवुं एक घर बांधवाने केटला प्रकारना कसबी, अने केटला प्रकारना उद्यमी जोइयेछे, ते तनें मालम छे? जे एकलो घर बांधवा माडे, तेनें ते सघळा कसब आवडवा जोइयें ते पुरा आवडतां सघळुं आयुष्य पोंहोंचशे नहीं. पछी घरनें आरंभ क्यांहांनो? वारु, जो घर बांधवा जेटली सर्व विद्याओ एनें थोडा दाहाडामां आवडीओ, तोपण जो जे, तेणें जाते पेहेला तडकामां मेहेनत करवी; पायानें सारु भुंई खोदवी; पछी पथरानी खाण खोदवी; त्यांहां सुरंगफोडनार, अने बेलदार थवुं. चुनाना पथरा मेळववा. ते पकववासारु लाकडां कापी लाववां; तेनो चुनो थयो एटले खांडवो; पछी कडीया थवुं; पायो पुरवो-लाकडां कापनार थईने लाकडां कापी लाववां; ते सुथार थईने घडवां; कराई थईने वेहेरवां; ते उभां करवां; भीडी वाळीने तेना दोरडां करवां; पथरामांथी लोढुं गाळवुं; ते लुहार थईने घडवुं; सुथार कडीया इत्यादिकोना कामने सारु हथियारो करवां. आगळ त्रांबानी गरज पडे त्यारे ते खाण उत्पन्न करवामाटे देशांतरे जवुं. रंग मसाला जोईये ते सारु द्वीपांतरे जवाने वाहाण बांधवां; वणकर थईने कापड वणवुं; तेना सढ करवा; खलाशी थईने वहाण हंकारवां. घर बांधतां वेळा एकलाएज लांबुं टुकुं मापवु-निसरणीओ मुकवीओ; पालको बांधवीओ. एप्रमाणे सघळां काम एकलोज करवा लाग्योतो ते केटला दाहाडामां घर पुरु करशेवारु."

हरि०— ओहोहो! बापा, हुं जाणुंछुं जे एवे प्रकारे घर क्यारे पण पुरुं थनार नहीं.

द्वारकानाथ— खरुं के नहीं? तो तुं सघळो व्यवहार एवोज जाण. जो माणस केहेशे जे मारे कोईनी गरज नथी; मारे जे जोईशे ते हुं एकलो करीश; मनें कोई सहाय थाय नहीं; अने हुं कोईने थनार नहीं; तो एवुं थशे जे, तेनीं शक्ति मेहेलीज क्षीण थशे, अने जे काम लेशे ते अधुरुं मुकी देवु

पडशे. माणस जो एक बीजानें सहाय थयां, तो केवु पण कठण अडचणनु काम हशे, तोपण थोडी वारमां पार पडेछे. तेज जो एकलो करीश एम केहेशे तो तेना जन्मारामां पण थनार नहीं. एवाज आ लोकना सघळा सुख; जे कोई केहेशे के मारुं हु एकलोज भोगवीश तो तेने ते थोडाज प्राप्त थशे. अने जो एक बीजानें सुख आप्युं तो सर्वना सुखमा एक एकनु सुख सहज छे. आपणे आपणां माबाप, भाईबध, बायडी छोकरा, वाहालो, ओळखीतो, चाकर, दासी, गामवाळा तथा सघळा लोक, एओनें आपणी शक्तिप्रमाणें सुख आप्युं तो तेमवे मळीनें आपणनें सुख आपशे; तेटलुं आपणा एकलाना प्रयत्ने करीने थनार नहीं. छोकरा, तारे आगळ संसारमां आववानो प्रसंग छे, माटे आ काम करनारा ओनु दृष्टांत पोताना मनमा पक्कु समजी राख तेणें करीने तु सुखी थईश. तुं जो; ते परस्पर एक बीजानें श्रमनो भार केटलो हलको करेछे. आपणं वळी थोडांक दाहाडापछी अहीयां आवीशु त्यारे तु आ घर पुरु थएलु जोईश. एमाटे जो तु इच्छेछे जे मारे सारु लोकोए मेहेनत करवी; मारु सारु करवुं, मनें सहाय थवुं तो तारेपण लोकने सारु तेवु करवु घटारत छे.

तरवार.

नाटक एक अंकनु.

पात्र.

अमरसिंह राठोड.

तखतसिंह.	तेनो छोकरो.
केसरबा.	तेनी छोकरी.
अनोपसिंह चोहाण अभयसिंह चोहाण भवानीसिंह देवडा कृष्णसिंह देवडा	तखतसिंहना मित्र.
भावजी.	अमरसिंहनो खिजमतगार.

स्थळ.

तख्तसिंहनी ओरडी.

प्रवेश १.

तख्तसिंह.

ओहो! आज मारी जन्मगांठनो दिवस! सारु थयुं जे तेणें मनें कह्युं; नहीं तो मनें स्मरण थात नहीं. आज मनें बापा पासेथी कांई भेट मळशे. बारु जोइये आवो ते शुं मनें आपेछे. भावोजी तरतज कंई बगलमां मारीने अहीयांथी गयो. लगार हुं तेने गळे पडत तो, शुं हतुं ते मनें जोवा देत. पण अं:! शुं छे ते हमणा मारी पासे आवशे. आ मारा बापा आव्या.

प्रवेश २.

अमरसिंह, तख्तसिंह.

अम०—(हाथमां तरवार लेईने) तख्तसिंह, तमें अहींयां छो शुं? आज तमारी जन्मगांठ माटे तमनें हु आनद पमाडवा आव्यो छुं. पण हु जाणुछु जे, ठला आनद करतां तमारे वळी कांई जोइये नहीं बारु?

तख०— पण बापा, ते तमारा हाथमा शुं छे?

अम०— छे ते तनें शोभशे नहीं एम मनें जणायछे. आ तरवार छे जो.

तख०— शु? ए मारे सारु आणी छे? आपो त्यारे, आपो त्यारे वेहेला आपो त्यारे मारा बापा, आजथकी तमे जुओ के हु सारो चालीश.

अम०— पण तु जाणेछे? तरवार छोकरानें घटे नहीं. ते मोटा माणसेज राखवी. एना राखनाराए मोटी चोकशाईथी अने मोटाइथी रेहेवु जोइये. साराश, तरवारना योगथी माणसनें शोभा जोइये नहीं; माणसना योगथी तरवारनें शोभा जोइये.

तख०— तमें तेनी कंई चिता करशोमा बापा, हु वचन आपुछुं, लो आ, जे मारीने हुं शोभावीश. पछी हुं ते हलका लोको जोडे बोलनार नहीं.

अम॰— हं, हं, तुं हलका लोक कोनें केहेछे ?

तख॰— हु हलका लोक तेनें कहुछु, के जेनें आपणा जेवी तरवार राखवानो अधिकार नथी.

अम॰— मारे मतें तो, जे अचित्य चितेछे; जे अकार्य करेछे; जे माबापनी अवज्ञा करेछे, लोकोसाथे विनयथी, मोटाईथी चालता नथी; ते हलका लोक होय. तो एवा हलका माणस श्रीमत लोकोमा पण घणा दृष्टिए पडेछे, अने जेमा ए दुर्गुण नथी एवां मोटा माणस गरीब लोकोमा पण घणा देखायछे.

तख॰— त्यारे, मारु पण मत एवुज बापा.

अम॰— तो तु हमणां शु बोलतो हतो. अरे एवी फिशीयारीओमा मोटानुं लक्षण छे, एवुं तुं जाणेछे ?

तख॰— ना, ना, बापा, तमें कोहोछो तेज खरु. पण हु तरवार राखु तेमा मनें दुषण तो नथी ?

अम॰— ना, हुं एटलुंज कहुछु जे तारे सारा गुण करीने तरवार धरवानें योग्य थवुं, हवे ले आ, पण स्मरण राख हो.

तख॰— हा बापा; हा बापा; तमे जो जो वारु (ते तरवार गळपटामा घालीने केडे बाधेछे)

अम॰— तो हवे हु जाऊछु. बोल्यो छुं तेनु स्मरण राख हो. जाऊछु तनें कुशळ थाओ. (ते जईने पाछो फरेछे) हु विसरी गयो. आज तारी साथे रमवाने में हमणाज तारा साथीओनें तेडु मोकल्यु छे; तेमनी साथे तु ठीक चालजे हो.

तख॰— हा बापा, चालीश.

प्रवेश ३.

तखतसिंह.

(अहींथी तहीं जायछे आवेछे; पछवाडे तरवार लटकेली छे के नहीं ते वारे वार जोयछे) वा वा, आ सारु काम छे ! ए बांध्याथकी मारी मोटाई देखायछे खरी ! कांई पण गामवाळानें केहेवु, हवे तमें मारा सामा आवो जोइये. जो तेमनीपासे तरवार नहीं हशे तो, ते मारी साथे बराबरी करवानें अतःपर योग्य नथी, ए हु तेमनें समजावीश; अने जो तेमणे गडबड करी तो

हुं वींधी नाखीश. पण रेहे, एनी धार केवी छे ते जोऊ! (तरवार म्यानमांथी काढेछे, अने आख्यो फेरवीने क्रोधथी जोयछे) शु? तु कळमी मारी अमर्यादा करेछे? (तरवारना झटका मारेछे) एक! बे! त्रण! तमें मारा सामा उभा रेहेनार; हा? मरी राडनाओ हवे; पडो दात भीडीने.

प्रवेश ४.

केसरबा, तखतसिह.

केस०—(ए छेला शब्द साभळीने चीश पाडतीज आवेछे) शु तखतसिह, ए तु शुं बोलेछे? तने घेलु तो लाग्यु नथी?

तख०—कोण? बा, तुं छे के शुं?

केस०—हा जोईश तो हुज छुं. (तरवार भणी आगळी करीने) आ हथीयार लेईने आगळ तु शुं करनार?

तख०—शु करनार? मोटा माणस करता हशे ते.

केस०—जेमनें तें मरो एवु कहीने हमणाज परलोक मोकल्या. एवा ते दैववान् कोण हता वारु?

तख०—अः ते अमस्तुंज; पण बा, हु तमनें खरुज कहुछुं, जे अमारा आगणा माहि आवशे, तेनु, हो—हु मूळ काढीश.

केस०—तो आज घणाएकना माण सकटमा छे एम मनें जणायछे; पेहेले तडाके तो हुज मळीछु.

तख०—तु? एवु थाय नही. पण हु हवे समशेर बाहादर थयो, समजी? बापाए मनें आ तरवार हमणाज बक्षीस आपी छे.

केस०—लोकोनें मारवानें सारु?

तख०—शुं? हु हवे बाहादर नही थयो? हवे लोकोए मारी अदब राखवी; नही तो, जोताज पेहेलां फडकरीने मोडामा मारीश. ते उपर जो तेणे उत्तर कर्यो, तो पछी आ तरवारनो झपाटो जोयो छे? (ते तरवार बाहार काढवा मडेछे)

केस०—भाई, मारु साभळीश तो ते एक कोरे मुक. अने मनें कही राखजे तारी अदब ते केवी राखवी. अजाणे एकादि वेळा चुकीने तेवी वात थाय माटे समजी लेवु जोइये.

तरव॰— ते तनें हवे वेहेलुंज समजाशे. वापाए मारा साथीओ-ने तेडुं मोकल्युं छे. जो ते छोकरा मारी साथे अदबथी चाल्या तो सारुं नहीं तो पछी जो हुं केवु करीश ते ?

केस॰— वारु पण, तारी मर्यादा केवी राखवी ते तो कहीश ?

तरव॰— पेहेलां तो मनें नमवुं. घणुं नीचां वळीने नमवुं.

केस॰— (तेने घणु नीचीं वळीने नमेछे) समशेर बाहादर महाराज वडे जाओ, हुं तमारी दासी छुं. मजउपर नजर रखे. केम ? ए ठीक उतर्यु के नहीं ?

तरव॰— केसर मश्करी न कर, नहीं तो—

केस॰— मश्करी नहोय, ए खरुं पुछुंछु. शामाटे जे, मोटा माणस साथे केम चलावुं ए समजवु जोइये. अने तारा बाळमित्र आवशे तेमनें पण पेहेलुंज जणाव्युं होय तो ठीक पडे.

तरव॰— हु ते छोकराओनो लगार तमाशो करनार छुं. एकने खेचीश, एकने बाचका भरीश, एकनें टपलाबाजी करीश, एवीं एवीं तेमनी मश्करीओ करीश.

केस॰— एवी वातो करवीओ ए समशेर बाहादर लोकोनी रीती छे ? पण ते छोकराओने ते तमाशो गम्यो नहीं अने तेमणे समशेर बाहादरनी उलटी पूजा करी तो ?

तरव॰— शुं ! ते मगत्राथी ! ते नीचथी ! अरे जारे ते गरीबोथी शु थवानु थतुं ? तेमनें छाती अने तरवार बेउए नथी.

केस॰— खरुंज, बापाए तनें आज घणी उपयोगी वस्तूनी भेट आपी तेणें जाण्यु जे छोकराने रखे आपणे पेटे था कोई महा वीर जन्म्यो छे. एना गुण प्रसिद्ध थवाने एक तरवार मात्र ओछी छे.

तरव॰— सांभळ वा, आज मारो जन्म दिवस, केंई गमत तो करी जोइये. हशे, तुं एमाहेलुं कांई बापानें कहीशमा हो ?

केस॰— शामाटे नहीं ? ताराथकी आवा पराक्रम थवामाटेज तेणे तनें तरवार बक्षीस करी हशे. अने एवो तेनो तनें उपदेश पण हशे.

तरव॰— एमा शो संदेह—ते मनें निरंतर एमज केहेछे.

केस॰— केम केहेछे ? —— ——

तरव०— कोण जाणे, मनें हवडां सारीपेठे सांभरतुं नथी. मनें जणायछे जे ए हशे, "तरवारने आपणे शोभावीए, तरवार आपणने शोभावे नहीं."

केस०— एनो अर्थपण तुं सारोज समज्यो हईश जे, तरवारनें शोभाववी एटले तेनो उपयोग करवानें जाणवुं; ते तुं ठीक जाणेछे.

तरव०— तनें सघळी मश्करीज जणायछे. पण बा साहेब, तमे जाणजो जे—

केस०— ओः हो! तुं केहेनार ते हुं पेहेलांथी जाणुंछुं. पण तारी आ तरवारनें मुख्य भुषण हजु जोइये ते नथी, ए तुं जाणेछे?

तरव०— ते शुं? (तरवार गलपटामांथी काढीने निरखीने जोयछे) एमां कंई ओछुं छे एवुं मनें दिसतुं नथी.

केस०— सरुंज! तो तुं मोटो शाणो तरवार धरनारो छे. एनें हवे एक फुमतुं न जोइये? ते थयापछी केवी डोलदार देखाशे.

तरव०— खरी कल्पना काढी. सांभळ्युं, तो बेहेन, तारी पेटीमा कलाबतु तथा रेशम पुष्कळ छे तेमांनुं—

केस०— हुं पण तेज धारुंछुं. पण जो तुं मारी आगळ पोतानी कवायत करी देखाडे नहीं; अने तरवारनी धार मारा दील उपर मुकीने उपकार वाळे नहीं तो.

तरव०— घेली वात सघळी! आ ले हाथ उपर हाथ; थयुं. हवे तनें कांई भय नहीं. पण वेहेली कर, एक डोलदार फुमतु! जरीनुं; मारा मित्रो आविने मारो सघळो वेभव जुए तेमां चमत्कार छे.

केस०— त्यारे तरवार मारीपासे आप.

तरव०— (तेनी पासे ते आपेछे). आ ले; जलदी कर. काम थयुं एटले हलुवेज आ सत्रजी उपर आणीने मुक, के जोइये त्यारे मनें जडे.

केस०— ते सारु तुं चिंता करीशमां.

प्रवेश ५.

तखतसिंह, केसरबा, भावोजी.

भावो०— आपणा मित्र बेऊ चोहाण, अने बेऊ देवडा, हेठळ आव्या छे.

तख०— पछी ? तेमनाथी उपर अवातु नथी शुं ? तेमनें तेडवाने हेठे सुधी मारे आव्वु जोइये ?

भावो०— आप हेठळ आवीने तेनें मान आपो, एवुं मा साहेबे तमनें कह्यु छे.

तख०— ना, ना, हुं तेमनी वाट अहीं जोऊं ते सारुं.

केस०— खरु पण, मा साहेब केहेछे ते माटे तमारे हेठे जवु तेमां—

तख०— ए खरु ? तेमनें एटलो सत्कार योग्य छे ? वारु त्यारे हु आ आव्यो. केसर, अली चाल वेहेली, त्यांहां शुं करेछे ? एम तरवारनुं फुमतु थशे के ? चाल दोडती, खबरदार फुमतुं सारु थयुं अने तरवार सारी देखाई तो सारु छे; नहीं तो देखाडीश केम ते. तरवार मारा ओरडामा लावीने मुक. (बाहार जईने) साभळेछे ?

प्रवेश ६.

केसरबा.

(पोताना मननें) छोकरो अमर्याद ! जुओ ते मनें केवुं बोल्यो ! सारु थयुं के तरवार मारी पासे छे. एवुं हथियार अने लडाईखोरना हाथमा, पछी शुं ! (मोटेथी तखतसिंहनें) हाहा उभो रेहे मारुं थता सुधी. हु तनें ओळखुछुं तेम बापा तनें ओळखता नथी. आ तारा गुण तेमनें केहेवा जोइये—ठीक थयुं. आ बापा आव्या.

प्रवेश ७.

अमरसिंह, केसरबा.

केस०— बापा, तमे आव्या तो सारुं थयुं. हु तमारी पासेज आवती हती.

अम०— एवुं नाजुक काम शुं छे? तें तारा भाईनी तरवार क्यांहा मेली?

केस०— में तेनें कुमतुं लगाव्वा सारु कहीने तेनी पासेथी लीधी छे; पण तेनी पासेथी ते घातक हथियार काढी लेवासारु में ते अमशुं मिस कर्युं. हवे गमे ते करीने पण तेनें ते आपशो नहीं बापा.

अम०— तेनें में बक्षीस करी ते पाछी केम लेऊं?

केस०— ते सारी समरे त्यांहां सुधी ते तमारी पासे तमे राखो. में तरतज तेनें जोयो ते एकलोज शिकलीगरनेंपिठे तरवार घसतो हतो, अने तेना सोबती आववाना, तेमनी सामुं फेरफटको करवानी वातो करतो हतो.

अम०— एम के? काजिआदलाल छोकरो! ते प्रथमज एवु करशे तो तेमा तेनें आबरु मळशे नहीं; खरुं कहुंछु. आप मनें ते जोऊ.

केस०— (तेनीपासे तरवार आपेछे) आ लो बापा. हमणा ते तरतज दादरपासे बडबडतो हतो.

अम०— अने वेहेली कुमतु करीने मारी पासे लाव: (ते बाहार जायछे.)

प्रवेश ८.

तखतसिंह, वडो चोहाण, न्हानो चोहाण, वडो देवडो, न्हानो देवडो.

(तखतसिंह जोडा पगमा पेहेरीने तेमनी आगळ चालेछे. ते पाछळथी जोडा काढीने आवेछे.)

वडो चो०— (वडा देवडाभणी वळीने हळवेज) आंज आपणनें आ मोटो विनययुक्त सत्कार थयो.

वडो दे॰— (वडा चोहाणभणी वळीने हळवेज) आज काल सरकारनी पण एवी नवी रीतज निकळी हशे, के घरमा जोडा पेहेरीने आगळ चालवु.

तख॰— केमरे, तमे त्याहा शानी कचकच मांडी छे ?-हें ?

वडो चो॰— ना, कई नहीं सिहजी.

तख॰— हुं साभळु नहीं एवु काई छे शुं ?

वडो दे॰— तेवुज काई हशे.

तख॰— वारु त्यारे, तमे ते आ क्षणे मनें कहो. कहुज जोइये.

वडोदे॰— एटलो अधिकार तारिपासे आवशे त्यारे तेम कराशे.

वडोचो॰— (भवानीनें हळवेज) पारके घेर आवीने एवु केहेवुं अयोग्य नहीं.

वडोदे॰— त्यारे तेणे पोताने घेर आटली दाडाई करवी ए पण योग्य छे ?

तख॰— (नवें करीने) हुं दाडीयो, दाडीयो ! हु तमारी आगळ्य जोडा पेहेरीने चाल्यो माटे ?

वडोदे॰— हा माटेज तुं अथवा बिजो कोई अमारे घेर आवे त्यारे अमे एवु करवाना नहीं.

• तख॰— तमे गमे तेम करो. पण अरे तमे शुरे मनें रीत शिखवनारा ?

वडोदे॰— त्यारे शुं, तुं हमनें शिखवनारो ?

तख॰— पण तमे सिह छो शुं ?

वडोदे॰— (बेऊ चोहाणोनें तथा पोताना भाईनें) तमे मारु साभळशो तो, चालो आपणे अहींथी जइये; पोतानु सिहपणुं लेईने एनें आनदथी बेसवा दो.

वडो चो॰— छी, तखतसिह ! अमे तमारी सगतो योग्य नहीं हाता त्यारे हमनें पेहेलाथी तमारे बोलववा नहता. अमे तारे गळे तो नहीं पड्या हता.

तख॰— तमनें में बोलाव्या नथी; मारा बापे बोलाव्या.

वडो दे॰— एम के ? त्यारे अमे तारा बापापासे जईएछीये, अनें तेमनें कहींशुं के, आपे बोलाव्या तोणेकरीने अमे मोटा उप-

कारी थया, पण अमारो सत्कार करवानां तमारा दीकरानें भु-पण देखातुं नथी माटे थमें जईएछीये. चालोरे नहीं.

तरव०— (तेमनें अटकावेछे) भवानी, मस्करी उपर आव्युं शुंरे रीसावुं? तमे आव्या तेणेकरीने मनें मोटी रागी थई. आज मारी जन्मगांठनो दिवस छे, तमारे मनें संतोष आपवो माटे बापाए तमनें बोलाव्या छे ते माटे कृपा करीने मारी संगाथे रहो.

वडो दे०— एम केहेवाथी ते वात जुदी पण अतःपर तारे जरा नम्र रेहेवुं; जो मारापासे सिहपणु नथी तो पण हुं कोईनो अनादर सोसनार नहीं.

वडो चो०— थयुं भवानी! हवे आपणे फरीथी यारी करिये.

न्हानो चो०— तरवारसिंह आज तारी जन्मगांठनो दिवस छे शुं?

वडो चो०— हुं इच्छुंछु के तनें सघळां सुख हो.

वडो दे०— हुं पण तेवुंज इच्छुंछुं. अने वळी तनें सर्व संपत्ति प्राप्त हो—(एक कोर) तारे अंगे लगार अधिक नम्रता आवे.

न्हानो दे०— आज तनें सारी सारी भेटो पुष्कळ आवीओ हशे.

तरव०— हा खरीज.

न्हानो चो०— पुष्कळ सुखडी, साकेर, बदामो आव्यां जोइये एमां संशय नहीं.

तरव०— मनें सुखडी? पछी सारुं काम! अरे ते तो हुं नित्य खाऊंछुं.

न्हानो दे०— त्यारे हु सरत मारुंछुं के पैसा हशे. "बे त्रण मोहोरो! हें? "

तरव०— (गर्व करीने) तेथकी वत्ती सारी कांई वस्तु छे. अने खरुंज कहुंछु, आपण सघळां अहीया छिये ए मध्यें ते योग्य छे.

(वडो देवडो अने चोहाण एक कोरे बोलेछे)

न्हानो दे०— तारा सारखुं मनें मळ्यु होतो तो एटलो गर्व थात नहीं.

तरव०— (तेमनीभणी आवगणाए करीने जोइछे) गरीब विचारा! (बेउ वडाओनें) केमरे? त्यांहा हवे फरीने शुंरे बद-

बडोछो ? तमारे पासे रहीने मनें रमडवो ए आज तमारु काम नहीं ?

वडो चो०— तनें रमाडवानु अमनें प्रयोजन शु ते देखाड ?

वडो दे०— जे मित्रोनें तेडछे, तेणे तेमनें रमाडवानी चिंता राखवी; रीती तो एवी छे —

तख०— भवानी, तु बोल्यो तेनो अर्थ शोरे ?

वडो दे०— तेनो अर्थ उघाडो छे

प्रवेश ९.

वडो देवडो, न्हानो देवडो, वडो चोहाण, न्हानो चोहाण तखतसिंह, केसरबा.

केस०— (तबक भरीने बरफी आगळ लावेछे) अहो गृहस्थो तमनें आनंदमा जोईने हु हरख पामुछु.

वडो दे०—(नमीने) बाई हु तमारो सेवक छुं.

वडो चो०— तमनें अहीं जोईने अमने घणो आनंद थयो बा.

केस०— तमे बहु योग्य छो—(तखतसिहनें) भाई, माए आ तमारा मित्रोनें सारु मोकली दिधु छे, दुध तईयार थायछे ते पाछळथी भावोजी लेईने आवशे; ते तु अने हु एमनें पिरसीये.

वडो दे०— बा, आ तमें अमनें मोटु मान आपोछ.

तख०— तु जा हवे तारु अहींया काई काम नथी ! मारी तरवारनु फुमतु क्याहाछे ?

केस०— तारी तरवार फुमतासुद्धा तनें तारा ओरडमा नजर आवशे गृहस्थो, हु पाछी आवु त्याहा सुधी तमे कुशळ रहो. (ते तेमनें नमेछे अने जायछे.)

वडो दे०— तमे वेहेलाज कृपा करीने आवशो नी बा ?

केस०— हु आ मानी आज्ञा लेईनेज आवुछु.

प्रवेश १०.

वडो देवडो, न्हानो देवडो, वडो चोहाण, न्हानो चोहाण तखतसिंह.

तख०— (पोते पेहेलो बेशीने पछी तमनें केहेछे) आवो तकि-

ये बेसी. (ते एक बीजा भणी जोयछे, अने न बोलतां बेसेछे तखतसिंह न्हानाओनें पुष्कळ वरफी पिरसेछे, अने पोने ले-छे. बेऊ वडाओने सारु कांई राखतो नथी ; तेमनें केहेछे) जरा रहो, बिजी आवशे पछी हुं आपीश.

वडो दे०— नहीं ; तेनी अमनें इच्छा नथी.

तख०— वारु त्यारे, नहीं तो नहीं.

वडो चो०— सिहलोकनी संस्कार रीती एवीज छे जाणे—

तख०— तमे गरीबोनें एटली प्रतिष्ठा शानें जोइयेरे ? में तमनें पेहेलुंज कह्युं नहीं के, बीजी आवेछे त्यांहां सुधी खमो ? ते आवी एटले जोइये तो लो, नहीं तो न लेशो. समज्या ?

वडो दे०— हा, बोल्यो ते सत्य छे. एवुंज आज अमें कोहोनी संगतीए बेठाछिये एपण अमनें स्पष्ट समजायुं.

वडो चो०— अरे तमारा मनमां फरीथी कज्यो करवानुं छे शुं ? तखतसिंह, भवानी, छी यारो। (तखतसिंह उठेछे, बीजापण उठेछे.)

तख०— (वडा देवडा पासे जायछे) गामडीयाना छोकारा, तुं कोनी साथे छे एवातनो कांई सुमार राखेछ.

वडो दे०— अमें दांड अने निर्लज्ज एवा एक सिहना संगमां छिये ; जे पोतानें ठामे नथी मोटाई ते आणेछे, अने जे एक बीजानुं आगत स्वागत केवुं करवुं एविषये मुर्खछे.

वडो चो०— खरुंज, तुं केहेछे एवुंज अमारा सर्वेनुं बोलवुं:

तख०— शुं ? हुं दांड हुं निर्लज्ज ! मनें सिहनें तमारें एवु केहेवुं.

वडो चो०— हां ; खरुंज, फरी कहुंछुं के, तु मोटो दांड, मोटो निर्लज्ज छे. तुं मोटो मुख्य प्रधान होत अथवा राजा होत तो पण हुं तनें एमज केहेत.

तख०— एम नहीं ? त्यारे तुं कोनी साथे बोलेछे ते हुं तनें हमणां देखाडुंछुं ! (तेना उपर हाथ नाखेछे, वडो देवडो तेनें पकडेछे. ते छोडावीनें ओडांमां नासेछे, अने बारणा साचवी देछे.)

प्रवेश ११.

वडो देवडो, न्हानो देवडो, वडो चोहाण न्हानो चोहाण.

वडो चो०— भवानी, आ तें शी अनर्थ कर्यो? हवे पोताना बापापासे जसे, अने तेमनें नाना प्रकारनु समजावशे.

वडो दे०— तेनो बाप मोटु माणस छे. ते नहीं गया होय पण हु तेनीपासे जईने पुछीश के दीकरापासे ह्मारु एवु मान उतारवा माटे तमें ह्मनें अहींया बोलावी लाव्या शु?

न्हानो चो०— खरुज, एमा भाईनो काई वाक नथी; ए सर्व वर्तमान अमारा बापनें कह्युं तो, ते ठीक कर्यु माटे मनाशे. अमारी लोकोए अप्रतिष्ठा करवी ए तेनें सहन थनार नहीं.

वडो दे०— चालो मारी संगाथें. आपणे सर्व जइये अने अमरसिहनें ए सर्व कहिये.

प्रवेश १२.

वडो देवडो, न्हानो देवडो, वडो चोहाण, न्हानो चोहाण; तखतसिह.

(तखतसिह तरवार लेईने बाहर आवेछे. बेऊ न्हाना तेनें जोईने एक एक खुणामा अने बीजो, शामलान ओथ भरायछे; वडो देवडो अने वडो चोहाण त्याहांज धीरज पकडीने उभा रेहेछे)

तख०— (वडा देवडाना शरीर उपर जायछे) हवे हु तनें शिखवुछु, ढोंगा छोकरा! तरवार खेंचेछे एटले तरवारना पानानें टेकाण लाधु मारनुं पीछु जोईने ओशियाळो थईने डबकछे न्हाना छोकराओ मोटथी हसेछे अने तेनी पासे आवेछे)

वडो दे०— चाल आव ह्मारा अग उपर, तारी तरवारनु पाणी केवु छे ते जोइये तो खरा!

वडो चो०— ते शरमायो छे, तेनें वधी लज्जा नहीं.

न्हानो दे०— हायरे! तनेज लेशनो अधिकार छे ते आजके जनस?

न्हानो चो०— आ भयंकर शस्त्र करीने एनाथी कोईनें उपद्रव करशे नहीं, एटलुं सारु छे.

वडो दे०— शुं करु, तारी दीगाईनें में आ क्षणे पारिपत्य कर्युं होत; पण हावा समये तारा उपर पराक्रम करवाने मनें लाज लागेछे.

वडो चो०— आव्यार पछी ए आपणी सोबतनें योग्य नथी. चालो आपण जता रहिये.

न्हानो दे०— मोरपीछ फेरवनारा फाकडा सिपाई बावा, रामराम, रामराम् सिंह साहेब, हमें हवे जईशुं।

न्हानो चो०— तमारा हाथमांथी ने हथियार कोई लइले त्यांहालगण अमे अहींया आवनार नथी; केमके तमे अमनें घणा बिहामणा देखाओछो.

(ते जायछे एटले वडो देवडो तेमनें राखेछे.)

वडो दे०— आपणे एना बापनें सर्व कहींशुं. नहीं तो वाक आपणो ठरे.

वडो चो०— तु खरुं केहेछे, आपण तेमनें पुछयावगर जइये त्यारे ते आपणनें शुं केहेशे ?

प्रवेश १३.

अमरसिंह, तखतसिंह, वडो देवडो, न्हानो देवडो, वडो चोहाण, न्हानो चोहाण.

(अमरसिंह आव्या जोईने सघळा मर्यादाथी उभा रेहेछे. तखत सिंहनी फजेती थई छे माटे ते एक कोरे जईने रोयछे)

अम०— (तखतसिंहनी भर्णी क्रोधयुक्त जोईने) तारु एनु शुं थतुं हतु सिंहजी. (तखतसिंह झखवायछे, तेनाथी एक शब्द पण बोलातो नथी.)

वडो दे०— सिंहसाहेब, टंटो थयो ए बाबत अमारा उपर रीश न करवी. हमें काई कर्यु नथी. आव्या त्यारथी तखतसिंहे हमारा चाळा जे मांड्या हता ते शु कहु !

अम०— स्वस्थ रहो मारा मित्रो, हुं सर्व जाणुंछुं, हुं ओरडामाथी सर्व तेना चरित्र जोतो हतो. सघळो वाक तेनो छे. तेना

पण ते मारी साथे कबुल थयो हतो के हुं सारी रीते चालीश माटे ते वत्तो अन्यायी. ए दोंगो ए मनें घणा दाहाडा थया मालम छे; पण तेज दोंगाई किया परिणामनें पोंहोंचेछे ते मारे जोवानुं हतुं, ते ध्यानमां आवताज, में तरवारनुं पान कहावीने ते ठेकाणे पीछुं घलाव्युं; जे कोईना दील उपर पड्युं तो लोही निकळवानुं जरापण भय नहीं. (चारे छोकरा मोटेथी हसेछे!)

वडो दे॰— पण अमे क्रोध करीने तेनी साथे जरा अमर्यादाए बोल्या तेनुं कांई आपणा मनमा आणवुं नहीं ए अमारी प्रार्थना छे.

अम॰— तेविषये तो मारा उपर तमारा उपकार थया. तमे सारा छोकरा छो, एमाटे आ तरवारनुं भूषण तमनें शोभे. भवानी, मारुं संभारणुं रेहे ए सारु हुं आ तरवार पान चढावीनें तनें बक्षीस आपुंछु. एनो तमारे अंगिकार करवो. तारा जेवानें ए योग्य छे.

वडो दे॰— सिंह साहेब. आपनुं मोटपणुं जोईने अमे आनंद पाम्या. आज्ञा आपो तो हवे अहींथी जइये. अमारुं अहींयां रेहेवु तख्तसिंहनें आज सेहेवाशे नहीं.

अम॰— ना ना, मारा भाणाभाओ. तमे अहीं रहो. हुं पासे रहाथी मारो दीकरो तमारा आनंदमां विशेष करवा पामनार नथी. तमे सगळा अहीं रमो. मारी दीकरी तमारी पासे आवीने तमनें जे जोइशे ते पुरवशे. चालो मारीसाथे बीजा दिवानखानामां. (तख्तसिंह भणी जोईने केहेछे) छोकरा, तुं जो अहींथी हाल्यो तो खबरदार; अहींयां एकलो रहीनें पोतानी जन्मगांठनो दिवस जोइये तेम कर, तुं घरडो थशे तो पण तारे अंगे योग्यता आवता सुधी, तनें तरवार मळवानी नथी.

(सर्व उठीने जायछे.)

वाहाली अने मीठो.

गंगाबाई करीने एक राडेली स्त्री हती; तेनां बे छोकरां, वाहाली अने मीठो. बेऊ पण तेनी ममतानें योग्य हतां; परंतु तेनी

मीति मीठा उपर घणी. मानें मीठो घणो गमे ए मनमां आणीने वाहालीनें दुःख थाय पण तेणीए ते बाहार देखाड्युं नहीं. ते रूपे साधारण पण गुणे करीने घणी उत्कृष्ट हती, अने तेनो भाई कामदेव सरखो सरूपवान्, ते उपर मानी रुची हती ते माटे ते तेनुज घणुं लाड करे. मीतीथी तेनें वारंवार ले. दासी, चाकर, पण धणीयाणीनी मर्जी जोईने तेनुं समाधान राखे. मानी अमीति माटे, वाहालीनें कोई गणे नहीं. तेनें जोइये ते पदार्थ मळे नहीं. अन्न वस्त्रादिक जेनी जरूर तेना पण तेनें हाल पडे. ते एकांते जईने ठुठवे ठुठवा मुकीने रडे; पण बाहार कदी पोताना दुःखनो एक अक्षर बोली नथी, के तेणें असंतोषपनुं चिन्ह देखाड्युं नथी. पोते सुंदर नथी माटे जे पोताना उपर मानो अनादर छे, ते तेना मनमांथी जवो एमाटे वाहालीए घणा घणा उपाय कर्या; वर्ताव्युं तेम वर्ती; साधुपणाए चाली; आज्ञा पाळी; पण व्यर्थ. जे आंख्यो बाहारना रंगने भूलीओ, तेमनी दृष्टी तेना अंतर गुणभणी पोंहोंचे नहीं. कहेलुं काम वाहाली जीव देईने करे, पण गंगाबाईना ध्यानमां ते आवेज नहीं. वाहाली जन्मीने तरतज गंगाबाईनो भाईडो मुओ, ते दाहाडाथकी तेनें तेनो अभावज आव्यो. ते तेनें नित्य चींढे अने जे गुण मोटी बायडीओमां पण विरला ते तेमां नहीं माटे तेनें मेहेणां दे.

एवी ते नठारी मा, एक समये मांदी पडी, तेनुं दुःख जोईने मीठो घणो विव्हळ थयो. तेनी दीनवाणी मुखचर्या, कालावालानुं बोलवु एवी नजर जोईने वाहालीनें जणायुं के तेना खोटा स्वभावमा फेर पड्यो. ते मनमां आणिने तेणें भाई कर्त्ता सोगणी वती तेनी चाकरी आरंभी. तेनें जे जे जोइये ते मागवानें, तेनें बोलावानो श्रम पडे, माटे वाहाली पोताना डाहापणथी शोधी काढे; अने तेनी आसना वासना राखे. मंदवाड भारे हतो त्यांहा लगण तेणें तेनी पथारी छोडी नहीं. मा तेनी विनती करे, छेल्ले धाक देखाडीने पण केहे, तोयपण ते एक क्षण उघ ले नहीं. छेल्ले गंगाबाई सारी थई, ते वारे वाहालीनें निरांत थई. एवुं थता पण माए पेहेलांनी पेठे तेनी साथे कठोरपणुं आरम्भ्यः ते जोईने वाहालीनें फरीथी नवी चिंता उत्पन्न थई.

एक दाहाडो गगाबाई छोकरा साथे पोताना मंदवाडनी वातो करती बेठी हती अने बोली के छोकराओ तमे मारी घणी सभाळना करी, हु तमारी उपकारी थई छु; एमाट तमने गमे ते वस्तु मारू सामर्थ्य जोईने मागो हु आपीश. तेणीए मीठाने पेहेलां पुछयु "मीठा, तारे शु जोइये." मीठो बोल्यो, "एक कठी अने चोकडु" ते बोली, "तने हु ते काले सवारे आपीश." "अने वाहाली, तने अली" वाहाली धुजती धुजती उत्तर दे छे. "शु! मने ? मने ? तु मारा उपर हेत करे तो मने बीजु काई नही" मा बोली ए उत्तर नही ! हु तने काई बक्षीस आपीश तारे शु जोइये ते केहे वेहेली ?

वाहालीने माना नित्य कठोर भाषण साभळवानी टेव हती तो पण, ते शब्दे करीने तेने घणुज दु ख लाग्यु. तेणीए माना पग सारी पेठे दाबीने आसूए करीने नव्हाड्या. पछी, पाणीना भरेला डोळाए माना मोढा सामु जोईने तरतज तेणीए बे हाथ पोताना मोढा उपर दाक्या, अने हळवेज आ शब्द बोली, "मने बे बोकीओ मात्र दे, जेम तु भीतीथी मीठाने देछे."

ते शब्द साभळीने मानु कठोर ऱ्हदय तरतज पिगळ्यु. पछी तेने बाथ भीडीने छाती सरशी लेईने तेणीए बोकीओनो सुकाळ कर्यो. वाहालीने ते प्रथमज लाभ: तेणीए ते समए आनदमां निमग्न थईने माना मोढाने, गालने, आख्योने, उरने, हाथने, पुष्कळपणाथी बोकीओ दीधीओ. ते जोईने मीठाने घणो आनद थयो. तेपण तेने बोकीओ देवा लाग्यो. ते दाहाडे माने एवु थयु के हु आज स्वर्ग सुखज भोगवुछु के शु ! अमृत पानज करुछु शु ! छाकराओए एम जाण्यु के मा नथी, ए हमारु कोई कल्पवृक्ष छे. ते जे जे इच्छा करे ते ते मा तत्काल पुरी करे. ए प्रमाणे ते कुटुब ते दिवस थकी घणु सुखी थयु. गगाबाईए वाहाली पासेथी घणा दाहाडा प्रेम रासी मेहेल्यो हतो ते तेने व्याजसुद्धा आप्यो वाहाली पण माने नित्य नवो प्रेम करीने तेने सतुष्ट करे. मीठाने पण ते वातनु ल्वमात्र दु ख थयु नहीं. बेहेन सुखी थई जोईने ते आनद पाम्यो माए पेहेलां तेनु अतिशय लाड कर्यु तेणे करीने तेनो मूळनो सारो स्वभाव लगारेक बग-

ड्यो, अने ते आगळ कई खोटो गुण करवा लाग्यो, ते माटे बे चार वार मानी माया ते उपरथी छेक उतरवानो प्रसंग आव्यो हतो; पण वाहालीए ते बाबत साची जुठी करीने तेने संभाळी लीधो. ते तेने वारंवार शाणपणानी बुद्धी शिखवे. तेणे करीने ते छोकरो पछी सारो थयो. अने ते त्रणेना अनुभवमा पकु आव्यु के भाई बेहेननी, मा छोकरानी, परस्पर ममता थयाविना कुटुंबमा खरेखरु सुख वसतु नथी.

घेटानु बच्चु.

एक गरीब गामडीयानी छोकरी लाडी, एक सवारे रस्तानी कोरे बेठी हती; तेना हाथमा दुधनु वासण हतु. अने तेनी साथे हाजरीने सारु काई रोटलो हतो. तेटलामा त्याहाथी एक भरवाड गाडु भरीने घेटाना बच्चा वेचवाने लेई जतो हतो; ते घेटां पग बांधीने एक उपर एक गांठव्या हता. केटला एकना डोकां हेठे लटकतां हता. ते बचारा ते पीडाए करीने बराडे, तेणे करीने तेटली सघळी जग्या गाजे. ते साभळीने लाडीनु ह्रदय भेदायु, पण भरवाडना मनमा काई दया आवी नही. तेणे पोतानी खाध उपरपण एक घेटु उचक्यु हतु.

ते लाडीनी पासे आव्यो तेटलामा तेने खाध उपरनु घेटु मुडुं जेवु जणायु तेथी तेणे ते ते लाडी भणी नाख्यु अने बोल्यो, "छाकरी, ले आ तने हु हाजरीने सारु आपुछु. ए राडनाए भरीने मने बे रुपैयानो तोटो दीधो." एम कहीने ते आगळ चालतो थयो.

लाडी पोतानो दुध रोटलो मुकी देईने तत्काळ ते बच्चाने उपाडीने छातीसाथे लेईने दयाळु दृष्टीए तेनी भणी निरखेछे अने केहेछे. "रे घेटाना बच्चा, मने तारी दया केम आवेछे वारु! आज नही तो कालेपण ते तारा गळामा छरी घोचत ते भय तने हवे रह्यो नही" एवु ते केहेछे; एटलामा तेना शरीरनी हुंफ लागीने बच्चाए लगारेक आख्यो उघाडी अने हाथ पग हलावीने बे एवो हळवेथी शब्द कर्यो. जेम कोई केहेशे ते मानिज बोलावेछे. ते समय जे लाडीने आनंद थयो, ते कोण वर्णवशे? ते

ते बचानें ओढणी ढांकेली; ते उपर दीलनी चोळी काहाडीने पेहे- रावेले. तेनें हुफ आववासारू डोकुं जागप्रुधी नमावेलें; घणा जो- रथी तेना नाक कानमा फुको मारेलें. पछी ते हळवे हळवे हलवा लाग्यं. तेवारे तेना प्रति हालवाने जोईने एनी छाती आनंदथी भराई आवी. पछी तेणीए रोटलो भागीने दुधमां बोळ्यो; तेमां- थी एक कडको लेईने घेटाना बचानुं मोढु उघाडीने मोटा प्रयत्न- थी माहे घाल्यो. बचु भुखनी पीडाए मरवाने तैयार हतु तेनें ते अन्न पोहोंचताज जरा शक्ति आवी. पछी ते पग मोकळा करवा लाग्यु. घडी एकमा तरत तेनें पोताने पगे करीने उभा रेहे- वानी शक्ति आवी. पछी ते पोते पोतानी मेळेज लाडीना दुधना वासण भणी गयु. अने तेणें ते माहेलो सघळो दुध रोटलो खां- धो, ते जोईने लाडी कौतुकथी हसी. बीजी एक घडी गई न- थी तेटलामा ते, 'लाडी आगळ नाना प्रकारे नाचवा बराडवा लाग्यु.

लाडीनें आनंद थयो अने तेणीए तेनें दाबीने पकडी लीधुं पछी दोडती घेर जईने माने देखाड्युं. तेवार पछी तेनु नाम बा- बा पाड्यु. तेणीए सर्व प्रकारे ते बचानु ममताथी पालण कर्यु. ते- नें रोटलो मळे तेमांनो ते तेनें खवडावे; पाणी पाय; पपाळे: पो- ताना खाटलाउपर उघाडे. ते केहे एने बदले मनें सो घेटा आपे तोपण नहीं आपु. ते बाबापण लाडीनो उपकार जाणीने तेना- वगर-पगलु मेले नहीं. ते आवे अने पेलीने चाटे तेना हाथमां- थी खाय; तेनी आगळ पाछळ खेल करे, कदी तेने पेलानें न ले- ता बाहार जवु पडे, तेवारे ते पेली आवे त्यांहांलगण करुणा आ- वे एवु बराडतु रेहे

एप्रमाणे ते लाडीए पेला अनाथ बचानुं दयालुपणाथी पो- षण कर्यु. हेनु फळ तेनें ईश्वरे जलदी आप्पु. बाबा मोटी घे- टी थई. तेवारे तेणीए लाडीनें पुष्कळ कचाबचां आप्यां तेनां पण बिजो विस्तार थनो गयो, साराश, थोडाक वर्षनां लाडीना सर्व कुटुंबने पीधा जेटलु दुध, अने पेहेरवाने उनना लुगडा, ए ते बाबानी संततीथकी भरपूर प्राप्त थता गयां.

द्राक्षनुं थडीयुं.

औरंगाबादमध्ये माधवराय करीने कोई एक गृहस्थ हता. ते एक दाहाडो पोताना छोकरा दोलतनें लेईने वाडीमा फरतां हता. त्याहा अनेक प्रकारना झाड फुलेला छे, केटला एकने तरतज पल्लव फुग्या छे, केटलाक लीला छम देखायछे. केटलाकने धोळी, केटलाकने रातो मोरै आव्यो छे, एवु तेमणे दीठु.

ते जरा आगळ चालता वाडीमाहेला वगलापासे आवी पोंहोंच्या. त्याहां वगलासामु एक द्राक्षनु थडीयु हतु. तेनें आडा अवळा आमळ्या पड्याछे; ते उपर पादडु नाम लेवाने पण नथी; तेना सुका वेला वेरण खेरण ज्याहां त्याहा चाल्या छे. ते जोईने दोलत बापनें केहेछे. "बापा, जुओ आ मऊ झाड! एनु अहींया शु काम छे वारु? तमें रामानें कहीने तेनें कापीने एना इधणा केम करावता नथी?"

एवु कहीने ते पेला झाडनें हडसेला मारवा लाग्यो; पण तेनां मूळिया उडां गयेला, ते तेना देवथी पण उपडे? तेनें माधवराय केहेछे, "छोकरा तु तेनें दुखवीशमा, मारे ते तेमज रेहेवा देवु जोइये; वखत आवशे तेवारे हु तनें तेनु कारण कहीश."

दोलत॰— पण बापा, तेनी पासे बीजा झाडो छे ते जुओ केहेवा फळे, पुष्पे भरेला छे, ए तेवु होय ते राखिये तो ठीक. आ बीजा शोभीता झाडोमा ए घणु नठारु देखायछे, हु रामानें कहीने ते उखेडावी नखावुछु, केम?

माधवराय॰—नीरे मारा लाडकवाया, हु तनें कहुछु के, ए एवुज रेहवादे; बीजा त्रण महीनासुधी तो रेहेवादे. जोइये तो पछी उखेडी नखावजे.

दोलत आग्रह करे के ते उखेडी नाखवु. बाप तेनें बीजी वातोनो नाद लगाडे, एम थता थता दोलत ते वात विसरी गयो पछी ते तेमज रही. एक दाहाडो माधवरायनें कई काम सारु दूर गामडे जवु पड्यु. ते चैत्र महीनासुधी घेर आव्यो नहीं. पछी आव्यो त्यारे पेहेलो ते छोकरानें सगाथे लेईने वाडीमा गयो.

ते दाहाडे उकळाट घणो थतो हतो माटे ते बेऊ बगलानी छाये जईने बेठा. ते वखते दोलत केहेछे, "आहा बापा! शी आ छाया थई छे! शी आ झाडो शोभा आपेछे! सारी याद आवी; आपणे पेलु ते दाहाडानुं थईयु आज उखेडी नाखिये आवो; अने ते ठेकाणे आसुदर झाड देखायछे ते वाविये. एना फळ केवा सारा शोभेछे! कांई जाबुआं, कांई छेक काळा. आटली सघळी वाडीमा आ सरखुं देखातुं झाडमने बिजु देखातु नथी. बिजा झाडो उपर हमणा फळ देखाता नथी पण ए जो केवु सर्व ठेकाणे ढकायलु छे, ते पादडां केवां टोप सरखा सारां देखायछे! एना फळ सुंदर देखायछे, तेवाज गळ्यां छे के नथी, ए मारे जोवानु छे.

माधवराये तेनें तेमाहेथी एक द्राक्ष तोडीने आपी. ते चाखीने तेनें अधिक आनंद थयो; पछी ज्यारे तेना बाप तेनें कह्यु के ते दाहाडे तु उखेडी काढवाने इच्छतो हतो ते नठारा थईयानां आ फळ, एनें द्राक्षो केहेछे. ते वेळा तेनें घणुज आश्चर्य लाग्युं. बाप तेनें केहेछे, "छोकरा, हवे तारी इच्छा होय, तो हुं रामाने बोलावीने एना बाळवाने इधणां करावु"

दोलत॰— ना बापा ना, एवु करवु नहीं. गमे तो ते बीजां सर्व झाडो कपावो. पण आ द्राक्षां मनें घणीज भावेछे.

माध॰— त्यारे हवे जो, के तु केहेतो हतो ते में नहीं साभळ्यु तेथी सारु थयु के नहीं? तनें ते झाड जोईने जेवु जणायछे तेवुज लोकोनें जणायछे.

// कोई छोकरो लुगडा वगर, बाहारथी जोयांमां नठारो, एतो आपणे जोयो, एटले आपणे तेनी अवगणना करीएछिये. अने तेनी अवस्थासाथे आपणी अवस्था सरखावीने आपण मोटां माणस एवु मानीने गर्व फुलीएछिये. कोईवखते आपण तेनें कठोर वचन पण बोलवाने चुकता नथी. तो छोकरा, एवुं ज्याहा नजरे पडे त्यांहा उतावळा थईने एकाएक निश्चय करिये नहीं, कोणजाणे ते नठारु शरीर मोटा जीवनु ठेकाणु थई शके, के जे जीव पोताना सदाचरणे करीने पुरुषार्थे करीने, एकाद दाहाडे विश्वास, आश्चर्य करवाने लगाडशे अथवा पोताना ज्ञाने करीने

लोकोनुं अज्ञान दूर करशे. पेलुं हमणां वांकु थईयु छे पण आगळ उत्तम फळोए फळी शकशे. //

शेलोत.

// एक दिवसे प्रातःकाळे दोलतराय पोताना ओरडांमां मोटा काममा हता, तेवारे चाकर केहेतो आव्यो के, माधवजी शेलोत बाहार दरवाजा उपर आव्यो छे, ते मळवा इच्छेछे. दोलतराये कह्यु के तेने प्रार्थना करीने जरा दिवानखानामा बेसाड; कागळ पुरो करीने हु आ आव्यो. चाकर शेलोतनें दिवानखानामा तेडी गयो; ते वखत रामराय, कृष्णराय, तथा सुरजकुवर, दोलतरायना छोकरा त्यांहा हता. ते माहे जताज तेणे तेमनें जुदा जुदा रामराम कर्या, पण गामडियानु नमवु एटले अनाडी, तेणे उभु केम रेहेवु, केई रीतीए हाथ उचो करवो, के माथु केम नमाववु, ए सारी पेठे शिक्षितपणे तेनें मालम नहीं. ते बेऊ छोकरा तेनी मस्करी करीने एक बिजानी सामु जोईने हाथवडे मों ढाकीने हसवा लाग्या. तेओ तेनीपासे आव्या. तेनो पेहेरवेश ठीक निहाळीने जोवा लाग्या. पछी एक एकना काननें लागीने मोटेथी हस्या गामडावाळानें तेथी घणी शरम लागी. छेल्ले रामराये चेष्टानी पराकाष्ठा एटले सुधी करी के ते माधवजीनी आगळ पाछळ फर्यो; अने नाक पकडीने पोताना भाईनें पुछेछे. "कृष्णराय, अहीं खातरनी गध आवेछे एवु तनें जणातु नथी?" पछी ते अगारो मुकीने धुपदानी लाव्यो. ते उपर अगरबत्तीनो भुको मुकीने ते गध दूर करवामाटे बधा दिवानखानामा फर्यो, पछी चाकरनें हाक मारीने कह्यु के पेलो माणस आव्यो छे तेना पगनी धूळ सत्रजीनें लागी छे ते झटकी नाख एम भाईनें चेष्टा करता जोईने आणीमर कृष्णराय वांको वळीने खडखडाट हस्यो. //

सूरजकुवर तेमनी बेहेन अमथी उभी हती तेनें ते गम्यु नहीं. तेणीए भाईओनें बोली मारी अने शेलोतनें रीश न लागे माटे ते तेनी सरभरा करवा लागी. तेणीए तेनें हेठो बेसाडीने, पोतानें हाथे पानसोपारी आप्या. सारो जरदो तमाकु आगळ

मुकी. तेनी लाकडी बाहार हती ते पोते स्वतां आणीने तेना आगळ मुकी, एटलामां दोलतराय मांहेथी आव्या तेणे तेनीपासे आवीने मित्रप्रमाणे तेने हाथ पकडीने पोतानी पासे तकीये बेसाड्यो. तेना छोकरां माणसनो समाचार पुछीने आववानुं कारण पण पुछ्युं. तेणे उत्तर कर्यो, " हुं मारो छमाही हप्तो भरवासारू आव्यो छुं;" त्याहांज तेणे मोहोरोनी भरेली वांसली कमरेथी छोडी अने दोलतराय आगळ खाली करी. अने बोल्यो मुदतउपर चार दाहाडा वत्ता थया माटे रायजीना मनमां विषाद आणवो नही. परम दाहाडे वरसात घणो थयो तेणे करीने गाडांनी वाट चार दाहाडा बंद पडी हती, एटलासारु दाणा बजारमा वेची नाखवाने मने बन्युं नहीं.

दोलतराय बोल्या, " शेलोतजी, तमारा विशे मारा मनमा कदी वांकुं आववानु नहीं; तमे प्रमाणिक माणस छो. हुं जाणुछुं, मुदत थई गई माटे तमरारी पासे शिपाई मोकलवानुं काम नहीं."
दोलतराय ते मोहोरो गलिचा उपर गणेछे. तेमनो वेहेवार जोईने रामराय शेलोतजीना मोढासामुं जुएछे, अने विचारेछे के आ कोई मोटो माणस छे.

मोहोरो गणी रह्यापछी शेलोतजीए छोकरानेसारु खावुं कहीने कांबळी माहेथी पडीकु काढ्युं, तेमां काई सुकेली रायण कोकडी, अंजीर एवु हतु. ते दोलतरायनी आगळ मुकीने केहेवा लाग्यो. " रायजी, मारी एक इच्छा छे, ते कृपाकरीने पूर्ण करो; के एक दिवसे आप छोकरा सहवर्तमान मारे गाम आवीने मने आनंद करावो. मारी बळदीयानी गाडी लेईने हुं पोते तमने तेडवाने आवीश."

दोलतराये कह्युं वारु, अने तेने जमवा रेहेवासारु. घणो आग्रह कर्यो. शेलोत बोल्यो, क्षमा करो, मारे शेहेरमा लोकोसाथे पुष्कळ सादा मारवाना छे, अने घेर जल्दी जवु जोइये, दोलतराये शेलोतजीनां छोकराने सारु पस्ता, बदामो, साकर, एनो पडी करीने आप्यो. पछी शेलोतजीने सत्कारपूर्वक दरवाजा सुधि पोंहोंचाडीने तेने विदाय करीने पाछा फर्या.

शेलोतजी गया पछी सूरजकुवरे भाईओना मोढाउपर तेओए

शेलोतनुं अपमान कर्युं ते बापनें कह्युं. दोलतराये ते सांभळीने तेमना उपर घणो क्रोध कर्यो. अने सूरजकुंवरनें घणी शाबाशी आपी. तेनें उंचकीने बोकी देईने बोल्या, "भला माणस साथे केम चालवुं ए मारी बा, तुं सारुं जाणेछे."

पछी शेलोते आपेलुं पडीकूं तेणे उघाड्युं तेमांहेथी, कंई अंजीर अने रायणकोकडी छोकरी तथा पोते मळीने खाधां; रामराय कृष्णराय पासे हता पण तेमनें आप्यां नहीं. ते पदार्थ जोईनें तेमना मोमां पाणी छुट्युं अने तेमनी जीभडिओ लाळ घुंटवा लागी; पण ते दोलतराये मनमां आण्युज नहीं. तेणें फरीथी सूरजकुंवरनी प्रशंसा करी. अने तेनें उपदेश कर्यो के, "नठारां लुगडां उपरथी कोईनें हसवुं, ए हलका मनुष्यनुं काम. जो आपणे उंचा लुगडाउपर कोईनें मोटो माणस मानिये तो ते वस्त्रनें मान आप्युं एवु थायछे तेमां तेना पेहेरनारनें कांई नहीं. जे सारां लुगडा पेहेरेछे ते घणुं करीने प्रमाणिक पुरुष होयछे; तेनें दृष्टांत आ शेलोतजीनुंज. ते मेहेनत करीने पोतानी बायडी, छोकरानुं पेट भरेछे; वखतेनो वखते कराराप्रमाणे हप्तो भरवाने कदी चुकतो नथी; एवुं हु आज पांच वर्ष थया निरंतर जोऊछुं. दीकरी आ जो, एवो प्रमाणिक न्होत तो तारो अने तारा भाईनो खर्च माराथी चलावत नहीं; केमके एनी पासेथी जे पैसो आवेछे तेणें तमारुं अन्न वस्त्र अने शिखवुं थायछे."

एवुं भाषण करीने रहेलुं खावुं दोलतराये भंडारियामां ताळुं देईने मुक्युं; रामराय अने कृष्णराय तेनी पाछळ पाछळ आशा भर्यां गया, तेमनें बापे बोल्यो, "तमे समजता हशो के वारु हवडां नहीं तो साजे तो एमाहेनु कांईक हमनें मळशे, तो हुं निश्चय कहुछु तमे एनी आशा छेक छोडो. तमारा भलापणा बाबत शेलोतजीनुं मन राजी थाशे एटले तेज तमनें कांई मोकली देशे."

रामराय— पण बापा, तेनें शरीरे गंध आवती होय तेवारे मारो शो वाक ?

दोल०— तेना शरीरनें शांनी गंध आवती हती ?

राम०— छाणना उकरडानी. अरेरे ! ते माराथी सेहवाय नहीं.

दोल०— तेणे ते गध क्यांहांथी आणि हशे वारु ?

राम०— हु जाणुं छु के ते छाण भरतो हशे

दोल०— एम शु ? त्यारे छाण भर्याविना तेणे केम करवु ?

राम०— तेणें— तेण— तेणें—

दोल०— हु जाणुछु के तेणें भूईउपर खातर जरा पण न घाल्वु

राम०— तेज एक उपाय देखायुछे

दोल०— जा खातर सारु न घाल्यु तो पाक सारो केम थशे ? पाक माठो आवे त्यारे तेनाथी मनें धणीपणानो कर केम अपाशे

रामराय आगळ काई बोलत पण बापे जे आरयो फेरवी तेमा तेनें बापनी रीश स्पष्ट देखाई आवी माटे ते छानोज रह्यो

ते पछी आठ दाहाडा गया, एटल माधवजी शेलोत पाछो आव्यो तेणें दोलतरायनें माटा आग्रह कर्यो के आज आपणा पगला मारे घर आवे

दोलतराय तेना भावने सारु तेडु मान्य कर्यु ते वखत रामराय कृष्णराय एओए बापना घणा काल्हावाला कर्या के अमनें साथे लो हम त्याहा मोटी नम्रतार्थी चालीशु पछी दोलत राय एमना माथना सामळीनें तेओसुद्धा शेलोतजीनी गाडीमा बठा अने शलोतजीए गाडी हाकीने हाहा केहेता ते पोतानें घेर एवा जलदी आवी पोहोंच्या के ते तफावत तेमनें जणायो सरखो पण नहा. गाडीनो शब्द सांभळीने शेलाननी बायडी मोनबाई वेहेली बहार आवी अने तेणीए आगणाना दरवाजो उघाड्यो ते वखते तेन आनन्द थयो छे ते कोण वर्णवशे! तेणाए ठाकरानें गाडीमाहथा हठे उतार्या, एक एकनें आलिंगन दीधा, बाकीओ करी, अने तेमनें घरमा तेडी गई, त्याहा तेना छोकरा पण शृंगारीने तमनी वाट जोता बेठा छे तेमणे मोटी मीतीए मोटी नम्रताए तेआनु अगात स्वागत कर्यु पछी शेलोतजी दोलतरायन माळउपर तेडा गया, त्यांहा द्राक्षो, लिंबुओ, चकोत्रा, अननास, दाडिम, केला, अजीर, जमरूख एवा नाना प्रकारना फळ, अन गुलाब, मोगरा, जाइ कुद, चमेली, चांपो, एवा फूल, आगमजथाज आणी मुक्या हता

पाणि स्फाटिकनां जेवुं निर्मळ, अमृत जेवुं मीठुं. साकर, बदाम, पिस्तां, लिंबुनो शरबत, हतां. दोलतराय लगार स्वस्थ थईने पोते तथा छोकरांए तेमांथी कांई खाधुं, अने आनंद पाम्यां. शेलोतजीनां वासण सोनारूपानां नहोतां, त्रांबा पितळनांज हतां पण स्वच्छ चकचकतां हतां. जे उपर पदार्थ पिरस्या हता ते थाळिओ न होतीओ, केळनी पत्रावळिओ हतीओ; ते जोईने रामराय आडो बळीने कृष्णरायभणी जोईने गालमां हसेछे, कृष्णरायपण तेनी सामुं जोईने हळवेज हसेछे, ते शेलोतजीना लक्षमां आव्युं. त्यारे ते बोल्यो, रायजी, तमे पोतानें घेर रूपानी थाळिओमां पदार्थ खाओछो तेम अहींयां नथी खरूं, पण हमें गरीबोए भक्तिए करीने अर्पण तमनें कर्युं छे, तेमां भावे मानी लेवुं.

पछी फळाहार थया उपरांत लगारेक वाडीमां अहींतहीं फर्या. एटलामां जमवानी वखत थई. जमण पण सादूं, स्वच्छ, अने मीठुं हतुं. ते पदार्थ खाधाथी ते छोकराओनें मालम पड्युं के हमें आवी रूचीथी कदी जम्या नोहतां. दिवस उष्ण काळना हता; वायू मंद सुगंध शीतळ वातो हतो; तेना योगेकरीने दोलतरायनें डोलुं आव्युं; पछी जराक वामकुक्षी करीने एटले डाबे पासे सुई उठ्या पछी शेलोतजी अने पोते वाडिओ, खेतरां, डुंगर सर्व ठेकाणे फरवा गया, त्यांहां बहु आनंद पामीने पाछा मुकामे आव्या. अहींयां सोनबाई जम्या पछी पोतानां अने दोलतरायनां छोकरांनें सगाथे लेईने तेमनें सघळुं घर देखाड्युं, ढोरांनो वाडो, घोडांनो तबेलो; बकरां, घेटां, हरण एवां देखाडीने एक न्हानुं घेटामुं बच्चु तेमनें रमवानें आप्युं; आगळ खबुतर पण देखाड्यां. तेमनां बच्चानें तेओनी माओ चारो चरावेछे, ते चाराने सारु किलबिल किलबिल करेछे. आगळ तेडीने दशवीश मधपुडा देखाड्या; तेमांहेनी माखिओ बाहार जईने मध लेई आवीने तेमां ठेकाणे करेछे, एवो उद्योग चाल्यो हतो ते सर्व तेणिए तेमनी दृष्टीए पाड्यो. ते देखाड्या पछी बिजा पण वळी पदार्थ गामना लेणीए तेमनें पुष्कळ देखाड्या.

तेमांहेना घणाएक चमत्कार दोलतरायना छोकरांए पूर्वे कदी जोया नहोता, माटे तेमनें घणो आनंद थयो. ते केहेवा लाग्यां

के फरीथी एकवार फेरी फरीने आवीशु. एटलामा घरमाथी सदेसो आव्यो के छोकरानु जमण तैयार थयु छ, ते आवताज सोनबाईए ते ओने तेडी जइने पुनः सारीपेठे जमाड्यां.

पछी शेलीतजीए अने तेमना वडा छोकराए तबुरो सारंगी; नरगा भेळवीने लगार गायन कर्यु. न्हानाओ पण कांई पद चाल्या, ते सांभळीने दोलतराय घणा प्रसन्न थया. शेलीतजी वार्जात्र खोळामां घालेछे तेटले दोलतराय पोतानां छोकराने केहेछे, रामराय रूपराय लगार तमे गाओ. एवु केहेताज तेओ घमरावा लाग्या; ते जोईने सर्व हसवा लाग्या.

पछी दोलतराये गाडी तैयार करवाने कह्यु. शेलीतजीए ते रात्र रेहेवामाटे दोलतरायने घणो आग्रह कर्यो; क्षमा करो मारांथी रेहेवाय नहीं. एवुं कहीने तेमणे जवानोज निश्चय कर्यो, पछी गाडीमा बेशीने चाल्या छे तेटले मार्गमां दोलतराय पुछेछ केम रामराय? आज तमने केवु गम्यु?

राम॰— घणुं सारुं बापा. ते माणस घणा सारा छे. तेओए अमने घणो आनंद पमाड्यो.

दोल॰— तमने आनंद थयो तेथी हु घणो प्रसन्न थयो. पण जो शेलीतजी आपणा सत्कारने सारु आटलो श्रम न लेता जो ते तमने छेक कांई खावाने न आपत तो आवो आनंद थात?

राम॰— न थात एमा शो संदेह.

दोल॰— पछी ते माणस तने केवो जणायो होत?

राम॰— माठो, गमार जणायो होत.

दोल॰— एम? त्यारे ते माणस ते दाहाडे आपणे घेर आव्यो हतो, ते वेळाए ते तेने कांई खावानु आप्यु नहीं ने नहीं तो नहीं पण उलटी तेनी मश्करी करी, त्यारे हवे सज्जन कोण, तु के ते?

राम॰— (लज्जा पामीने) आपणो सत्कार करवो ए तेनो धर्म छ, कमेके तेमने आपणी जमीनथी पेदाश छे

दोल॰— पेदाश शी छे?

राम॰— आपणी जमीनमा दाणा, कडब, फळफळावळ उत्पन्न

दोल॰— खरू केहेछे, शेलोतनें ए सर्वनो उपयोग थाय छे. पण ते सघळ्ा दाणानु शु करेछे ?

राम॰— तेणे करीने ते पोतानु, बायडीनु अने छोकरानु पेट भरेछे.

दोल॰— अने कडबनु ?

राम॰— ते पोताना बळदोनें खावा नीरेछे

दोल॰— अने बळदनो शो उपयोग ते करेछे ?

राम॰— ते तेनें हळसाथे जोडेछे.

दोल॰— वारु त्यारे ए एटलु उत्पन्न जमीननु जमीनमाज लाग्यु; पण तनें खरु जणायछे के बाकीनु रहेलु तेटलु सघळु तेना कुटुंबनें अने बळदोनें लागेछे ?

राम॰— ते माहेलो काई विभाग गायो भेंशोनें पण मळेछे.

कृष्ण॰— काई घेटानें पण.

दोल॰— ते खरु, पण जेटलु उत्पन्न थायछे तेटलुं सघलु तेंओ खायछ शु ?

राम॰— नहीं. तेमाथी कांई भाग वेचीने पैसा करेछे एम ते केहेतो हतो.

दोल॰— अने ते पैसानुं ते शुं करेछे ?

राम॰— मे थोडाक दाहाडा उपर दीठु के तेणे एक कोथळी भरीने पैसा तमनें आणि आप्या.

दोल॰— एउपरथी जो के मारी जमीननुं उत्पन्न तेमांथी मनें वधतु मळेछे के शेलोतनें; कडब बळदने सारु जायछे ए खरु, पण ते खरच ढोर भुई खेडीने फरीथी पाछो आपेछे, गायो भेंशो, घेटा एमना छाणनु खातर थायछे, तेणे करीने पाक वधती थायछे. तेना बायडी छोकरा जे खायछे तेटलु खेतरमां काम करीने ते वाळेछे, ते वावेछे, नींदेछे, कापेछे, मसळेछे अने झाडकेछे. अने ए सघळी मजुरी माराज नफामा पडेछे, बाकी रह्यु ते, ते मारा पैसा आपवामारु बजारमा लईने वेचेछे. हवे तेनें काई ते माहेलुं रेहेतु हशे एवुं कह्यु तो, ते एटली मेहेनत करेछे तेनें काई नहीं ? एमाटे एकवार वळी तु मनें केहेक, अमारा बेऊमाथी अधिक उत्पन्न कोनें मळेछ ?

राम०— हवे हु साफ जमज्यो; तमनें अर्धाक मळेछे.

दोल०— त्यारे आ शेलोत नहोत तो मनें नफो थात?

राम०— केम? आ एकली शेलोतज गाममां छे शु?

दोल०— एह केहेछे घणा छे. पण एना जेवा भला नथी. पेहेला में बिजा एकनें शेलोतो आपी हती. तेणे जमीनें खराब करी झाडो, काप्यां, घर वगलो पडवा जेवा थयां, छमाही हमी तेपासेथी मनें पोंहोंचे नहीं. ज्यारे हु तेनीपासे मागु त्यारे ते चोरो हिसाब देखाडे के तेना सर्व रांचरचिला वेचिये तो पण फडचो थाय नहीं.

राम०— ते शुंचो एवु करतो?

दोल०— तो आ माणस पण तेज मकारनो होत त्यारे पछी मनें नफो थात?

राम०— ना.

दोल०— त्यारे ए नफो मनें जे मळेछे तेने वास्ते हु उपकारी कोहोनो थाऊंछु?

राम०— आ भला शेलोतनो

दोल०— त्यारे एवो जे माणस आपणा उपयोगमां आवेछे, तेनो आदर सत्कार आपणे सारी रीते करवो ए आपणनें योग्य नथी?

राम०— बापा, तमें मारी भुल मनें स्पष्ट देखडावी. एटलु कहीने कांईक पळ ते अबोला हता. पछी दोलतराये फरीथी बोल्या माड्यु. ते बोल्या, रामराय, तमें त्याहां सारगी केम वगाडी नहीं?

राम०— ते मनें वगाडता आवडती नथी

दोल०— त्यारे शलोतना छोकरानें एवु काई आवडेछे के जे तमनें नथी आवडतु?

राम०— तेखरुज. पण मनें संस्कृत आवडेछे, ते तेनें क्याहां आवडेछे?

दोल०— अने तनें खेतर खेडतां क्याहां आवडेछे? तनें दांणा वावता आवडेछे? झाडनी कलमो करता आवडेछे?

राम०— ते शिखवानुं मारे काम नथी. मारे काई खेती करवी नथी.

दोल०— जो पृथ्वी उपर सर्व मनुष्य सस्कृत शिख्यां तो आगळ केम थशे?

राम०— मारुं. पछी आपणने दांणा शाक भाजीपण मळशे नही.

दोल०— कोई पण सस्कृत शिख्यु नहीं त्यारे ते विना चालशे के नहीं?

राम०— हुं जाणुछु के चालशे.

दोल०— तो हमणा जे आपणो सवाद थयो एनी जन्मसुधी याद राख. के आ शेलीत जेनो पेहेरवेस जाडो छे अने जेणें तनें अनाडी रीतीए नमन कर्युं, ए तारा करता घणो सारो; तारा करता वधतु जाणनारो; अने वळी अधीक उपयोगनी वातथी जाणीतो ए उपरथी तुं जोके जाडा लुगडा उपरथी अथवा सादी भोळी रीती उपरथी कोईनी अवगणना करवी ए केवो अन्याय छे.

बापानी समज.

नाटक एक अंकनुं.

पात्र.

केशवराय.	
मोतीराम	तेनो छोकरो.
वाराणसी	तेनी छोकरी.
मथुरा	गामना वाणीयानो छोकरो.
मछा	तेनी बेहेन.

स्थळ.

केशवरायनी वाडी.

प्रवेश १.

केशवराय, वाराणसी, मोतीराम.

वारा०— केम बापा, शी आज्ञा?

केश०— हु तनें फरीथी एक वार कहुछु के, तमें कोई आजथी ते वाणीयाना छोकरासाथे संबंध राखशो तो हु घणो रीशे भराईश.

वारा०— विठ्ठलशेठ उपर एटली तमारो क्रोध केम वारु?

केश०— ते तनें पुछवानो अधिकार नथी.

मोती०— नथी खरोज. ते अमाराथी तमनें पुछाय नहीं (वाराणसीने) अली, बापा, तनें आज्ञा करे ते चित्त राखीने साभळ; तेनें केम कहीने उलटीने पुछीश नहीं.

केश०— एज मारो अभिप्राय, केमके विठ्ठलशेठ मोटो दाड, अनुपकारी, अने कृतघ्न छे. में आ गामना धणीए तेनी पासे एक वात मागी होय तो तेणे ना केहेवी। जे आज मारा गाममा रहीने सुखी थयो छे तेणे।

मोती०— ए घणु खोटु बापा, तो एवाना छोकरासाथे हमे आज लगन मित्राई करी ए ठीक न कर्यु; खरेज मथुरासारखो सुमित्र बिजो एकज छोकरो जो मनें आ गाममा होत, तो हु मथुराजोडे एक शब्द बोल्यो न होत.

वारा०— तमे साभळोछोनी भाई शु केहेछे ते-मथुरा अने मळो घणा सारा छोकरा छे. आहा! तेओ जेवां अमे होईये तो शु जोइतु हतु!

केश०— तेआ सारा हो के मार्टा हो तेनु मारे शु? हुं तमनें वळी एक वार कहुछु के तमारे तेमनी साथे चकार शब्द बोलवो नहीं. बोल्या छो तो तमनें घरमा अटकावी राखीश.

मोती०— मथुरानें आ वाडीना दरवाजालगी तो आववा दो! पछी हु तेनें कहीश शु छे ते?

केश०— तु तेनें शु कहीश? तेनु अपमान करीश नही हो. तु तेने माठु बोलीश नहीं हो

मोती०— (ल्गार घबराईने) मारो तेवोज अभिप्राय. पण हु तेनें आपणी वाडीनी आसपास मो ळाथवा आववा देनार नथी.

वारा०— बापा, विठ्ठलशेठ एवो माणस हतो तो पण तमे ते साथे एटली मैत्री राखता हता! तमे तेनें प्रमाणिक जाणता, भ

ली करीने गणता हता, तमे भेहेताजी राख्या पेहेलां मकन तेणे माईनें गुजराती लखता शिखव्युं, ए तमनें साभरतु हशेज अने मनें मुख्याक्षरथी तेनी शिक्षा.

केश०— ते सघळु हशे, पण हवे ए प्रकरणनो तु ते सबधी एक शब्द काढीश नही. में तेसाथे बोलवु वर्ज कर्युं, तेम तमें तेना छोकरासाथे करवु शु तनें रडवु आव्यु. आसु लूछँ जोऊ ते मारु कह्यु करवाने तनें एटलु अवघड पडेछे नहीं ?

वारा०— तेम नही बापा तेनो मारो घणा दहाडानो स्नेह माटे अवघड लागेछे, तेनी तमें मनें क्षमा करो. बाकी तमारी आज्ञा साभळवामा हु भाईथी हारी जवानी नथी.

मोती०— जोइये वारु हवे कोण हठेछे ते.

वारा०— बापा, तमें कहेशो जे हु तेनो द्वेष करु तो ते मारार्थी नही थाय; मारा मनमा तेवु आवनारज नही.

केश०— तेनो द्वेष करीशमा, अने तेनें उपद्रव पण करीशमा, मारी आज्ञा एटलीज के तेसाथे सबध तोडी नाखो

वारा०— तारी मर्जी प्रमाणे हु करीश. पण मनें एक वात केहेवा दे.

केश०— शी ते ?

वारा०— के तारी आज्ञा मारे तेनें कही जोइये एमाटे, तेसाथे एकवार बोलवु पडशे ते मनें बोलवा दे.

मोती०— शानें ? हवे तेनी साथे आपणे शु करवानु छे ?

केश०— खरु बोली तु वळी तेओनें एपण केहे के, जो तेमना बापे त्रण दाहाडामाहे पैसा आप्या नहीं, तो ते पछी पस्ताशे

वारा०— विठ्ठलशेठनें तमारु काई देवु छे ?

केश०— तनें जणायछे के देवु नहोत तो हु एवु बोलु ? पण ते तारे मनमा लाववानु कई प्रयोजन नथी, कहेली छे ते आज्ञा साभळ. (ते बाहार जायछे.)

प्रवेश २.

वाराणसी, मोतीराम.

वारा०— माई, मथुरासाथे तथा मळासाथे तारी मित्राई एवीज नी ?

मोती०— तुं बापानी आज्ञा आवीज पाळेछे नीं ?

वारा०— तें आज्ञा पाळवानुं डोल मात्र देखाड्यु छे; माहे तारुं सघळु कृत्रिम छे. तुं आर्जव करीने बापापासेथी कांईक पैसा कढाववाने जोयछे. पैसाविना तनें बीजुं कांई गमतुं नथी.

मोती०— हु कदी मद्दी बापानी आज्ञा नथी मानतो, माटे शु आटली चोकस मनाई थई तो पण, हु ते छोकरापासे जाऊ एवी तारी इच्छा छे ?

वारा०— तेमनी मित्राई तोडवाने तनें कईज अधरू लागतु नथी तो तु तेनें योग्य नथी. बीजापासेथी तनें कांई मळवानी आशा मटी एटले तारी ममता तरतज उठेछे.

मोती०— हवे, एवा भिखारी छोकरा मनें बहु आपवाना हतां, खरुज.

वारा०— तो तरतज आठ दाहाडा थया मछापासेथी तें मोतीनी शिपाणीनी डाबडी शु करवा लीधी ? अने मथुरापासेथी कालेज तें मोटी युक्तीथी चाकु कातर शाने सारु कढाव्या ? शेंकडो वार तनें ते पासेथी खजूर, खारेक, खावा मळ्या हशे, अने हवें—

मोती०— अने हवे हु बापानी आज्ञा साभळनारो पण खरुज बा, वाणीयानां छोकरा सोबतनें सारां हता !

वारा०— समज्यो भाई, आघु शानें, आजज साज थई नहीं तेटले कोई गामना नठारा छोकरासाथे दोस्ती कर.

मोती०— खरुज, तेमनी मित्राई तुटी माटे तेमा मारो शो तोटो थवानो हतो ?

वारा०— तेमा तेनो पण शो तोटो थवानो हतो ?

मोती०— ज्यारे, हु तेमां परवा करतो नथी. पण आ मथुरो आवेछे एम जणायछे. तेनें तु केहे के मारीपासे आवीश मां

वारा०— तु तेनें जोवा इच्छतो नथी ज्यारे अहीथी जता केम नथी.

मोती०— हु तेनें जोवा पण इच्छतो नथी अने हु अहींयाथी जनार पण नथी.

प्रवेश ३.

वाराणसी, मोतीराम, मथुरा.

(हाथमां एक निळु रंगेलु ढांकेलुं पिंजरु लेईने)

मथु०— (वाराणसीनें) आहा ! तनें जोईने मनें, शो आनंद थयो छ ?

मोती०— यार मथुरा, पेला न्हांना सरखा पिंजरामा शु छे रे ते!

मथु०— ते मनें भीमजीए काले नजर कर्यु.

मोती०— अने तु ते मनें नजर करवा लाव्यो छे ?

वारा०— (एक बाजूए) केवो भगल भावार्थी छे !

मथु०— में ते वाराणसीनें माटे आण्यु छे

वारा०— मारे ! ना ना, मारे नहीं. तनें नजर कर्यु छे ते हु लेनारी नथी. पण ते शु छे ?

मोती०— (लुचाईथी) लाव अहीं शु छे ते हु जोईश. (मथुराना हाथमाथी खेंचेछे, ते जोर करीने पकडेछे) एकाद नठारी जातनो पक्षी हशे.

मथु०— ताराथी केहेवाशे नहीं. तु जकीयो. पण हु तमनें आतीमा राखतो नथी, एमा चडोळ छे. आहा ! शो सारो पक्षी छे ! (ते पडदो उघाडीने तेनें देखाडेछे अने पिंजरु तेना हाथमा आपेछे)

मोती०— (माडु लगाडीने) अरेरे ! शी भेट आणी छे ! तेना अगडपर खाडी भरतो कचरो छे.

वारा०— आहा ! शो सारो पक्षी ! केवो सुदर दिसेछे !

मथु०— विजो मळशे तो ते हु तनें आपीश मोतीराम वाराणसी, तारो तेनें सहवास पडशे एटले ते नाना प्रकारनी रमत करशे अने तनें हसावशे

वारा०— ए माटेज हु ते तारी पासेथी लेनारी नहीं. (चडोळनें) अरे खोट्टा, जा तुं पोताना धणीपासे. मथुरा, ए तारो तु पाछो ले. (पेली तेनें आपवा माडेछे, ते लेतो नथी. पछी ते पिंजरु त्याहा एक कोरे मुकेछे.)

मोती०— केमरे तु सांभळतो नथी? ना, तारे ते पाछो लेवोजजोइये.

मथु०— ते हवे मारी नथी, वाराणसी, तुं मनें विरस करीश नहीं. अने तुं करनार नथी ए पण मनें खचित छे. (ते एवु कहीने सो पचास डगलां आघो जायछे.)

मोती०— (वाराणसीनें) तुं तेनें हाथ तो लगाड, पछी जो बापा तारीशी अवस्था करशे ते ?

वारा०— तुं मनें एटली बीक देखाडेछे, त्यारे हुं ते लेईशज मारा बापाए मनें चंडोळ लेवानी कंई मना करी नथी. मनें एटलीज खंत लागेछे के, आ वखते एने बदले मथुरानें आपवानें मारीपासे कंई नथी. "तुं हवेथी मारी पासे आवीश नहीं." ए दुःखना बोल वगर—

मोती०— त्यारे ते काम मनें केम नथी केहेती ? हुं तेनी तथा तेना चंडोळनी पण विदाई करुंछुं.

वारा०— ना, तुं एटलो श्रम करीश मां. (ते मथुरानें पाछो बोलावेछे; ते आवेछे, प्रेली तेनें केहेछे.) मारा मित्र माराथी पण तारी नजर लेवाती नथी. तनें कांई समाचार केहेवानो छे ते एवो खोटो छे के—

मोती०— खरुज, खरुंज, मथुरा, तुं जो आज पछी अमारी वाडीनी आसपास आव्यो छे के अमारा घरभणी जोयुं छे तो—

मथु०— शुं ! मनें मना करशो, तारविशे एटलुं नठोरपणुं छे ? हुं जाणतो के तुं मारो प्राणसमान मित्र छे.

मोती०— त्यारे हुं कहुंछुं के, तमारी, हमारी मित्राई आजथकी छुटी. वारे एनुं खोटुं लगाडवुं नहीं—

वारा०— नार मथुरा, तेनें बोलतां आवडतुं नथी, माटे तुं मनम वांकुं मानीशमां — तुं जाणतो हशेज के तारा अने अमारा बापनें कजियो थयो छे.

मथु०— हुं जाणुंछुं, अने हुं तेमाटे मोटी चिन्तामां छुं. पण आपणी मित्राई छुटे अहींयांसुधी वात आवी छे एवुं में जाण्युं नहोतुं. तेमांहेपण मोतीराम थकी आटलुं निष्ठुरपणुं थशे ए मारा स्वप्नमां पण नहोतुं.

मोती०— बेहेनी, तुं एनें कांई मुकेछे के हुं बापानें जईने कहुं.

मथु०— वाराणसी, तमनें मारे सारु कंई उपद्रव थशे एवुं होय तो—

वारा०— बीहीश नहीं मारा मित्र, तु जरा हशे तो मारा बापाने मारु नहीं लागे

मोती०— हु जईने तेने कहुछु, पछी केम छे ते समजाशे (ते बाहार जायछे, पण कईवारे पाछो आवीने न जाणता पिंजरानु बारणु उघाडीने चडोळने उराडेछे)

प्रवेश ४

वाराणसी, मथुरा.

मथु०— परमेश्वरने सारु, केहे वारु, मे तारा भाईनो शो अन्याय कर्यो छे ?

वारा०— तें मने चडोळ आप्यो ते एक तेने अदेखाई आवी छे, बीजु, ते जाणेछ के एवु कर्यु एटले पोते बापानो वाहालो थशे. अमारा बापाने तमारा बापाउपर घणी रीश चढी छे हु जाणती नथी केम ते

मथु०— मने पण खबर नथी. मारो बाप एकलो अहीथी तही फरतो हतो त्यारे तेने में एकलो बोलता साभळ्यो के " केशवराय मारी साथे आम करशे ए में जाण्यु नहोतु " पछा ते मारी मापासे गयो, त्यांहा मारी बेहेन हती, तेणीए शु, ते जाण्यु हशे.

वारा०— ते गमे तेम हो, पण एनु केम करवु—मारा बापाए हमने तमारु दर्शन करवानी अने तमारी साथे बोलवानी मनाई करी छे

मथु०— शु तारीसाथे मारी पण छेली भेट ? तमे अमारी साथे अतःपर बोलशो नहीं ? हाय ! हवे माराथी तने केम छोडाय! मारा बा, जेने ताराविना क्षण सुख पडतु नथी, ते हवे शु करशे ! हरे भगवान ! पछी अमारी शी गत थशे !

वारा०— हिमत मुकिये नहीं मारा जीवलग मित्र, एवु थयु छे तो पण आपणी मैत्रीने धोको नथी आपणे एकमेकने मत्यक्ष मळ्या नही तोए एकमेकनी याद करवामा आपणने कोईए मना कराती नथी. एवो के, तें मने चडोळ आप्यो छे, तेने हु तारा नामथी क्षणे क्षणे हाक मारीश. आहा ! ते मने पछी

केटलो वाहालो लागशे ।

मथु०— तुं मनें ए कहीने केटलो आनंद करेछे ? हवे दु:खी थवुं एवुं मनें जणातुं नथी. ओः हो। ठीक थयु, आ मारी बा आवी—मनें ते सखेद देखायछे.

प्रवेश. ५.

वाराणसी, मथुरा, मंछा.

वारा०— (मंछानें भेटवानें दोडेछे) मारी बेहेनी मछा !

मछा— मारी प्राणसमान वाराणसी बा ! मोतीं बापानें तेडी लाव्यो छे; (ते आडो रहीनेज साभळेछे.)

मथु०— (मंछानें) तु अहींया हवे काई खोटा समाचार सांभळीश बा.

मछा— हु पण कांई सारा लावी नथी. आपणा बापा अने मा एवी चितामां पड्यां छे के— ।

मथु०— (वाराणसीने) जो ? हुं तनें केहेतो नहोतो ? (मंछाने) वारु शु छे ते केहे ?

मछा— (वाराणसीने) तमारा बापा हमारा बापा उपर रीसे भराया छे; पण हु जाणुछु के तमारा बापनु मागणुं लगार गेरवाजबी छे.

वारा०— गेरवाजबी ! एवुं थवानुं नहीं. जो एवी वात छे तो हु तेनें चार वात कहीने वाळीश. वारु शु ते केहे तो खरी मनें.

मछा— ते डुगरीपासेनी कूज हमारी ते तु जाणेछे ?

वारा०— हा ! वसंत ऋतुमां आपणे त्यांहां कोयलनो सुस्वर साभळवा जईएछिये. शी रमणीय जग्या छे ते !

मछा ते कूज अमारा बापानें विश्वासरावे आपी छे.

वारा०— वारु.

मछा— ते तारा बापना मनमां लेवानी छे.

वारा०— शु ! मारा बापाना मनमा लेवानी छे !

मथु०— शु ! आपणी कूज ते लेशे !

मंछा— मारा बापे तेनें कह्युं के "तमाराथी मारा उपर अने मारा कुटुंब उपर घणा उपकार थया छे, ते संभारीने हु आ वातमां तमने संतोष करवाने अनमान करत नहीं; पण जेणे मनें कूज आपी छे तेणें प्राण जती वखते मारु वचन लीधु छे के हुं ते वेचुं नही. तेनो उपभोग लेवो के जेणे करीने मनें तेनु स्मरण रेहे.

वारा०— नहीं तो मारा बापा मनें सर्व वाते पुज्य छे; पण आवी वात जो छे तो ते अन्याय करेछे एम केहेवुं मारे माम छे; पण हुं जाणुंछु के ते मफत मागतो नहीं होय. ते एवुं कदी मनमां लावनार सरखो नहीं.

मंछा— ना ना, तेम नहीं. ते मारा बापानें किमत आपशे; ते एवी के तेनें घटे ते करता वत्तीपण आपवानें सिद्ध छे

मथु०— ते कूंज लेईने शुं करशे? ते पण कांई योजीने मागता हशे.

मछा— ते ते लेइने ते मांहेलां सर्व झाडा कापी नाखशे.

वारा०— } कापी नाखशे?
मथु०— }

मंछा— कूज कापी एटले मेदान थशे अने पाछळनो डुंगर साफ देखाशे.

वारा०— हारे हा! हवे मारा ध्यानमां आव्युं. तेणे परम दाहाडे शेहेरमाथी मिस्तरीनें तेडाव्यो हतो. ते तेनी साथे भाग तोडनो मनसुबो करतो हतो खरो. मारा बापानें एवो छद ब्रहु. तेना हाथमां एक नकशो सदा होयछे. ते दिवसमां सोवार भाग तोडनी वातो करेछे; मारी साथे पण; ते साभळीने मनें पण सारु लागतु: पण हवे हुं तेणीमर चित्त देनार नथी. तारा बापे कूंज आपवी नहीं. ए मारुं मत.

मथु०— सघळां झाडां कापी नाख्या तो ते बिचारा पक्षी ते उपर बेशीने सुंदर गायन करेछे, ते क्यांहा जाय? माळा क्याहां करे? अने पछी आपणे दाणा त्याहा कोने सारु लेई जइये?

मछा— पछी उन्हाळामां आपणे उष्णताथकी टाढा क्याहां थईशे?

वारा०— आपणे त्यांहां गाईएछिये त्यारे डुंगर भणिथी प्रतिश-ब्द आवेछे ते पछी कोण साभळशे?

मछा— हु जाणुछु जे पातरावालां झाड डुंगर करतां सुंदर दे-खायछे.

वारा०— एवु छतां मेदान करीने मारा बापने शो नफो जाणा-यछे ते कोण जाणे; बिजा चोतरफ मेदांन छे ते शु थोडां छे?

मथु०— झाडा काप्यां तो एक एक कुन्हाडीना घाए माग को-ई हाथ पग कापी लेछे एवु मनें लागशे.

वारा०— ना ना, तारा बापा पासेथी कूज कोई लई शकतुं नथी.

मछा०— कोई लई शकतु नथी। पण हवे तेनाथी ते रखातीं नथी.

वारा०— केम? मारा बापथी हुं जाणुछु के ते उपर जुलम क-राशे नहीं. एटली सत्ता तेनीं पासे नथी.

मथु०— पण जो ते अमारी साथे एवीज रीश राखशे, अने आप-णनें एकूमेकसाथे भेटवा बोलवानी ना पाडशे तो वळोरे ते कुंज तेवी तेवी दश कूजो आपवी पडिओ तो हु आपीश.

मछा— अने मनें तेमज जणायछे. वाराणसी, तारा विना हु शु करु वारु? तनें साथे लीधाविना ते कूजमा जवानी मनें कल्पना सरखी पण थवानी नथी.

वारा०— वाहाली मछा. आपणे ते कूजमा शी शी मजाओ क-री छे! नहीं वारू! सध्याकाळे आपणे त्यांहां गयां एटले स-घळा दाहाडानु वर्तमान एकमेकनें केहेतां अने सुख दुःखनी वातो करतां.

मछा— अने त्यांहां आपणे जईने काम पण करतां. तुं शिवे हु अक्षर चितरू. मथुराए फुल आण्यां एटले काम छोडीने आपणे हार गुथवा लागिये. मारा हार हु तनें आपु तारा तु मनें आपे. एवा एवा नाना प्रकार त्यांहां करता.

मथु०— हायरे! हवे ते सघलु थई रह्यु! तेवो दाहाडो फरीथी नथी आववानो.

वारा०— खरुज. तेवा आनंदना दाहाडा कांहीं आववाना न-

थी. पण तमारा वियोगथी मने माद आवशे, पछी मारो बापो खर्तीलो थशे? पछी हु तेनें कहीश के हु जीवु एवी तारे इच्छा होए तो मारा मित्रोनें मारीपासे आववादे (ते त्रणे एक एकनें आलिगन करेछे अने आख्योमाथी आसु पाडेछे.)

मछा— पण त्याहा लगण कूज कपाई जशे.

वारा०— केम जे?

मछा— हाय हाय। मैं तनें सैघळी वात कही नथी वर्ष दश थया तारा बापाए मारा बापानें उद्यम करवाने रुपीया पाचर्शे कर्जे आप्या हता; ते हजु मारा बापाए वाळ्या नथी.

वारा०— (एक कोरे) मारो बापो, पैसा देवा, पैसा देवा केहेतो हतो ते ए।

मधु०— एमाटे जो हमे कूज आपिये नहीं, तो तारो बाप अमारी पासेथी रुपीया पाचर्शे ठोकीने लेशे, ते आज अमनें कोई आपशे नहीं. तारा बापाशिवाय अम्नें बिज़ो कोई ओलखतो नथी. अने तेज मागनार पछी शु!

वारा०— एम जो छे तो ते मारा हाथमा छे.

मछा— तारा हाथमा छे। ते केम?

मधु०— शु, केहेछ शु वाराणसी।

वारा०— (आनदयुक्त मुख करीने) तु वचन आपीश के कोईने कहीश नहीं?

मछा— तारी वात फोडू?

मधु०— तारा मनमा अमारे विशे सशय छे

वारा०— वारु तीरे साभळ, पण ते वातनु स्मरण थयु एटले मनें हजु उमग आवेछे. शी मारी मानी मारा उपर ममता हती! आहाहा। छेले मारी मा मादी पडी ते वारे, एक दिवशे, ओ-

"रडमा एकली जोईने, तेणीए मनें पलंग पासे बोलावी, अने "आख्योमाथी आसु पाडीने मनें बोकिओ दीधीओ अने "उशीका तळेथी एक मोहोरोनी कोथळी काढीने मारी पासे "आपी. आपती वखते बोली; मारी लाडकवाई छोडी, के आ "कोईने कहीशमा, आ पैसा तेवुंज काम पडे तो खरचजे, ता-"रु मन दयाळु छे तु डाही छे, (एवु मा बोली) तुज

"आ नाणुं सारे मारगे खरचीश. तारो बाप मननो मोटो "छे पण लगार हठीलो अने डंखी छे. आपणो खटलो "मोटो छे; तेमां केटलाएक गरीब गुरबा आसामी जेनें खोटो "आवीओ छे, अने जेनें तारो बापो तो दमडी छोडवानो नहीं "एवु देखाशे, त्यांहां तुं गरीबोनें, मांहेथी सहाय थईने, तेमनुं "काम कर. तारा उपर कोई उपकार करशे तेने पण तुं आ- "मांथी आपती जा; बापापासे मागीश नहीं. आज ब्रे वर्ष "थयां में ताराज हाथथी एवां काम लीधां छे. तेवारथी हु क- "या प्रकारना माणसो उपर दया करती हती ते तारा ध्यान- "मा हशेज. सारांश, पैसा हुं तारा विश्वास उपर आपुंछु; "कोई भलुं माणस संकटमां पड्युं, होयतो तेनें तेमांथी तुं का- "ढजे. तुं सारुं करीश ते हु जाणीस जे मेंज कर्युं, अने त- " नें पण मारुं वारंवार स्मरण रेहेशे." एटलु बोली पछी आ- गळ तेणी बोलायुं नहीं, पण आ तेनुं सुभापण मारा ह्र्दयमां लख्युं छे, ते हुं कदी विसरवानो नथी.

मंछा— (आंख्यो लुंहेछे) वाराणसी, तने धन्य छे! अने तारी मानें पण धन्य!

मधु०— मारा बापानें तथा मारी मानें ज्यारे ज्यारे तेनुं स्मरण थायछे, त्यारे त्यारे तेमनी आंखोमां पाणी आव्याविना रेहे- तुं नथी.

वारा०— मारी मा पण तमारा माबाप उपर घणी ममता राखती हती. मरती वखते तेणीए मनें कह्युं के विट्ठलशेठनें तुं पोता- नो मित्र करीनें मान; अने तेनो उपदेश सांभळतो जा. तमा- रा उपकार मारा उपर पुष्कळ छे, त्यारे आ वातमां हु केटलो फायदा मेळवीश ते जुओ—एक तो मारी मानी इच्छा पुरी पडशे. बीजुं, तमारा बापानी प्रीति थशे. मारा बापानें अ- न्याय कर्म थकी बचावीश; तेनें पाछळथी पस्तावो थशे ते थ- वा नहीं देऊं. सघळांनो बचाव थशे. आपणी सुंदर फूल कपाई नहीं जाय. तमारी अमारी मैत्री रेहेशे. फरीथी आप- णे एकमेकनें मळीशुं बोलीशु अने पूर्ववत् आनंद करीशुं.

मंछा— (तेना गळामां हाथ नाखेछे) अरे मारी वाहाली वाराणसी!

मथु०— (तेनो हाथ पकडीने) मारा बापा तनें मनथकी आशिर्वाद देशे; पण तारा पैसा लेशे नहीं.

वारा०— केम जे हुं तेनी विनंती करीश. तेविशे निर्भय रोहो; ते मानुं कोईने कई समजाशे नहीं, उभा रहो अहीं लगार, हु पैसानी कोथळी लेईने आ आवो.

मंछा— हु ते पोतानी पासे लेनार नहीं.

वारा०— (मंछानें) तु तो तेटला ले. अने मथुरा, जो तुं तेनें मना करीश तो संभाळ; हुं तारो चंडोळ लेनारी नथी. पछी हुं मारा बापानी आज्ञा अचूकपणेथी मानीश. तमारा भणी फरीथी जोईश नहीं. अने पछी कदी हु तारी कूंजमां जनारी नथी.

मछा— तुं एवुं बोलेछे पण पछी—

वारा०— (नाके आंगळी अडकावीने तेनें दबावेछे) चुप. तनें बोलवानी समजण नथी. हुं तारु लगार साभळणारी नथी. उभी रेहे अहीं जरा, हु आवुं त्यांहां लगण. मनें अवकाश फाव्यो तो तमारा बापानें हुं बे ओळोपण लखीश. माराथी वेहेला अवासे नहीं, तो हुं कोथळी लावीने आ बंगलाना खुणामां मुकीश. ते पथरा हेठे. हमणाज ते निशानी रास. साभळेछे?

मंछा— मारी निशां छे के मारा बापा तारा पैसा पाछा आपीने मनें मोकलशे.

वारा०— तेनो विचार तेणे अगाउ करवो. तेम कऱ्याथी, पछी हु तमनें मळवानी क्याहाथी? पछी तमारी मारी पण छेली भेट, आगळ मनें तारीसाथे बोलवानी बापानी आज्ञा नथी; अने तेमनें नाणु न आप्युं तो दैवे एवुज थवानुं.

मंछा— शा कठोर शब्द काढेछे आ?

वारा०— मारे बापानी आज्ञा मान्य करवी प्राप्त छे. पण आपण पाडोशी छिये ते मारे एकमेकनी सामु जोवाने कांई चिंता नथी. लोकोनी नजर चुकावीने समये—

मंछा— हुं तो मारी ओळखी तारी आस्योमानुं लगाडी मुकीश अने तमने कहीश के तमे मने मनथी वाहाला छो. हुं तमने मरता सुधी भुलनारी नथी.

मथु०— तुं वाहार फरवाने निकळशे तेवारे अमे रस्तापर उभा रहीने तारी भणी जोयुं तो अमने मना कोण करवानुं छे? अने पछी.—

वारा०— तुं खरु केहेछे—पछी एकादुं स्मित. एकादुं वांकी नजरनुं जोवुं थयुं तो ते कोईना लक्ष्यमां आववानुं नथी; तो धीरज मकशोमां. कई चिंता नथी, सर्व ठीक थशे. पण आपणो चंडोळ क्यांहां छे? हुं मारा. ओडामां जाऊंछु. (पेली तेने लेवा जायछे.)

मथु— उभी रेहे जरा. हु तेनुं पिंजरुं लावुंछुं. अने तारा ओरडाना दरवाजासुधी लेईने आवुंछु. (ते पिंजरुं मुक्यु हतुं त्यांहां जायछे.)

वारा०— जाउंछुं मंछा.

मंछा— ए जावु अक्षयी न हो.

मथु०— (भयभीत थईने पिंजरुं खाली लेईने आवेछे) हवे शुं करुं! चंडोळ मांहे नथी.

वारा०— शुं मारो चंडोळ गयो? मारा माणसमान मथुरा!

मथु०— कोईए एनुं बारणुं उघाडीने तेने काढी मुक्यो. मने पूरी खबर छे के में बारणु दीधु हतुं.

वारा०—ए मारा माईवगर बिजानुं काम नहीं तें ते मने आप्यो त्यारनुं तेने माठुं लाग्युं हतुं. अने आपणे अहीयां बोलतां छतां आपणी दृष्टि चुकवीने तेणे ए कृत्य कर्युं.

मथु०— तेणे रुगार रमवाने लीधो होय तो पण सारुं.

वारा०— हुं तेने तारा करतां सारीपेठे ओळखुंछुं. तेणे तेने उडावीज दीधो हशे.

मथु०— वारु त्यारे, उभी रेहे. ते एटलामां आघो गयो नहीं होय. जो कोई झाड उपर हशे तो तेने दाणा देखाड्या एटले तरतज हेठे आवशे. हु सघळु रान तेने सारु फरीश.

वारा०— (मथुराने) तने यश आवे मारा मित्र, (मंछाने) बि-

चारी मयुरा ! मनें तेनी दया आवेछे ! तेणे शी हौंसे मनें ते पक्षी आप्युं हतु !

मंछा— खरु, तनें तेणे आप्युं त्यांहांसुधी तेनें चेन पडतुं नथी.

वारा०— वारु त्यारे, हु जाऊंछु मंछा. हु आम पाछले रस्ते जाऊंछु, अने तुं तेम वाडपासेथी हळवेज मारी बारीतळे आव. एटले हु उपरथी कोथळी अने कागळ नाखीश. मारो बापा मध्ये कही न होय तो हुं तनें ते स्वता हेठे आवीने आपीश.

मंछा— आहारे मारी मैत्रिणी ! शुं दयाळुपणु, शु उदारपणु आ ! तारो पाड अमे केम वाळीशु (ते बेउ बे वाटे जायछे)

प्रवेश ६.

केशवराय, मोतीराम.

मोती०— केम बापा, में खोटुं कहुं; तें जोयुं नहीं ? तारी आज्ञा प्रमाणे चालवाने बाने शी अवघड पडी छे ते ?

केश०— वारु ए चंडोळनी शी वात छे रे ?

मोती०— आपणे सताया हता, माटे में तमनें ते कह्यु नहीं, केमके तेओ सांभळे. ते वात एवी छे के माणसमान मित्र मथुराए जीवलग मित्रीणी वाराणसीबाईनें चंडोळ नजर कर्यो; जीवलग मैत्रिणी वाराणसी, ते नठारु पखेरू लेईने, एवी आनंद पामी, के तेणें तेनें पोतानो जीवलग मित्र मथुरानुं नाम पाड्युं. प्रण में एवु कर्युं छे के, तेनु ते पक्षीसाथे अत.पर रमवु थाय नहीं.

केश०— ते केम ?

मोती०— तेणे चंडोळनुं पिंजरु तेणीमर मुक्यु हतुं, त्यांहां में नजाणे तेम जईने बारणु उघाडीने पाछो तेनें उराडी मुक्यो. ते उडतांज, झाडनी डाळीउपर जई बेठो; पछी ते आ डाळी उपरथी ते डाळीउपर, ते डाळी उपरथी पेली डाळीउपर, एम उडतो हतो. ते हवे तेनें जो पकडे तो, हुं तेमनें पक्का एवु जाणीश; पण तेमनाथी ते शु थाय ?

केश०— त्यारे तें ए माठु लुच्चाईनुं काम कर्युं. विठ्ठलशेठना छोकरानें दुखवीश नहीं एवी मारी तनें आज्ञा हती, नहीं ? ए

वातमा तारी बेहेनने पण केटलु दुःख लाग्युं हशे वारु ?

मोती०— तेणीए तारी आज्ञा न मानी तेनु तेने पारिपत्य नहीं?

केश०— तेनु पारिपत्य करवानो अधिकार तारी पासे नथी. दोड वेहेलो, मार्थीने अथवा बीजा कोई माणसने जईने केहे के चडोळने झालो, अने तेवोज मारीपासे लावो.

मोती०— पण बापा, तें बार्ने मना करी हती, के विठ्ठलशेठना छोकरा साथे छेक बोल्वु चालवु नहीं, एम छता तेमणे भेट करी, ते तु तेने ल्वा देईश ?

केश०— मथुराए, चडोळ आण्यो ते वखत, तेणे मारी आज्ञा जाणी हती ?

मोती०— तेणे नहीं, पण बाए तो जाणी हती ? एवु छता तेणी-ए तमारी अवज्ञा केम करी ?

केश०— तेनो विचार में कर्यो होत, तारे गरज नथी. तेणीए मने ते चडोळ देखाड्यो होत; अने मने तेवुंज देखात तो में ते पाछो आपाव्यो होत, मारे हुं तने वळी एक वार कहुछु के दोड वेहेलो, अने चडोळ मळे तेम कर, नहीं तो तने, शु छे ते जणाशे.

मोती०— पण बापा, ते बोली ते तमे स्पष्ट साभळ्युं के नहीं ? तेनी पासे तमे न जाणो एम काई पैसा छे, अने ते ते विठ्ठल-शेठने तमारु देवु वाळवासारु आपशे हारे हा । भली वात सु-झी ! बापा, हुं मझानी वार पकडी बेसुछु, अने ते पैसा लेई-जता तेने तमारी पासे पकडी लावुं

केश०— करी तो जो तेम ! में हमणा तने शुं कह्यु ? ते प्रमाणे करेछे के नहीं ?

मोती०— (बडबडेछे) हु तेने पकडु तो भली मजा थाय !

(ते बाहार जायछे)

प्रवेश ७.

केशवराय.

(पोतानी मेळे विचार करेछे)

जुओ हुं जाणीतो थईने आटलो मूल्यो; अने आ छोकरां थईने एओए आटली मैत्री, कृतज्ञता, अने उदारपणु देखाड्युं! में वाराणसीनें मना करी हती खरी; पण ते में सारु कर्यु शुं? जे सद्गुण में तेनें शिखव्या, तेज हुं तेने विशे निंदुं शुं? आ संसार अरण्यमा जे एकज सुख, जे मनुष्यनी एकज विश्रांती, एवा जे गुणी अने समवयी मित्रोनी संगती, तेनुं सुख हुं तेनी पासेथी केम हरी लेऊं? जेनी खोट, मारी सघळी संपत्ती खर्च थाय तो-पण भरी अपाशे नहीं. आ एटलुं हुं केम करूं एवुं विचारी जोतां, मारा मनमां जे वात भराई ते थवी जोइये, एटलुंज. एनुं कारण, मारी लाडकवाई छोकरी! मारा सघळा बाग, सघळा बंगला, अने बिजा मारी पासेना सघळा तारा सारा सारा पदार्थ जे छे तेटला सर्व पण तनें प्राप्त थाय तोपण तनें ते कूंजनी याद विसरशे नहीं; जे कूजमां तनें, तारा मित्रोनो मेळाप थईने आनंद थायछे. आहा! भली मनें पण शिक्षा लागी! तुं नहोती तो आज मनें पण विठ्ठलशेठ जेवो अमोलिक इष्ट अंतरात; ते सुख तें मारुं राख्युं. तें मनें अन्याय कर्म थकी अने पश्चात्तापथकी काढ्यो. तारुं उदार चरित्र जोइने तारा भाईनुं नीचपणुं मारा ह्रदयनें घणी व्यथा करेछे. नठारो छोकरो! केटलुं नीचपणु तारे विशे छे रे आ! हशे; हवे मारे जोवुं जोइये के विठ्ठलशेठ पोताना छोकरा प्रमाणे चित्तनो उदार छे के नथी. आ प्रसंगे ते वर्त्तशे ते उपर मारा आगला मित्रनें सुखनी आशा छे— एक तो आज एवुं थशे के हुं अयोग्य मित्रथकी छुटीश; अथवा मनें योग्य मित्रनो लाभ थशे. (तेणीमरथी वाराणसी हळवेज चाली जायछे; तेनें जोइने ते बोलावीने केहेछे) वाराणसी! (ते सांभळ्युं न सांभळ्युं करीने तेवीज चाली जायछे, तेनें ते बिजीवार बोलावेछे) वाराणसी अहींयां आव.

प्रवेश ८.

केशवराय, वाराणसी.

केश०— तुं क्यांहां जती हती ? तु मनें चुकवती केम हती ?

वारा०— (लगार घभराई) एमाटे, के तमनें उपद्रव न थाय.

केश०— मनें मालम छे के तनें मथुराए चंडोळ नजर कर्यो हतो. तेनें खोळवाने जायछे ?

वारा०— हा, बापा. तेणे मनें एक आप्यो हतो खरो. हुं जाणुंछुं के मोतीए तमनें कहुं हशे ?

केश०— पछी, तें ते लीधो नहीं होय ?

वारा०— में माना. अहो, लीधो ते हवे ना केम कहुं ? भलो बिचारो ! ते पक्षी मनें आपतां तनें केटलो आनंद थयो छे ! मथुरा.

केश०— ते तारे पाछो आपवो जोइये.

वारा०— हा बापा; मारी पासे हतो; पण ते उडी गयो.

केश०— ए खरुं ?

वारा०— हा बापा, हुं खरुंज कहुंछुं जोइतु होय तो हुं तमनें तेनुं खाली पिंजरूं देखाडुं.

केश०— तेनें बाहार कोणे छोडी मुक्यो हशे वारु ? ए मोतीनुं काम हशे.

वारा०— ना बापा, तमे भाईनें एम कहेशोमां. पिंजरानु बारणुं सारुं अडकाड्युं नहीं होय, तेथी ते बंदीवान नाठो. मथुरो तेनो शोधने सारु गयो छे. तेनें जडशे तो ते मारी पासे लावशे.

केश०— त्यारे तुं तेनीसाथे बीजी वार बोलवानी ? तेनें शुं कहीश ? तें तेनें हजू मारी आज्ञा कही छे के नहीं ? अने तेथकी छेल्ली बिदाय लीधी के नहीं ?

वारा०— ना बापा, ते मनें घणुं अवघड लागेछे. तेवु एकवार थयुं एटले पछी मनें काळकती घणी कठण लागशे—

केश०— मारी आज्ञा मानवाने तनें मोटी अडचण पडेछे केम ?

वारा०— तेमाटे नहीं; एवुं तमे मनमां आणशो नहीं बापा; पण में एवी निठुरता करी होय तो मनें जणायछे के तमे माराउपर ममता करशो नहीं. तमे मनें पोतानुं छोकरुं केहेनार नहीं.

जो वारु मनें कांई खेद थया वगर हुं अकस्मात् तेनी भीति तोडुं तो, तमेज मनें पोताना मनमां शुं केहेशो ? मारां मित्र मनें शुं केहेशे ?

केश०— पण तेमना बापे मारो अन्याय कर्यो होय तो ताराथी छांना रेहेवाशे ? तनें मारुं अभिमान आवशे नहीं ?

वारा०— एवुं केम थशे ? मनें अभिमान आवशे. अने तमारुं समाधान थवासारु हुं सर्वस्व आपीश.

केश०— हुं तेनी पासे शुं मागुंछु, अने ते मनें शुं आपतो नथी, ते तुं जाणेछे ?

वारा०— हु जाणुंछुं. हा हुं जाणुंछुं, ए बापा तमे मनें केम पुछोछो ?

केश०— एमाटे के, मारे जाणवुं जोइये के विठ्ठलशेठनां छोकरांनें ते मालम छे के नहीं, अने तेओए तनें ते कह्युं छे के नहीं.

वारा०— हा, तेमणें मनें कह्युं. तेमणे मनें संधु कह्युं, तमे रीश न लगाडता बापा !

केश०— वारु तनें केम जणायछे ? हुं कांई गेरवाजबी चाल्यो के ठीक ? विठ्ठलशेठउपर मारा एटला उपकार छतां तेणें मारी न्हानी सरखी वात सांभळवी नहीं ? अने जे हुं मागुछुं, तेनुं माराथी तेनें सो गुणित मूल मळशे, एवुं छतां ?

वारा०— बापा हुं न्हानी छोकरी, तमारा मोटाना खटलामां शुं समजुं.

केश०— तुं पोताना मनमां विचार कर. अने ते शुं केहेछे ते मनें केहे.

वारा०— बापा मनें क्षमा करवी. मारुं न्हृदय कांई एकादि वात एवी केहेशे, के ते तमनें गमशे नहीं.

केश०— हुं समज्यो. हुं अन्याय करुंछुं एवुं ते केहेछे. एमां भ्रांति नहीं.

वारा०— मनें जणायछे के तमनें हमणां रीश लागशे.

केश०— ना. विहीशमां, बोल तुं.

वारा०— गमे ते हो, तमनें खोटुं लागे एवु हु कदी बोलनारी नहीं.

केश०— तेनी कशी चिंता नथी. तनें जे देखाय ते साफ बोल, मारी आज्ञा छे.

वारा०— वारु त्यारे. मने जणायछे के तमारो काई अन्याय नथी. अने विठ्ठलशेठनो पण नथी.

केश०— अरे खुशामदीयण छोकरी ! हमे बेउ खरा ! एम केम थाय ? अमारा माहेथी एक खरो अने एक खोटो होयज.

वारा०— बापा मनें क्षमा करो. मनें सुज्यु तेम हु बोली—तमारो विठ्ठलशेठ उपर घणो उपकार, माटे तमे मागोछो ते तेणें आपवु, एखरु; अने विठ्ठलशेठनें न आपवानु कारण छे माटे, ते केहेछे ते पण खरुं.

केश०— ते गमे तेम होय. पण ते केहेछे ते तनें ठीक देखायछे ?

वारा०— ते हुं शु कहुं ? मनें जणायछे के तेणे तमारा उपकार जाणीने पोतानी कुंज तमनें आपवी, ए तेनो धर्म छे; जणे तेनें ते कुंज आपी, तेनो करार जाणीने तमनें ते आपवी नही, एपण तेनो धर्म छे. मेदान करवु माटे तमे ते कापवाना; अने पोताना छोकराने विश्राति स्थळसारु-ते ते राखवानो. तमे गामना धणी, तमारा हाथमा सत्ता छे, माटे तमे ते कापी शकशो; तमारी प्रार्थना करीने तमारीपासे छोकरा माणसो लावी, रडीने, ते राखी पण शकशे; एम छे.

केश०— थयु हवे, तारी बुद्धि सांभळशे ते फसशे. वारु त्यारे हवे तेणे मारा पाचसो रुपैया आपवा, अने पोतानी कुंज राखवी.

वारा०— त्यारे तमे पण एम तेनाउपर बळात्कार——

केश०— तेमा पछी जणाशे. खरो कोण अने खोटो कोण ते, अं——

वारा०— ना बापा, रीश चढावशो मां, मनें तेम लागेछे मात्र; शु केहेवु ते सुझतु नथी माटे मोढे आव्यु ते बोली. पण, बापा, पाचशें रुपैया तेणे आज क्याहायकी आणवा ?

केश०— क्याहांथी आणवा, ए जो तनें मालम नथी, तो मनें पण मालम नथी. पण जो ते तारी पासे मागवा लाग्यो तो पछी ?

वारा०— (बापनें बाथ भीडेछे) बापा, हुं हवे ते तमाराथकी केम छानुं राखुं? तमे मनें मारशो तोपण पुरवशो, अने ते मनें घटे तेमज कर्युं छे——

केश०— छोड, छोड, छोकरी मनें जवादे! पण ए शुं ते हुं समज्यो नहीं!

प्रवेश ९.

केशवराय, वाराणसी.

मोतीराम (मंछानें खेंची लावेछे)

मोती०— बापा, आ भली पकडाई! एनी पासे लाखोटो छे, हुं जाणुंछु के ते वाराणसीना नामनो हशे, चाल अली, काढ ते वेहेली. नही तो हुं तारा सर्वांगनो झाडो लेईश. बापा, ए वाडभणीथी नासती हती ते वेळा एना हाथमां में दीठो छे.

केश०— मोती बलात्कार करीशमां. (मंछानें) छोकरी तारे अहींया कोनी साथे काम छे?

मछा— (घभराई) नथी— हा,— हुं एनें जोती हती.

केश०— तुं बिहीशमा छोडी. तु कोनें जुएछे?

मछा— वाराणसीनें—

मोती०— पण मछी, हमे तमारी साथे बोलवु नहीं माटे बापाए मना करी छे, ते तुं जाणेछे नी?

केश०— (मोतीनें) हुं तनें विनंती करुंछुं, छांनो रेहे. (मंछानें) छोकरी, आ लाखोटानी शी वात छे ते मनें केहे.

मछा— ते काई नथी. (वाराणसी भणी सचित जुएछे) वाराणसी, हवे केम करवुं?

वारा०— मारी बेहेनी, आपणनें हमणां बापा पासेथी काई छानु राखवानुं नथी.

मोती०— (केशवरायनें) जुओ बापा. तेओ तमारा समक्ष एक बीजासाथे केवां बेधडक बोलेछे. ए तमारी आज्ञानु उल्लघन नहीं?

केश०— तु छानो रेहे. मछा, छे शुं ते मनें कहीश?

मळा— वारु त्यारे; तमर्ने केहेवानुज तेमाटे सांभळो. मारा बापाए वाराणसीने कागळ लख्यो छे. (वाराणसीना हाथना लाखोटा आपवा माड्यो तेटले, मोतीए ते तेना हाथमाथी खेंच्यो)

मोती०— जोयु बापा! एमां पैसा भऱ्या छे; (वाराणसीने) उभी रेहे छोकरी, हमणा बापा तारी सारी पूजा करशे.

(ते लाखोटो बापाना हाथमा आपेछे)

केशवराय.

(लाखोटो उघाडेछे अने वाचेछे)

" परम उदार छोडी " " तें पोताना बापथी छाना मर्ने पै-
" सा मोकली दीधा, ते में लेईने तारा बापर्ने भरवा, अने कदा-
" चित वात उघाडी थई तो, तर्ने ठपकामां आणवी ए मर्ने योग्य
" नहीं. एवु मारे हाथे बन्यु तो तुज पोताना मनमा मर्ने शु क-
" हीश? तो हु तेवु करनार नथी, हु देवादार छु तेवोज रहीश.
" ज्याहा सुधी हुं ते पोतानी जातकमाईना द्रव्यथी वाळु त्याहा
" सुधी तारा बापनी मर्जी प्रमाणे मारा हाथथी बनतु नथी मा-
" टे मर्ने खोटु लागेछे. पण शु करुं? मारो उपाय नथी. केश-
" वराये सत्तानां वळथी इच्छामा आवे ते, मर्ने न जणवता क-
" र्यु होत तो, हु क्याहा बोलवाने आव्यो हतो? तेम थयु होत
" तो मर्ने मारा मनमा, एटलु लाववानी पण जग्या हती के. मा-
" रा मित्रो साथे में बोली करी हती ते, में तोडी नहीं. मर्ने आ
" लोकने विशे तमारा बापानी तथा तमारी मित्राई अमुल्य छे.
" तु जेवी मारी साथे अने मारा छोकरा साथे आजसुधी उदार
" भावे चाली तेमज आगळ चालजे, ए मारी प्रार्थना छे. "

(सही) विठ्ठलशेठ.

(केशवराय वाराणसी भणी जुएछे)

वारा०— (तेनी पासे जायछे) हवे बापा, ए पैसा मारी पासे केम आव्या ते हुं तमर्ने कहुछु, आजलगण कह्यु नहीं तेनी मर्ने क्षमा करो.

केश०— (तेनें बोकी देछे) ते हुं जाणुंछुं छोकरी; तमारुं भाषण थतुं हतुं ते में आडा रहीने सर्व साभळ्युं. तमारी मोठाई जोईने मनें घणो आनंद थयो. हुं शरम मुकीने कहुंछुं के. तूं न होत तो में आज एवुं अकर्म कर्युं होत के, ते मारा मननें जन्मसुधी संतापत, अने हुं दुखी थात. आ तुं पोताना पैसा ले. अने तारी माए जेम कह्यु होय तेम एनुं सार्थक कर. ए धर्म करतां ववरांशे माटे बिहीमां. मारां छोकरांओ, तमारी वाहाली कुंज अक्षयी रहो, अने तमारी मैत्री उत्तरोत्तर वृद्धि पामीने दृढ थाओ.

वारा०— (तेनो एक हाथ झालेछे) बापा, आज तमे मनें नवो जन्म आप्यो होय एवुं जणायछे!

मंछा— (तेनो बिजो हाथ झालेछे) रायजी साहेब, शुं भलापणुं आ! मारो बाप—(तेनुं गळु बेसेछे बोलातुं नथी).

केश०— (मछानें) गुणवाण छोडी, तारा बापनें आ पत्र पाछुं आप, अने केहे के, एमां काई बिजुं लखवानुं छे, ते मारो मेळाप थया पछी कहीश.

मोती०— ए शुं बापा! तमे एनें—

केश०— चुप, बोल नहीं. तारी नठारी जीभ मोंमां घाल. आजना दाडामां तें मनें पोताना दुष्टपणानी ओळखाण आपी.

मोती०— शी में तो तमारी आज्ञा पाळी. छोकरांए माबापनी आज्ञा नहीं पाळवी?

केश०— तेमणें पाळवी. पण माबाप जो अन्याय करवा केहेछे, तो छोकरांए पोतानें उचित अने जेमां ईश्वर राजी, तेज करवुं. हुं स्वार्थपर थईने अन्याय करूं ए तारा अंतरमां जो समज्यो नहीं, तो मनें तारा सद्गुणनी आशा आगळ देखाती नथी. जो वाराणसी केवी चाली ते.

मोती०— पण बाए मजपासे तेवा पैसा आप्या नोहता.

केश०— तेनुं कारण के तेणीए तारी पूर्वेज परीक्षा करी. पैसा नथी तो मीठा शब्द नहीं हता शुं? जेणें करीने तुं पोताना मित्रोनुं, अने जेणें तनें प्रथम विद्याभ्यास कराव्यो ते गुरुनुं स-

माधान कर्युं होत ? पण चडोळनु शु थयु ? तु तेनो शोध करा-
वेछे के नहीं ?

मोती०— वाडीमां मने कोई मळ्युं नहीं.

प्रवेश १०.

केशवराय, मोतीराम, वाराणसी, मछा, मथुरा.

(मथुरा दोडतो आव्यो अने श्वासोश्वास नाखेछे एक हाथ-
मा तेणे चडोल झाल्यो छे, बिजे हाथे लोही निकळ्यु छे माटे
चियरू विटाळ्यु छे)

मथु०— वाराणसी ! वाराणसी ! आव वेहेली. सारु थयु यार !
आजो, तारो चडोळ लाव्यो ! अरे जुहा. नासी गयो हतो नी ?
(केशवरायनें जोईने ते जरा दबायछे)

वारा०— (तेनी सामे दोडेछे) मारा वाहाला मथुरा । (तेना हाथ-
माथी चडोळ लेछे अने केहेछे) अरे ठगणा, पकडायो नी ? हवे
तु मारी पासेथी जवा पामनार नथी जा हवे पोताना पिंजरा-
मा (तेनें माहे घालीने बारनु बंद करेछे)

केश०— मारा प्रियकर मथुरा. तारा हाथनें ते शु थयु ? ता-
रा लुगडाने ते लोही शानु लाग्यु छे ?

मथु०— (साश्चर्य अने सानंद) मारा प्रियकर मथुरा ! वाराणसी
सांभळेछे के नहीं ?

वारा०— हा मथुरा, सर्व वात सारी थईछे

मछा— हवे आपणी मैत्रीनें अटकाव नथी (मथुरा आनंदे
नाचेछ केशवरायनें मोटा विनयशी नमेछे. मछा, मथुरानो
हाथ झालीने दलगीर थायछे) तनें घणु दु ख थयु भाई ! मनें
तारो हाथ देखाड तो खरो.

वारा०— अरेरे ! मारे सारु तु आटलु दु ख पाम्यो ?

मथु०— अ ! ते कांई नहीं चडोळनी पछवाडे झाडीमा दोडता
हाथनें लगार वाग्यु छे मारो हाथ भागी पड्यो होत तोपण
हु चडोळनें लीधा शिवाय तारीपासे आवत नहीं

वारा०— आहा ! मारेविशे एनी शी ममता छे ! बापा हवे जलदी

एने काई उपाय कन्यो जोइये. सामबाईपासे सारु ओषड छे.

केश०— तेनें कहीने ते उपाय पेहेला कराव. हवे चालो मारी साथे, छोकराओ, आज आनदनो दिवस; तमारे सारु मे उजाणी करी छे तमारा माबापनें पण बोलाव्या छे आज तमे मारा गुरु यथा. अने तमारु चरित्र जोईने मने जणायु के, तमारा जेवा गुणी छोकराओ थकी माबापो पण शिक्षा लेवाने योग्य छे.

(सर्व उठीने जायछे)

न्हानी छोकरी कळमणे छेतरी

आनदबाई, गवरी.

गव०— बाई, आज साजनी हु मोरारपासे जई आवु?

आन०— ना हु आज्ञा आपनार नथी.

गव०— केम वारु एम का वारु केरेछे?

आन०— तनें तेनु कारण केहेवाने मारे मयोजन नथी; घरडा केहे ते छोकराए छानामानां साभळवु; तेमनें उलटो मश्न करवो नहीं. अस्तु, तारे समजवु के, हु जे कहुंनु तेनें काई सारु कारण हशे, माटे आ वखत तनें तेनु कारण कहुनु के, मोरार छोकरो सारा गुणनो नथी, ते तनें एकादि माठी वात करवाने केहेशे, अने जो तु ते पासे नित्य गई, तो तने तेना दुर्गुण लागशे

गव०— पण बाई—

आन०— उत्तर साभळवानी नहीं; हु कहु तेम चालवु जोइये- ते साभळीने गवरीनी आख्योमा पाणी आव्या, ते मा न जाणे माटे ते लगार एक कोरे गई. पछी मा बाहार गया उपरात, ते एक खूणामा बेसीने सारी पेठे रडेछे तेटलामां मानी कळमण, तरतज आनदबाईपासे चाकर रही हती ते घरमा आवी अने त तेनें केहेछे, "गवरी तु केम रडेछे? तनें शु थयु? तनें शु दुःख छे ते मनें कहीश?"

गव०— मानी, तु अहाथी जा. ताराथी मारु दुःख दूर थाय

मानी— ना; केम नहीं? हु पेहेला चाकरीमा हती त्याहा रतन हती; तेने दुःख थाय, त्यारे ते मारी पासे आवे, अने केहे "मारी बेहेनी मानी, जो मनें केवुं सकट पड्यु छे!हवे हु शो उपाय करु?" ते एम मनें केहे, अने हु तेनें सारी बुद्धि पण कहु—

गव०— मरि तारी बुद्धि नथी जोईती, हु तनें कहुछु. मारे माटे ताराथी काई बनवानु नथी.

मानी०— मनें एटली तो आज्ञा आप के हु तारी मापासे जाऊ ते तो तारु दु ख दूर करी शके? केमके तारा जेवी सारी छो, करी कष्टी जोईने मनें सारु लागतु नथी.

गव०— आहा! बाईनें ? खरुज तेज तो मारा दुःखनु कारण छे.

मानी०— त्यारे तनें शु दु ख बाईपासेथी थयु? हु एवु कदी माननार नहीं.

गव०— त्यारे कोनाथी थयु ते तनें मालम छे?

मानी०— खरुज! ए मनें आगमज खरु लाग्यु नहीं. तु शाणी छोकरी छे माटे, तारु केहेलु बाई सदा साभळ्ती,हशे, एवु हु समजी हती. आहा! तारा सरखी गुणवान छोकरी मनें होत, तो हु तेनें तेनी मर्जीमा आवे ते करावा देत. पण तारी मानें ताराउपर सत्ताज करवी एवु गमेछे. तेनें लेहेर आवी एटले तारी सारी पण वात साभळती नथी. ! तारा जेवी छोकरी साथे तेनाथी एवु कराय पण केम! तनें जोईने मनें केटलु दु ख थायछे.ते केहेवातु नथी!

गव०— (फरीथी रडवा माडेछे) मारुं हृदय सोवसा फुटेछे मारो प्राण घभरायछे.

मानी०— खरुज, केम घाभरो नथाय? तारी आख्यो रातीओ अने सुजेलीओ देखायछे! मनें तारी करुणा आवेछे तु पोतानु दु.ख मनें न कहीने पोताना जीवनें क्लेश मात्र करेछे. रतननें जो, तनें थयु तेनु अर्धु दुःख थतु, तो ते मनें कह्या वगर रेहेतीज नहीं.

गव०— ते तनें केहेवाने मनें धीरज रेहेती नथी.

मानी०— हुं ते जाणवाने इच्छती नथी. पण मनें जणायछे के

तारी मा, बाहार फरवा जायछे, अने तने घरमा एकली राखेछे एवु काई होशे ?

गव०— ते नहीं.

मानी०— त्यारे बीजु शुं हशे ? आ जो तर्ने वत्तु रडवुं उभळ्युं ! हुं मोरारर्ने बोलावी लावु ? कदाचित तेनीसाथे रमीने तारु दुःख दूर थाय.

गव०— (श्वास नाखेछे) तेनी साथे रमवानु सुख मर्ने हवे क्याहांथी मळे ?

मानी०— ते तने मळवाने काई कठीण नथी. तारा जेवी न्हानी छोकरीने रमवाने सोबती जोइये.

गव०— तेनीजोडे बोलवानी मर्ने मानी आज्ञा नथी.

मानी०— तेर्ने मळवुं नहीं ! तारी मानी शी समजण छे, ते मर्ने मालम नथी ! रतननी मा एवीज हती. ते तेर्ने हिमतनी मैत्री करवा दे नहीं; पण हमे तेर्ने केवी समजावी छे !

गव०— ते तमे केम कर्न्यु ?

मानी०— ते बाहार जाय, त्यारे हमे दाव गाठिये; पछी रतन हिमतपासे जाय, अथवा हिमत रतनपासे आवे.

गव०— अने तेनी माए ते जाण्यु नहीं ?

मानी०— ते हु सभाळुं.

गव०— तेम, हु जो मोरारपासे गई, अने बाईए तर्ने पुछ्यु, के गवरी क्याहा छे ? तो—

मानी०— हु तेर्ने कहींश के, तु वाडीमा गई छे; अथवा बांहारथी आवीने मारी ओर्डीमा सुती छे. । एवा अनेक निमित्त छे

गव०— अली ! पण हु केम जाणु के, मारी ठगाई मार्ने मालम नथी ?

मानी०— तेटला माटे तु माराउपर विश्वास राख; तेर्ने वेहेम सरखोपण आववा देनार नथी. तु मारु कह्यु साभळीश तो, आजज मोरारपासे जा. अने जोइयेतो रात्री रेहे. आगली चिंता काई करीश नहीं.

गव०— एक वार तेम करवु एवी मारी पण इच्छा थायछे; पण तु मर्ने वचन आप, के बाईर्ने सभाळीश.

मानी०— जा, बीहीशमां.

पछी रमवाने लोभे, गवरी सांजनी मोरार पासे गई. तेनी मा बाहारथी आवी, तेणीए मानीने पुछ्युं, गवरी क्याहां छे? मानीए कह्युं, ते मारी पासे आखो दाहाडो बेसी बेसीने थाकी, पछी जमीने सुवाने गई; ते मारी ओडीमां उंघेछे.

एमप्रमाणे गवरीए पोतानी भोळी माने घणीवार छेतरी. खरेखरुं जोतां, तेणीए ते माने छेतरी नथी; पोतेज ठगाई. आगमज तेनी वृत्तीने संतोष हतो; मानी पासे आवीने तेने समाधान थतुं; मा बाहारथी आवी होय तो आनंद करीने जईने ते तेना गळामां बाथ भीडे; ते बधी सुखोत्पत्ती तेने पाछी नहीं जेवी थई. रात्रदिवस ते पोताना मनमा शंका लावे अने केहे; "अली बाई, हुं एनी पासे जाऊंछऊं ए मारी माए जाण्युं तो केम थशे?" मानी शब्द सांभळीने तेने कंपारी छुटे; के कोण जाणे तेना मोहोमांथी शा अक्षर निकळशे. ते ज्यारे ज्यारे मानी आरती गेशाळ, अथवा व्यग्र जुए त्यारे त्यारे ते जाणे के, में अवज्ञा करीए एणे जाण्युं तो नहीं होय? गवरीनी चिंता एटलामांज टळी नहीं—मानी तेने रोज केहे के "रतन मारी साथे घणी उदारपणाथी चालती; घणीकवार ते मने साकर, बदामो, दूध आपती. भंडारीया पेटीओ, एमनी कुचिओ ते मने सोंपति" ते सांभळीने गवरीना पण मनमां आव्युं के, उदारताविशे अने विश्वास राखवाविशे, मानीए पोताने रतन करतां वधुं सारुं केहेवुं. पछी तेणीए साकर, बदाम, अने बिजी खावानी वस्तुओ, मानीने सारु चोरे; कुंचीओनो झुमखो माना अजाणता लईने तेनीपासे आणि आपे. एवुं करे, पण तेनुं मन तेने खाय. ते मनमां जाणे के हुं अन्याय कर्म करूंछऊं, एकदी पण उघाडु पडशे; अने बाईनी ममताथी हुं लुटीश. एक दिवसे निश्चय करीने तेणीए मानीने कह्यु के, आजथकी हुं तने काई आपवानी नहीं. मानी बोली, "वारु छोकरी, तारी मर्जी; पण जो पस्ताईश! उभी रेहे तो, तारी माने बाहारथी आववादे. अने तुं तेनी आज्ञा केवी पाळेछे ते हुं तेने सर्व कहीश." गवरी घाभरी थई, अने बीहीने, मानीए कह्युं तेवुं तेणीए सांभळ्युं. पूर्वे, गवरीनी आज्ञा मानी संभळती; हवे, मानीनो हुकुम ग-

वरी सांभळेंछे. मानी पेरे गाळभेळ दे; धमकावे; धिक्कार करे गवरी ते सघळुं सहन करीने चूप रेहे, तेनी फिरीयाद केहेवाय नहीं. ते दुष्ट कळमण, एक दाहाडो गवरीपासे आवी, अने तेनें केहेछे; "गवरी, तारी माए जलेबीओ करीने ताळामां मुकीओछे, तेमांथी कांईक मारे जोइयेछे; आणी आप. बीजुं, चार माडा अने; वाडको भरीने दुध पण लावजे; तुं जा, अने कुंचीओ वेहेली शोधी लाव."

गव०— पण अली मानी—

मानी०— अली मानी केहेवानुं अहींयां कांई काम नथी; कह्यु ते लावेछे के नहीं ?

गव०— एवुं केम केहेछे वारु ? बाई जाणशे तो पछी केम थशे? अने बाईए न जाण्युं तो ईश्वर तो जुएछे.

मानी०— तुं आटला दाहाडा थया मोरारने घेर जायछे ते ईश्वर जाणतो नथी शुं ! तेनुं तेणे तनें शुं पारिपत्य कर्युं ? गवरीनें माए भक्ति मार्ग सारो शिखव्यो हतो; तेणे करीने तेनें पक्की समजण पडी हती के ईश्वरनी दृष्टी सर्वत्र छे. ते आपणनें सारां माठां कर्मनुं फळ आपेछे. तेणे आपणनें खोटां कर्म करवां नहीं एम कह्यु छे; केमके, तेथी आपणनें दुःख थायछे. ते अविचारे एकवार मानी आज्ञा न मानीने मोरारपासे गई, पछी एक अन्याय कर्यो ते छुपाडवाने तेनें बिजो करवो पड्यो; बिजो छुपाडवाने त्रिजो करवो पड्यो; एमप्रमाणें मनुष्य घसरडायछे. तेनें भय, के पोतानी वात मानी उघाडी पाडशे, माटे मानी केहे ते तेनें सांभळवुं प्राप्त थाय.

ए उपरथी जुओ के गवरीनें केटली पीडा थई हशे ! एक दिवसे ते पोतानी ओरडीमा गई; अने सांकळ अडकावीने सारीपेठे रोई. ते बोली, "जे माबापनी आज्ञा भांगेछे, तेने केटलोक हीन भाग्य केहेवो ! मारा जेवी दुःखी कोई नही होय. जुओ हु मारी दासीनी दासी थई छुं ! हवें माराथी सुमार्गे चलातुं नथी. पेली दुष्ट, जे आज्ञा करशे ते मानवी प्राप्त थई. हुं जुट्ठी, चोट्टी, अने ठग थई ! भगवान !!! मारापर दया कर." एवुं कहीने तेणीए बेऊ हाथ मोढा उपर ढांक्या, अने निश्वास मुकीने पुष्क-

ळपणे रडीने देवनी आगळ करुणा मागी. पछी विचार करवा लागी के आगळ शी गती करवी. तेटले अकस्मात उठीने बोली, "बाईए मनें एक महीनासुधी जो पण पासे बोलावी नथी; जो तेणीए मारो प्राण लीधो—पण ना; ते एवुं करनार नथी; ते मारा उपर कृपाळु थशे. ते मनें एकवार, मारी गवरी, एवुं केहेशे. तेनुं ह्रदय सदय छे। आहा! पण ए हमणां मनें केटलु अवघड पड्युं छे ते जुओ। ते रीशथी मारी भणी जोशे, अने मनें गाळो देशे ते माराथी केम सेहेवाशे? हशे, काई चिंता नहीं. पण हुं हवे निश्चय करछुं के, हु तेनी पासे मारा सघळा अन्याय कहीश; कहीशज. हु अतःपर आ रांड कळमणनो उपद्रव सेहेनार नहीं. एमें त्रिजीवार निश्चय कर्यो." पछी ते तरतज कोठडीमांथी निकळी, अने मानें एकली पाछळे बारणे मेलाप करीने, तेनें गळे बाथ भिडीने, तेणीए तेनें आसुवडे न्हावडावी. तेनें दुःख भराई आव्युं; शुं बोलवुं ते सुझे नहीं, तेथे करीने तेनी जिव्हा बंद थई.

आन०— मारी लाडकवाई छोकरी, तनें शु थयुं?

गव०— बाई शुं कहुं?

आनं०— आ अश्रुपात केम आटलो छोडी! मारी गुणी छोकरी!

गव०— मारी माणसमान बाई!

आन०— बोल! बोल दीकरी मारी! तारा उपर एवी ते शी विपत्ति पडी छे!

गव०— हा! तु जो क्षमा करीश तो कहुछुं.

आन०— तारो खरो पश्चात्ताप जोईने में क्षमा करी; बेलाशक बोल.

गव०— मारी माडी, माराथी तमारी अवज्ञा थई, हुं घणीवार मेरार पासे गई, तें मना करी हती तोपण.

आन०— मारी वाहाली गवरी! ताराथकी एवी वात थई! जे तुं मनें लगारेक रीश चढे मांटे, एटली बीहीती हती तेथी एम थयु.

गव०— जो तु सघळुं जाणशे, तो पछी हुं लाडकवाई छोकरी शानी?

आनं०— गवरी, तुं मनें चिंतामां नाखेछे. फिकर नहीं, यत्कि-

चित सधु मनें केहे. तनें कोईए पण छेतरी हशे; तुं कदी आ-जसुधी एवु करती नहोती.

गव०— हा माडी, मनें छेतरी मानीए; मानीए मनें छेतरी.

आन०—शु! ते राडे कळमणे.

गव०— हा माडी, अने ते तेणीए तनें जणववुं नहीं माटे में तेनें तारी पेटीनी कुंचिओ घणी वार आपीओ. तेनें सारु साकेर, बदाम, अने बिजी वस्तुंओ, मैं कोण जाणे केटली चोरीओ हशे.

आनं०— केटली पातकी छुं! आ शुं छुं मारी दिकरीनुं अकर्म सांभळुंछुं? नठारी छोकरी, छोड मनें हवे काळुं मोढु कर अहींयाथी. तारा बापसाथे मारे विचार करवो जोइये के, अत.पर तारीसाथे हमारे केम वर्त्तवुं.

गव०— ना माडी, छुं तनें छोडनार नथी. तु आगमज मारु पारिपत्य कर पण वचन आप के आगल छुं पेहेलाप्रमाणे तारी ममता करीश.

आनं०— हतभाग्य छोडी! तारु पारिपत्य सारु थशे.

आनंदबाई एवु बोलीने गवरीनें मुकीने गई. पछी गवरीनो बाप अने मा उभयतां आवीने तेमणें मानीनें तेडावी; अने तेनें सारी पेठे गाळो दीधीओ, पछी तरतज घरमांथी काढी मुकी. तेणीए घणा वणा कालावाला कर्या के, मारी पीठउपर मारो पण पेठउपर मारशो नहीं, छुं अत.पर एवु करीश नहीं, पण तेमणे ते साभळ्युं नहीं. गवरीना बापनें तो एवो निग्रह पड्यो के, ते तेनें बोल्यो, "मानी छु तारी साथे केवी सारी रीते चाल्यो! तारा केटला अन्याय क्षमा कर्या छे! में जाण्यु हतु जे छुं ताराउपर कृपा राखुछु, तेणें करीने तु मारी छोकरीने सारा गुणनी शिखामण दईश तेज तें तेनी पासे अवज्ञा तथा चोरी करावी. ए उपरथी जणायछे के तुं माणस नथी, राक्षसी छे! मारे ताहांथी निकळ जलदी; अने तारी इच्छा होय के यमना पासमा पडवु नहीं, तो आगळ सारा गुण पकड."

पछी गवरीनी वारी आवी—ते दीनवाणी सरखी बे हाथ जोडीने बापसामु उभी रही; रडीरडीने तेना डोळा सुज्या; तेनुं मो-

हु उतन्यु। तेना गाल धोळा थया; अने तेनु सर्वांग धुजवा लाग्युं, कोई केहेशे जे तेनें प्राण प्रयाणनी व्यथा थायछे. मोढा वाट एक शब्द निकळे नहीं, ते अमथीज नीची डोके वार जोती के, बाप शु पारिपत्य केहेछे ते साभळवुं, तेटले ते तेनें कठोर वाणीए करीने केहेछे— छोडी, तें पोताना माबापनें छेतन्या; तें तेमनो मोटो अपराध कन्यो. जे तनें जीवथी वत्ती लेखेछे, 'अने तु सुखी रेहे एवु जे निरतर इच्छेछे, एवी मानु साभळवुं नहीं अने ते दुष्ट कळमणनु साभळ्यु, एवी तारी वासना केम' थई! हमणां तनें योग्य तेवु जो तारु शाशन कन्यु; ते कळमणनी पेठे तनें पण मारी दृष्टीथी दुर करीं, तो मारी अन्याय कोण काढशे?

गव०— तमे मारीविशे कदी वांकु करवाना नहीं बापा; हवे मनें योग्य तेवु मारु पारिपत्य करो; हुं ते सधु सहीश पण फरीथी एक वार मारो अंगिकार करो; एक वार मनें पोतानी कहो.

बाप०— हु एटलामां तारी अगिकार करवानो नथी; तुं अन्याय कबूल थई माटे तारु पारिपत्य मात्र करतो नथी; पण तारो घणो पश्चाताप जोयाविना हु तनें, मारी गवरी, एम केहेनारो नथी तु हवेथी ठीक साचविने चाल. अन्यायनी पूठे पारिपत्य चाल्युज आवेछे; माटे हु तारु जूदुं पारिपत्य करतो नथी; तारु तुज पारिपत्य करीश.

ए बापना छेल्ला शब्दोनो अर्थ गवरीनें सारो समजायो नहीं. तेनें पोते बापथकी एम छुटीश एवी आशा नहोती. पछी ते माना अने बापना पगपासे नाक घशीने तेनें बोली, हुं अत.पर तमारी आज्ञाथी तिरभाय आडी चालनार नथी. आगळ ते तेमज चाली, पण बापाए कह्यु हतुं ते प्रमाणे तेनु पारिपत्य थयाविना रह्यु नहीं. ते दुष्ट मार्नाए, जहीं तहीं तेविशे बाकी चुकी वातो समजाविओ तेनी अने पोतानो सवाद थयो. तेटली वातो तेणीए छाकोपासे करीने गाटमां बीजी खोटी वातो जोडीओ. ते थोडी गवरीए घणा दाहाडा मारा कालावाला करीने मनें नाना प्रकारनी वस्तुओ चोरीने आणि आपीने, छेले मारी बुद्धि फेरवी, अने मैं लांच लईने मोरारनो मेळाप करी आप्यो. पछी ते नित्य साजनी आवे. अने बेऊ रात्रीए घणी वार एकातमां रेहेतां.

एवुं कह्या उपरथी लोकोना मनमा गवरीविशे अवळी कल्पना आवी ते सांभळीने गवरीनें रात्रदिवस ह्ददोग लाग्यो. ते पोतानी बरोबरीनी छोकरीओमा जाय त्यारे, जुएतो त्याहा त्याहा ते एकमेकने कानें लागेछे, अने बडबडेछे; अने तेनी सामु तिरस्कारथी जुएछे, अने वळगीने बोलीने हसेछे. जो ते लगार वत्ती बेठी तो तेओ केहे; "ते अहींया बेसीने संकेतनी वखतनी वाट जुएछे," ते नवा वस्त्र किवा घरेणु शरीरे पेहेरी आवी, तो तेओ केहेके, "जेनें मानी कुचीओ मळेछे, तेनें सारी वस्तुओनो शो तोटो" कोईसाथे तेनें लगार बोलाचाली थई तो तेओ केहे, "गवरी तारु मन हमणां मोरारपासे गयु जणायछे. माटे तु चावीने बोलिछे." एवा प्रत्येक वचनो तेना काळजामां बाण जेवा लागे ज्यारे तेनें दुखनो वेध सहन न थाय, त्यारे ते माना गळामा बाथ भीडीने रोय. मा तेनें केहे; "छोकरी, ए तें पोताने हाथे पोताना उपर आण्यु छे, तेवारे धीरज राखीने सेहे. भगवतपासे पोताना अपराधनी क्षमा माग; ते तनें आगळ जन्मलगण उपयोगी पडशे, अने तारु हित करशे." ईश्वरनी छोकरानें आज्ञा छे के, छोकराओ, तमें पोताना माबापोनें मानो, अने तमनें केहे ते प्रमाणें चालो " एवी आज्ञा छे ते, देवे तमनें सुख थवा सारुज करी छे. बापडाओ, तमनें हजु आ विश्वमा केम वर्त्तवु, ए मालम नथी. तमें एकादु करो तेथी शु आगळ उत्पन्न थशे ए तमारा लक्षमा आवतु नथी ईश्वरे तमनें माबापनें स्वाधीन कर्यार छे जे माबाप तमनें पोताना आत्मा समान लेखेछे, तमारु सरक्षण करवा माटे तेमनु ज्ञान तमारा कर्त्ता वत्तु छे. ए तमने पेहेलाथी खरु लागतु नथी, पण हवे अनुभव थयो के नहीं ते जो, छोकरी तारा उपर संकट पड्युं छे एथकी तुं गुण ले के बिजी जेटली ईश्वरनी आज्ञाओ छे ते एवीओज छे. तेणे जेमा आपणु हित थशे, तेवुज कह्यु छ; जेमा आपणु अनहित, तेज निषेध्यु छ माटे जे निषेध्यु छे, ते आपणे कर्यु तो आपणे पोताने हाथेज पोतानो नाश करीएछिये एवु थायछे सदाचरणे हितज थाय एवा प्रथम निश्चय थतो नथी; भ्रम पडीने उलटु सुलटु देखायछे, पण छेले भ्रांति मटेछे, जेम तनेंज हमणा थयुं जो तु, क एक अपराधे न

केटला फेरामां आवी. तो एनी दाखलो लेईने अतःपर साचवीने चाल, अने एटली एक वात मनमा दृढ रास, के जे कर्म सदाचरणनें उलटुं तेज तारा सुखनें उलटु छे.

गवरी पोतानी माना उपदेश प्रमाणे चालती गई, जेम जेम तेनी निंदा लोक करे, तेम तेम ते सहन करीने सदाचरणथी वर्त्ते. एम थता थता, केटलाक दाहाडामा, तेनेविशे लोकोना मोढानी निंदा सेहेज बंद थई, पछी, "निर्दोष गवरी बाई " एवा विशेषणें युक्त नाम तेनें सर्वेना मोढायकी प्राप्त थयुं.

घरडो भिखारी.

दयाळजी (चाकरनें)

आ घरडानें तु माहे केम आववा देता नथी ?

घर०— महाराज ! तेणे मनें बोलाव्यो पण हुज आव्यो नहीं.

दया०— केम वारु ?

घर०— मनें केहेता लाज आवेछे. में कदी कीधूं नथी ते कर्म करुछु. हु भीख मागवाने आव्यो छु.

दया०— तु भलो माणस देखायछे; गरीब थयो माटे तनें शरम केम लागेछे ! केटला एक मारा पण मित्र गरीब छे, ते मळतो हु तनें पण लेखीश. आव मारी पासे बेस.

घर०— क्षमा करो महाराज, मनें हमणां अवकाश नथी.

दया०— एवु अगत्यनु तारे ते शु काम छे ?

घर०— आ सृष्टिमा जे मुख्य काम करवानु, तेनी तजवीजमां हु छु. आपणे अहींयां एकलाज छिये. हु तमनें खरुंज कहुं-छु के, मारा आयुष्यना आठ दाहाडा बाकी छे.

दया०— ते तनें केम समजायु ?

घर०— मनें केम समजायु ते माराथी तमनें केहेवानु नथी, पण हु जाणुछु केमके एवु मनें लागेछे; अने तेम बनीं आवशेज. सारु छे के, मारा मरवाथकी कोईनें खोट आवनार नथी. मारा जमाईए तथा मारी छोकरीए मारुं आज ये वर्षसुधी पोषण कर्युं.

दया — ते तेमनो स्वधर्म छे; तेमां तेणे विशेष वार्त्ता शी करी ?

घर०— आजसुधी मारीपासे पैसो हतो तेणे करीने हुं कोईना तावामां रेहेतो नही. ते में एक गृहस्थने त्याहां मुक्या हता. तेणे ते ख्याली खुशालीमां उडावीने, पोतानें, अने मनें पण गरीब कर्यो. महाराज, क्षमा करवी, आप पण गृहस्थज छो; परंतु हुं खरुं छे ते बोल्यो.

दया०— ए वात, मारी प्रत्यक्ष होत, तो हुं संतोषथी सांभळत, मनें रीश चढत नही.

घर०— माराथी छेल्लेसुधी काम करात तो सारु हतुं ! पण हवे हु छेक अटक्यो, अने निस्तेज थयो. मनें जणायछे के हुं हमणां आ शरीरमाथी छुटीश, माटे ईश्वरे मारा हाथ पग निर्बळ कर्या; हुं कदी काम कर्या वगर रेहेतो नहीं महाराज. हुं जवान हतो त्यारे काम करु तेणे करीने मारुं शरीर दढ र-ह्युं हतुं; में कदी वैद्य जाण्यो नथी. पण जे काम ज्वानीमां जोरावरी आणतु हतुं तेज घडपणमां श्रम आपवा लाग्यु. पछी माराथी काम थाय नहीं एवुं थयु, तेटलामा पासे वित्त हतुं ते पण गयु. मनें काम करवानी मनथकी रुची; पण शु करुं ? हाथ पग रह्या; ए संभारीनें मारी आख्योमा आंसु आवेछे, एनी क्षमा करवी. हुं पोते दुर्बळ जोईने घणो कष्टी थाऊछु.

दया०— तारा छोकरा तनें पोषता नथी ?

घर०— मारे एक छोकरी मात्र छे; तेना वरे मारो पुत्र करता वत्तो संभाळ कर्यो. तेणे मनें छतां पदार्थमां कंई कमी राखी नथी. ईश्वर तेनु कल्याण करो.

दया०— त्यारे शुं ते हमणां तारो संभाळ करतां नथी ?

घर०— तेज गरीब थयां तो मारो संभाळ ते शुं ले ? नदीमां रेल आवी तेणे तेनुं घर वेहेवडाव्युं; तेमनुं सर्वस्व धोवाई गयुं; ढोरढाक मरी गया. तेमणे मनें पोषवा माटे कर्ज कर्यु छे; एटली एज वात तेमणे मारी आज्ञा विना कीधी; ते मनें घणुं माठुं लाग्यु. हवे मारी उत्तर क्रियानो पण भार तेमना उपर पडे नहीं, माटे हु भीख मागुंछुं. हु जुनो माणस पण नवो भिखारी छुं महाराज.

दया०— अने तु रेहेछे क्याहां ?

घर०— तेटलु हुं नथी केहेतो. मारुं अथवा मारां छोकरांनु रेहेवानुं ठेकाणुं, तमारे पण पुछवुं नहीं.

दया०— क्षमा करजो घरडा डोसा, में सेहेज पुछयुं.

घर०— हा ! हुं पण जाणुंछुं, आठमे दिवसे तमे स्वर्ग सामु जो जो त्यांहां मारु घर डायरु रेहेशे नहीं.

दया०— (तेने मुठी भरीने रुपैया आपेछे) डोसा, आ ले. ईश्वर तमनें घणा दिवस जीवाडो !

घर०— आटला बद्धा ? ना एटला में इच्छया नहोता. मारे पांच रुपैया मात्र जोइयेछे. ते करतां वधता मारे कामना नथी. स्वर्गमां कोई पण वातनुं उणुं नथी.

दया०— तुं बाकीना तारां छोकरानें आप.

घर०— तेमनें काम करवानुं सामर्थ्य छे तेमनें धर्मादानु शा माटे जोइये !

दया०— जा मारा भला डोसा ! जा अने स्वस्थ रेहे.

घर०— (पांच राखीने बाकीना रुपैया पाछा आपेछे) महाराज, आ आपना आपज लो.

दया०— मारा मित्र, तु मनें शरमावेछे.

घर०— मनें ए लाज लागेछे. पांच रुपिया पण लेवाने मनें संकट लागेछे. त्यारे ए बाकीना राखो, कोई बिजा भिखारीओ आवशे तेनें आपवाने काम लागशे.

दया०— तारी अवस्था जोइने मनें दया आवेछे.

घर०— हवे ईश्वरनें मारी दया आवे तो सारु; अने तमारा औदार्यनुं फळ ते तमनें शत गुणित आपे.

दया०— तुं कांई अन्न लेईश ?

घर०— हु सवारे खाईने बाहार निकळ्यो छुं.

दया०— त्यारे तु कांई साथे तो लेतो जा.

घर०— ना महाराज, ते ईश्वरनें गमशे नहीं. तमारी रुची होय तो एक सोपारीनो कटको मनें आपो; अने खावाने जराक तमाकु.

दया०— तारे जोइये तेटली सोपारी ले, बेस. अने तमाकु पान सारीपेठे खा अने जा.

घर०— ना, मारे जराक जेटली बस छे, वधती सेहेवाती नथी. (इयाळजी पोतानो वाटुओ तेनी आगळ धरेछे, ते ईश्वर सामुं हाथ करीने केहेछे' हे भगवान आ गृहस्थनु कल्याण कर! (वे बेऊ जण पान सोपारी खायछे.)

दया०— डोसा, आज रात तमे अमारे घेरज रहोनी ? तनें कोई जुए नहीं एवु तारु मन हशे, तो हु पण तने तेवीज जग्या आपीश.

घर०— ना, महाराज माराथी रेहेवाय नहीं. मारो अमोलिक समय जायछे.

दया०— मनें बिजी काई सेवा कहो.

घर०— तमारा भाव माटे हुं काई मागु तो, मारे आ लोकमां कांई अपेक्षा रही नथी. एक बनातनो कटको आ हाथे विटाळवाने होय तो आपो. (हाथ सामुं जुएछे) आ हाथ मारो छेक रही गयो छे.

दया०— (बे कटका आपेछे) ले आ; हाथने सारु बे, मारा मित्र.

घर०— बिजो ते रेहेवादो; मारे एक पूर्ण, मारो जमणो हाथ सारो छे, ते उघाडो रखाशे. डाबो मात्र शक्तिहीन थई गयो छे. ए उपकार तमारो हु विसरवानो नथी.

दया०— अने मारा मित्र हु पण तनें विसारीश नहीं. मारे माथे तारो पुण्यवान हाथ एक वार मेल वारु.

घर०— भगवान तनें सुखी राखो, अने स्वर्ग सुख आपो.

(ते जायछे)

समागम सुख.

वल्लभ छोकरो मरुतीए स्तब्द हतो. आखो दाहाडो ते विचारमा रेहेतो हतो; कोई साथे झाझु बोले नहीं. ते पोताना काका साथे बाहार जाय त्यारे वाटे जे जे जुए ते, ते घेर आव्यो एटले एकलोज मनमा घोळे. तेना काकाना छोकरा हता, तेमनें ते तेनी टेव जरा गमे नहीं. एक दिवसे तेमणे वल्लभनी पोताना बापपासे फिर्याद कीधी; अने बोल्या, बापा, आ मारी मडळीमां होयछे एटले एथकी हमारो उन्हाह भग थायछे. आगळ ते बा-

पर्ने केहेवाना हतां के, एने आपण घरमांथी विदाय करो; एटलामा तेमने विजी सौम्ययुक्ती सुझी, के ते जेम करेछे, तेमज तेनी साथे आपणे पण कईक दिवस करवु.

पछी मित्रे दाहाडे, तेमाहेलो एक जण किल्लो जोवा गयो, एक जण तोपखानु, एक जण गोदी, तथा वराळयन्त्र, तथा वाहाणो; एक जण कुलाबानी दीपमाळ; अने एकजण घारीपुरीनु पाडवरुप्य ते सघळां सध्याकाळे घेर आव्या त्यारे राज आनदनी वातो करता, तेम ते दाहाडे तेमणे वल्लभर्ने कांईज कह्यु नहीं. ते ओ नित्य एकमेक साथे थट्टा मश्करी वातो करीने आनदमा काळ गमावे; ते दाहाडे ज्याहा त्याहा स्तब्ध, उदासीन विरस थया. वल्लभर्ने ते मनमा लाग्यु अने मोटो पश्चात्ताप थयो, तेने जणायु के आपणो स्वभाव रजक नथी, ते जोईने ए छोकरा आपण साथ तेवीज चाल चालवा लाग्या. पछी ते दाहाडा थकी तेणे ते मरुनी छाडाने तेमनी साथे मन मोकळुं करीने ते बोलवा लाग्यो. ते वारथकी तेमनु तेनु मन मळीने तेओ परस्पर आनद पाम्या. पछी ते मित्राईनु सुख अनुभववा लाग्यो. तेने समजाय ते वात ते तेमने केहे तेमना मोढाथी पोते साभळे, तेणे करीने ते सर्वने गमवा लाग्यो.

मोटानुं मन.

नाटक एक अकी.

पात्र.

मनमोहनराय.
दीवाळी. . . . . तेनी छोकरी
जीवराज. . . .. . तेनो भाणेज.
साकेर . . . . .. तेनी भाणजी.
चाकर
गणेश . . . . . गाडीवान
स्थळ, मनमोहनरायनु घर

प्रवेश १.

मनमोहनराय.

बिजानां छोकरां आपणे घेर लावीने आवुं थायछे. एज जीवराज, एना उपर मारी ममता केटली! ते मारां छोकरां करतां मनें अधीक वाहलो हतो; अने तेज हमणां केटलो दुष्ट निपज्यो ते जुओ! मनें आश्चर्य लागेछे, न्हानपणे तेनी चर्या सारी देखाती हती, ते संधु उलटुं केम थयुं? तेनी भलाई केवी! तेनु धैर्य केवुं! संतोषवृत्ति केवी! जेनुं सिंह जेवुं पराक्रम! घेटा जेवी गरीबी! ए गुण जोईने तेना उपर कोनी प्रीति थाय नहीं? हशे. हवे तेणे मारी दृष्टिसामु आववुं नहीं; हुं तेनुं नाम सांभळवानें पण राजी नथी. अरे, कोई छे तहीं? साकेरनें बोलावी लावो.

प्रवेश २.

मनमोहनराय, साकेर.

साके०— मामा, तमे मनें बोलावोछो? शी आज्ञा छे?

मन०— तारा सोदा भाईनु तनें कंई शुभ वर्त्तमान केहेवानुं छे.

साके०— (फिकी पडेछे) कोनुं, जीवराजनुं?

मन०— आ ले, आ वनमाळीनुं, पत्र आव्यु छे, ए वांच; नहीं तो हुं त्यारे तनें वांची संभाळवुंछुं (ते वांचेछे).

(वनमाळी मनमोहनरायनो छोकरो, अने जीवराज तेनो भाणेज. ए बेऊ जणानें उमर गाममां भणवाने मूक्या हता; त्यांहांथी वनमाळी पोताना पितानें कागळ लखेछे).

"मारा परमप्रिय बापा, "

"तमनें एकादु अनिष्ट वर्त्तमान लखवाने मनें खेद थायछे,
"पण लख्याविना परिणाम नथी ते तमे बिजाथकी सांभळशो
"ते करतां माराथकी साभळशो ते ठीक. मनें आपणा जी-
"वराजना ढंग सारा देखता नथी. तेणें पोतानु घडियाळ
"वेच्युं; तथा पाशिओ भणवानीओ ते पण घणु करीने वेंची.
"हु तमनें कहुंछुं मनें केम खबर पडी ते. मारी हितोपदेशनी

" पोथी चोळाईने जर्जर थई, माटे हु पुस्तक वेचनारा पासे-
" एक नवी लेवाने गयो हतो; तेणे मने एक देखाडी, ते में
" जीवराजनी माटे तात्काळ ओळखी. ते तेनीज एवी मारी
" निशा शा उपरथी थई के तेनु नाम ते उपर लखेलु हतु प-
" छी में ते चार रुपैया माटे वेचाथी लीधी. अने कोईने क-
" ह्यु नहीं; केमके निशाळ माहेला छोकरा तेनो तिरस्कार
" करशे माटे, गुरुजीने मात्र एकाते वर्त्तमान कह्यु; तेम-
" णे पोथी वेचनाराने बोलावी मगावीने चोकशी करी तो, ते
" कबूल थयो के, में जीवराज पासेथी वेचाथी लीधी खरी.
"पछी तेणे जीवराजने पुछ्यु. तेपण कबूल थयो के मारे पैशा-
"नी गरज हती माटे में वेची; अने मने बिजी लेवाने नाणु म-
" ळे त्याहालगी में मारा मित्रपासे बे हतीओ तेमाथी एक उ-
" छीनी लीधी छे. पैसा शु कर्या माटे गुरुजीए पुछ्यु; ते-
" वारे तेणे ते उपर कांई निमित्त कह्यु, पण मने ते सधु तर्कट
" देखायु. पछी मने घडियाळनो सशय आव्यो, माटे में तेने
" पुछी जोयु के केटली घडिका दिवस चड्यो छे? ते जरा
" घभराईने बोल्यो, में ते ठीक करवाने घडियाळी पासे आ-
" ल्यु छे में ते घडियाळीनी दुकाने तरत जईने पुछ्यु तो, स-
" घळा थोथा, पछी में तेने पोतानो भाई जाणीने फजत क-
" र्यो. तेणे मने उत्तर कर्यो के, तारे मारा कारभारमा प-
" डवानु कांई काम नथी, मारे घडियाळनु काम न होतुं मा-
" टे वेच्यु "

मन०— साकेर साभळ्यु नी? हवे तु शु केरेछे?

साके०— मामा. तमने मारु लाग्यु तेवुज ए साभळीने मने पण मारु लाग्यु, जरा तरा.

मन०— धीरज पकड लगार; एटलामा शयु नहीं. ए करता सारी वार्त्ताओ ते हजु आगळ छ.

(ते वाचेछे) " पछी तेणे शु कर्यु ते साभळो परम दाहाडे
" त्रीजे महोर गुजरीमा न पुछता ते बाहार गयो. ते सध्या-
" काळ थई तो पण घेर आव्यो नहीं; जमवानो समय थयो
" तो पण जणायो नहीं; आखी रात बाहार हतो. ते सवारे

" आव्यो. पछी एनी फजेती थई छे ते शी कहुं ? तेनें पु-
" छ्यु के तुं क्यांहां हतो? त्यारे तेणे प्रथमज वात जोडी मुकी
" हशे ते कही. अने ते जो पण खरी हशे तो पण, आज साजे
" तेनो न्याय गुरुजी समक्ष थवानो छे, ते ठीक थयो छे तो
" मनें जणायछे के, तेनी अप्रतिष्ठा करीनें तेनें अहींयांथी हां-
" की मेहेलशे; घेर पण पाछो मोकलशे. तमें एटली ममता
" करतां छतां, तेनी कृतघ्नता जोईने, अने आपणनुं दुर्लौकि-
" क, अने एवा गुणे करीने तेनुं अकल्याण जोईने, मनें घणो
" खेद थायछे. रात्रीए ज्यांहा हतो ते ठेकाणुं तेणे मनें कह्यु
" पण ते मनें जरा खरुं भास्युं नहीं. ते ठेकाणानुं नाम तमनें
" लखतो नथी, कारण के तमे तेना उपर वधता रीशे भराशो.
" ते हवे मनें धाक देखाडेछे के हुं नाशीनें घेर जतो रहीश.

मन०— तेनें आववा तो दे; तेनें मारा उंबरमां पग तो मेल्वा दे पछी जणाशे. . ते रात्रीए ज्यांहां जतो हशे त्यांहांज रेहे. साकेर, तुं मनें तेविशे एक शब्द बोलीशमां. गुरुए तेनें अटकावी मुक्यो. अथवा फजेती करीने हांकी मेल्यो, तो पण ते मनें बराबरज; हुं तेनी चिंता अतःपर राखनार नथी. तेनें गमे तो देशांतरे जाय; जोइये तो कोईनी गुलामगिरी करे. में बहु दाहाडा तेनें पोताना छोकराप्रमाणें वर्त्ताव्यो छे.

साके०— खरुं मामा, म्हारी तमे बापना करतां अधीक प्रतिपाळ कर्यो छे.

मन०— में ते मारा संतोषथी कर्यो छे. हु देशांतरे छतां तमारी माए मारा छोकेरां संभाळया हतां तेवी में तमारी संभाळ कर्यो तेमां काई नवाई नहीं, पण—

साके०— जीवराज लगारेक उछु छे माटे तेथकी एकादो अपराध थयो हशे. बाकी ते हाडे केहेवो छे ते मारा लक्षमां हशेज. तेनाथी एकादो अन्याय थयो होय तो तेनें तेथी चोगुणो खेद थायछे.

मन०— में पण तेना पुष्कळ अन्याय क्षमा कर्या हशे. तेणे दारु बाळतां केस दझाड्या, ते; आपणा दिवानखाना माहेनो आरसो फोड्यो, ते; किनखाबनी डगली कादवमां रगडी, ते;

ए सघळा अपराध मे तेनें क्षमा नथी कन्या ? मे जाण्यु हशे, छोकरवाद छे, एमा काई दुर्गुण नथी. पण घडियाळ वेचवु! पोथीओ वेचवीओ! निशाळ मेलाने न पुछता बाहार जवु! गाडीए बाहार सुवु! गुरुपासेथी नाशी जइश, एम केहेवु अने मारी पासे आवीन ए सधु ठीक करीने देखाडीश एवु मनमा लाववु! ए वातो घणी नठारीओ छे.

साके०— मारा मामा, तम प्रथम ते पोतानो अग छुटको शी री- तीए करेछे ते सभाळो, पछी तमनें गमे तेम करो.

मन०— हवे हु तेनु साभळु ? भगवान करे अने अतःपर तेनु द- र्शन मनें न थाय. हु मारा सर्व सगानें, अने घरमाहेना मा- णसोनें कहीने ताकीद करुछु के ते गाम मांहे आव्यो तो तेनें लाकडीए लाकडीए मारो.

साके०— आहा मामा, एम करशो मा! — तमे एटला क्रुर ते- ना उपर थशो नहीं; हु तमारी भाणेज, हु तमनें मारा बाप प्रमाणे मानुछु; एक वार मारी प्रार्थना साभळो.

मन०— वारु जो तु, हुं तेम करुछु के नहीं ते.

साके०— त्यारे तमे तेम करशो तो मनें एवु लागशे के तमे मारी जीजीनें विसारी; अने तमारी ममता मारा उपरथी ओछी थई.

मन०— शु तारा उपरथी ? तारो शो अन्याय छे ? तांग भाईना अन्याय सारु मारी तारा उपर अभाव कदी थवानो नहीं. पण तु मनें अत पर भाईविशे आग्रह करीशमा. मारी प्रीति सपा- दीने तु तारी मेळे निराते रेहे.

साके०— मारा भाई उपर तमारी अरपा जोइने मनें सुख केम थशे ?

मन०— तेनें ते घटे. तेणे पैसानु शु कन्यु ? अने रात्रे बाहार क्याहा गयो हता ते तेणे केम कह्यु नहीं ?

साके०— कागळ थकी मनें एम देखायछे, के तेणे ते वने कबूल कर्या; वनमाळीनें मात्र ते खरु लाग्यु नहीं. (ते मनमोहन गय सामु आस्योमा आसु आणीने जुएछे) मारा मामा, तमे कठोर न थशो!

मन॰— (लगार शांत थईने) वारु तो जोइये आवो; तेनो गुरु शु केहेछे, त्याहा लगण हु तेनें अवकाश आपुंछु.

प्रवेश ३.

मनमोहनराय, साकेर, चाकर.

मन॰— तारे शु जोइयेछे ?

चाक॰— हेठे कोई माणस आव्यो छे, ते तमने मळवाने इच्छेछे

मन॰— ते शु लेईने आव्यो छ ?

चाक॰— निशाळमाहेथी कागळ लाव्यो छे, आ ल्यो.

मन॰— (लाखोटा उपरना नाम भणी जोयछे) ठीक ! हु एनीज वाट जोतो हतो. ए गुरुना हाथनु ग्वरु हु तेमना अक्षर ओळखुछु. माणस क्याहा छे ? तेने कहिये उभो रेहेजे हु जबाब आपुछु.

चाक॰— तेने उपर बोलावु ?

मन॰— हुज हेठे जाऊछु. हु तेनें मोढेथी सर्व वर्तमान साभळवानो. (ते नीचे जायछे. साकेर तेनी पाछळ जायछे. चाकर तेनें आसारत करीने अतरावेछे.)

प्रवेश ४.

चाकर, साकेर.

चाक॰— साकरबा, अहीया आवो !

साके॰— केम शु केहेछे ?

चाक॰— जीवराज अहींयां आव्यो छे.

साके॰— शु मारो भाई ?

चाक॰— जो आवी नहीं पोंहोंच्यो होय तो हमणा आवी पोंहोचशे. गामनी पासे आव्यो छे.

साके॰— तनें ए कोणे कह्यु ?

चाक॰— माणस आव्यो छे तेणेज कह्यु—तेनें ते मारगमा मळ्यो. आहा ! बा ! तेनें केम वारु एवु कर्यु ?

साके॰— तेनें काई अनुचित कर्यु नहीं होय. ते तेवु करति

करनार नहीं, ए तुं खरु मानजे.

चाक०— ते एवुं करशे एम मनें पण कदी मालम नहोतुं. अमनें सर्वनें ते वाहालो छे ए परमेश्वर जाणतो हशे, हमें तेनें सारु भाण आपियें. तेनी में जो चाकरी करी हशे पण तेणे ते उपकार कदी राख्यो नथी. तमारा मामा ज्यारे ज्यारे हमारा उपर रीशे भराय, त्यारे ते हमारी रदबदली करे. पडोशी आडोशी, जेटला गरीब लोक छे, तेटला तनें भलुं मागेछे. मनें आश्चर्य लागेछे गुरुजीए तेनां उपर केम क्रोध कर्यो? तेणें काई वांकुं कन्युं हशे, माटे ते तेनें शिक्षा करवा गया हशे; ते जरा मानी छे ते जोईने तेनें जणायुं के आपणी अमतिष्ठा थाय नही, माटे त्याहां थकी निकळ्यो हशे.

साके०— माणसनो अने तेनो मेळाप क्यांहां थयो?

चाक०— अहींथी एक मजल उपर, ते नदी कांठे एक झाड हेठळ सुतो हतो.

साके०— आहां! गरीब बापडो!

चाक०— ते उठ्यो त्यांहांलगी माणस उभो रह्यो हतो, तेनें जोईने ते केटलो चमक्यो हशे ते जुओ! तेणें जाण्युं के आ माणस आपणनें पाछो तेडी जवा मोकल्यो हशे, माटे तेणें माणसनें कह्युं हशे के, मारा कडके कडका कन्या तोपण हुं तारी साथे आवनारो नथी.

साके०— खरुंज, हुं तेनो धीट स्वभाव जाणुछुं.

चाक०— त्यारे माणसे तेनें कह्युं के, तु मनें एवो गमेछे के, मनें जो पण मार पड्यो, अथवा जो मारी चाकरी गई, तोपण तनें दुःख थाय ते हुं कदी करनार नहीं.

साके०— त्यारे जीवराजे हवे शुं करवानु धार्युं छे?

चाक०— ते थक्यो हतो तोपण हळवे हळवे माणससाथे चाल्यो. ते बेऊजण शिवगामसुधी साथे आव्या, त्यांहां ते अमराईमां संतायो छे. तेणे माणसनें कह्युं के मामा कागळवगर शु केहेछे ते पाछो आवीने मनें जणाव.

साके०— आहा! मारी साथे तेवु भाषण थात तो सारुं हतु!

चाक०— ते पण तेमज इच्छतो हशे.

साके०— अमारो मामो अमराई भणीथी नित्य फरवा जायछे. ते रीशमा छे, अने पेहेलीज त्याहा एनी तेनी भेट थई, तो अनर्थ थशे। कृपाकरीने तु दोडतो जा अने तेनें केहे के आपणा कोठार उपर आव; अने तेनी पछवाडे सताई रेहे. अथवा कही घासमा छुपी बेस, मामा बाहार गया एटले हु तनें मळीश—

चाक०— बीहिशोमां बा साहेब. हु पोते तेनें अहीयां लावुछु, अने सताडी मुकुछु (ते जाय छे)

प्रवेश ५.

साकेर.

(एकली.)

आ भाई मनें केटलो श्रम आपेछे। तोपण मारांथी तेना उपर ममता कऱ्या विना रेहेवातु नथी

प्रवेश ६.

साकेर, दिवाळी.

साके०— बेहेनी। हु तारी साथे बोलवासारु वाट जोऊछु। बोलीने तनें काई खोटु वर्त्तमान केहेवानु ए मारे दैव आव्युं छे.

दीवा०— में ते सघळु आगमज जाण्युं. पाधरूज बापाए मारा भाईनु पत्र मारी पासे वचाव्यु; ते पछी गुरुनु पत्र आव्यु; तेणे तो तेनी रीश बेमणी करी.

साके०— हवे मारा भाईनो हु शी रीते परिहार करु, ते मनें काई सुझतु नथी.

दीवा०— हु शरत मारुछु के ते निर्दोष छे. तनें वनमाळीनु कृत्रिम मालम नथी ? ते पोते अन्याय करीने, लोकोना उपर चढवावेछे. तारा भाई विशे मारा बापना मनमा तेणें आजज वाकु आण्यु एम नथी; ए पेहेला दशवीश वार तेणे तेनें बहार काढी मुकावानु कऱ्यु हतु; पण शोध करीने जोता छेह्ले सधा अपराध वनमाळीना ठऱ्या. मनें तेना कागळ उपरथीज दे-

खापछे के, कांई तेनुज लुत छे; जीवराजे कंई मुर्खपणु मात्र कर्युं हशे.

साके०— आहा! शी तें मनें धीरज आपी छे! मारो भाई रीतीए सारो, मननो मोकळो, आचरणे स्वछ, स्वभावे उदार, प्रकतीए निःशक छे; पण तेवो लगार उतावळो, धठ, अने आपहीं छे. तेणे एकवार निश्चय कर्यो ते कदापि छोडणार नहीं; अने तेना कह्या प्रमाणें जे चाले नही तेमनी मर्यादा पण ते राखतो नथी.

दीवा०— अने मारो भाई, मगसरी रुक्मिनी, दभी, पेटमा पेशीने गळ लेनारी, एवी छे. जेम बिलाडाँ प्रथम मुलमल जेवा सुआळा पग करीने शरीर उपर मुकेछे, पछी आपणने भरोमामां भुलवीने तिखासरखा नखोए फाडेछे तेवी ते छे. तारा भाईमां अने एनामा केटलु अंतर! मारो भाई लेईने तारा भाई जेवो भाई मनें कोई आपशे तो तत्क्षणे लेईश. ए वखत वात एटलीज खोटी छे के जीवराज अहींया नथी.

साके०— अने जो ते अहींयां होत तो?

दीवा०— अः! क्योंहो छे त्यारे ते; केहे के हु पण तेनी पासे दोडु मनें ते क्यारे नजरे पडशे एवुं हमणा थयु छे.

साके०— ते आपणा कोठार पासे छे, पण छानी चुप! मारा मामा, एकलाज पोतानी मेळे कंई बोलेछे एवु मारे कान पड्युं.

दीवा०— वारु, तु जीवराजनी बेहेन, माटे तु तेने प्रथम मळे ए ठीक छे; हुं मारा बापापासे अहीं रहुछुं. अने ते लगार टाढो पेडे तो जोऊछु. तु दोड तेनी पासे, अने तेनें धीरज आपजे.

साके०— हा, अने सारी शिखामण पण आपीश. तेनें एवु घटे

(ते बाहार जायछे.)

प्रवेश ७.

मनमोहनराय, दिवाळी.

मन०— आ छोकराए मारु चित्त एवु तपाव्यु छे के, हेठळ मा-

णस वाट जुएछे तेनी साथे पत्रनो उत्तर आपवाने मारोथी एक अक्षर लखातुं नथी. हशे ते सवारे जशे. मनें लगार स्वस्थ थवा दे.

दीवा०— एम केम बापा. तमे शुं हजु ते बिचारा छोकरा उपर रीशमाज छो? तेनो अन्याय शो एवडो मोटो छे?

मन०— खरुज, तमनें छोकरीओनें ते मोटो देखातो नथी. केमके तमे पण तेवीओज छो, हु जाणुछुं के तेना करतां पण खोटीओ तमारा आगळ गुणी छोकरो शिक्षा लेवानें होय तोपण——

दीवा०— बापा, कोण तें?

मन०— मारोगुणवान वनमाळी.

दीवा०— आहा! हा वनो आपणो घणो प्रमाणिक खरो! घणो डाह्यो! शिक्षा लेवावे योग्य.

मन०— हु जाणुछुं, साकेर तनें ते गमतो नथी. तमारी थापशी उपरथी तेने विशे मारा मनमां पण बिजी एक वात आवी हती; पण गुरुए तेनी आज मोटी तारीफ लखी, ते उपरथी मारो निसंशय थयो.

दीवा०— ते सघळ्या गुरुए उपगुरुए तेनें वखाणी वखाणीने तमनें कटाळो आण्यो नथी वारु. ते तेना बापनी मातबरी जाणेछे. धूर्त्त छे, ते बाप पासेथी पैसो कढावानो होयछे एटले, तेना छोकराना गुण वखाणीने कढावेछे.

मन०— तेम लोक करेछे ते हुं पण जाणुंछु, पण वनेमाळीनी मनें हजु एक मंठारी खोड जणाई नथी; अने आत्मारामे नहीं तोपण सहस्रावधी करीओ हशे.

दीवा०— तेनी चेष्टा थकी कोईने उपद्रव थयो हशे नहीं. तेनो तेनेंज थयो हशे.

मन०— तमे एकादने घेलो करशो. तेणे मारो रथ भाग्यो तेमा शुं मारो तोटो नथी थयो? रथ सोनेरी रंगनो, पाधरो नवो करावेलो, जेना बे हजार रुपीआ मनें पड्या छे?

दीवा०— ते वात एकाएक थई; अजाणता थई; तेनु वय जोईनो तेना उपर दोष करीने मुकलो नथी. गणेश गाडी जोडीने प-

रीसा जोतो हतो, तेटले जीवराज तेनी पाछळ पडीने तेनी पासे बेठो; तेटलामां हाथमाथी चाबुक हेठळ पडी. माटे दोरीओ जीवराजना हाथमां आपीने गणेश नीचे उतर्यो; घोडाओए रासो नबळा हाथमां जोईने मस्ती करी अने नाठा, सारुं थयुं के हरनीस तोडावीने घोडा नासी गया, तेणे करीने बिजा कोईने वाग्युं नहीं; गाडी मात्र भागी.

मन०— हा, ए कई घणुं नर्थुं थयुं! एमां मारा शिवाय बिजा कोईनो तोटो थयो नथी.

दीवा०— केम जीवराजने माथे घानथी पड्यो? ते हशे, पण बिचारा गणेशनी चाकरी गई, ते मनें घणुं माठु लागेछे

मन०— ते सामरेछे एटले मारा पगनी ज्वाळा माथे जायछे. ते कुल्ये करीने मारो आठशो रुपैयानो नाश थयो छे!

दीवा०— आहा बापा; तेवारे जीवराज पोताना मनमां ओशियाळो केटलो थयो! पोताने लीधे गणेशनी बेआबरु थई, ते वारे वारें तेना मनमां आवेछे.

मन०— ते बेऊ खोटा छे. बेउनें एक वखतज हांकी काढवा हता. मनें ए आश्चर्य लागेछे के, तनें उपरांणुं लेवाने नठारां माणमज केम मळेछे! तुं छोकरो थई होत तो: जीवराजनें सारी सोबत थात; पछी तमे बेऊ मोटा मोटा चमत्कार करत खरा.

दीवा०— नहीं पण—

मन०— चुप. बोल नहीं? तुं मनें कंटाळो आणेछे! मारे बाहार फरवा जवु छे. जा, साकर क्याहा छे? तेनें तेडी लाव..

(ते पावडी न घालतां बाहार जायछे)

प्रवेश ८.

दीवाळी.

(पोतानेंज) एनें ममजावतां घणु कष्ट थशे हशे, आया मुकवी नहीं. तेनुं मो मात्र जोरावर लपटुं छे.

प्रवेश ९

दीवाळी, साकेर.

साके०— (लगारेक बारणु उघाडीने डोकावेछे) चूप चूप!

दीवा०— केम!

साके०— मामा बाहार गया?

दीवा०— हमणांज गया; जीवराज क्याहा छे?

साके०— ते पाछळा बारणांनी निसरणी पासे छे.

दीवा०— तेनें हळवेथी उपर आपणी ओरडीमा तेडी लाव.

साके०— ना ते ठीक नहीं! जा नक्की त्याहा छे.

दीवा०— तेनें अहींया तेडी लाववाने शीं चिंता छे? बापा बाहार गया एटले अहीं कोई आवतु नथी.

साके०— साचु कहु. अने वेळाए तेनें नासी जवाने पण सारु; तुं अहीं रेहे। हु तेनें तेडी लावुछु.

प्रवेश १०.

दीवाळी.

तेनाथकी क्यारे हु सगळु पुछी लेईश एवु मनें थयु छे! तेनें मळवाथी मनें मोटो आनंद थशे. मनें तेनें जोयाने आखु एक वरस वित्यु. ओहो! आ ते आव्यो जणायछे. (तेनें मळवाने सामी जायछे)

प्रवेश ११.

दीवाळी, साकेर, जीवराज.

दीवा०— (तेनें आलिंगेछे) आहाहा मारा भाई!

साके०— ए पोते एटला सकटमा पड्यो छे, ते माटे एनें मोटो सत्कार उचित छे.

दीवा०— हु तेनें जोईने सघळु विसारुछु.

जीव०— दीवाळी बा, तारी ममता हजु मारा उपर तेवीज छे. साकेरबाना जेवी तुं मारा उपर कठोर दिसती नथी.

साके॰— एम केम ! हुं तारा मांमा जेवो थई होत, पछी—

जीव॰— मनें पेहेलाथी कहो के ते शुं केहेछे ? ते मारा उपर रीशायो छे ए खरु शु ?

साके॰— तनें अमें अहींया लावीने संताड्यो, ए जो तेनें काने पड्युं तो पछी अमनें आ घरमाथी देशांतरे जवु पडशे.

दीवा॰— अली बाई खरुंज ! तेनी सामु जवानुं हमणा लगार नाम लेशो नहीं. आ वखत ते एकादो मोटो अनर्थ करशे.

जीव॰— अमारा गुरुए वारु तेनें शुं लख्युं हशे ?

साके॰— तेणे तारा पराक्रमनुं घणु वर्णन कर्युं छे.

दीवा॰— काले पत्र आव्युं तेमा वनमाळीए काई तारु वांकु लख्यु छे.

जीव॰— शुं वनमाळीए लख्युंछे ? त्यारे हवे मारे बिजो परिहार नहीं. तेने सघी वात मालम छे, अने में तेनें यत्किंचित कयु छे.

दीवा॰— तेनु पत्र वाच्याथकी तो तारा भणी कोडी मात्र अन्याय देखातो नथी.

जीव॰— एमा जो मारो तिलपुर वांके होय तो चोरना हाल ते मारा.

साके॰— हशे, ते बोलवानुं फळ नथी. तु बेमाथी एक पण हईश, भलो अथवा भुंडो.

जीव॰— तनें हु अपराधी लागुछु ? मारो अन्याय शो ? घडियाळ वेच्यु एज केनां ?

साके॰— वळी कांई नथी ? तें शेला पाघडी वेच्यां नहीं होंय एवु कोण केहेशे ?

जीव॰— खरुज. मनें, वत्ता पैसानी गरज लागत तो सघळुं वेच्युं होत.

साके॰— आहा ! केवो सारो जवाब ? अने रोज रात्रीए बाहार सुवा जवु ?

जीव॰— एक रात मात्र बाहार हतो अली बा.

साके॰— अने ते माटे गुरुजी योग्य शिक्षा करशे माटे नाशी जवुं !

जीव०— योग्य शिक्षा नहीं, जुलम करशे एवुं केम केहेतो न-थी ! हु अपराध करु त्यारे शिक्षा करवी, अमथीज शिक्षा एटले. जो में ते शिक्षा लीधी होत तो पछी में मारा उपर काळी टीली आणी होत. अने तेमणे मनें अमतिष्टा करीने निशाळमांथी काढी मुक्यो होत, त्यारे पछी तारु अहीं तारी पासे आववानु मां न रहत;

दीवा०— पण भाई; तु एनो परिहार केवो करेछे ते केहे; अमने जणायुं जोइये, अमें बापापासे तारी सफाई करिये.

जीव०— तो वास्तवीक वात एवी छे. केटलाएक दिवस थया, अमारी निशाळमा वात थती हती के, पासेना गाममां मेळो भ-रावानो छे. त्यारे त्यांहा जईने मोज मारवाने अने अमारी होंस पुरी पाडवाने गुरुए हमनें केटलाएकनें आज्ञा आपी.

साके०— एम शुं ? तो हु जाणुंछुं के घडियाळना अने हितोपदे-शना रुपीया आव्या तेटला बद्धा डार्डम, जमरूख, बरफी, पेंडा लेवाने खरच थया हशे; कई मदारीनां रीछ, मांकडानो तमा-शो, जोवानें पण खरच्या हशे.

जीव०— (दीवाळीनें) हुं जाणुंछुं, मारी बानें एवी वस्तुओ घणी प्रिय, छे, तेने माटे कोई जे मागशे ते आपशे. में तेम नथी कर्यु सांभळ, मनें तरस लागीने मारा शरीरमां दाह छु-ट्यो माटे एक वृजवासी ब्राह्मणनी भांगनी दुकान हती त्यां-हां निर्मळ पाणी पीवा गयो.

साके०— एतो तेथी खोटुं. केम पण होओ, ते भांगवाळानी दु-कान तो खरी केनी ?

जीव०— बा, तारो स्वभाव घणो कठण अलो. मारुं सघळुं सां-भळी तो ले, तहीं अमें बेठा तो—

दीवा०— (बारणा भणी कान देईने सांभळेछे) सत्यानाश व-ळ्युं. मारा बापना शब्द संभळायछे !

साके०— नास ! नास ! दोड बेहेलो !

जीव०— ना, . हु मामापासे जईने तेने पगे लागीश, तेमनु सां-त्वन करीश.

दीवा०— अरेरे ! नहीं भाई, तेम करीशमां. ते आ वखते तारुं...

सांभळनार नथी. मारे सारु, एटलुं तुं करीशमां.

जीव०— त्यारे तारुं सांभळुं ?

दीवा०— हारे हा ! ते सघळुं तारा भागनु हुं करीश. (ते तेने खावें करीने पाछला बारणाभणी खसेडेछे, अने बाहार काढी मेलीने दीवानखानानुं बारणुं ढंकिछे.)

प्रवेश १२.

मनमोहनराय, दीवाळी, साकेर.

दीवा०— आहा बापा; हुं जाणुंछुं के तमे बाहारथी फरीने आ-व्या.

मन०— मारी पागडी क्यांहां छे ते जोऊंछुं; वळी ते; क्यांहां मु-की छे ते सांभरती नथी.

साके०— (चारे तरफ जोयछे) आ रही.

मन०— ते मारी पासे लाववाने तनें सुझतुं नथी ?

साके०— खरुज, मनें सुझ्युं नहीं.

दीवा०— सर्वदा चित्तनी स्वस्थता राखनारा एवा विरला.

मन०— खरुज, तमारे काम पुष्कळ माटे तमारां चित्त व्यग्र.

दीवा०— मारा मनमां पाथरोज जीवराजनी वात आवी हती.

मन०— मैं शुं निरंतर तेना नामनो गणगणाट मारे काने सांभ-ळवो ?

दीवा०— वारु बापा, हवे अमे तेनी वात बोलनार नहीं. तमे फरीने वेहेला आवशोनी ?

मन०— हुं हवे फरीथी आज, बाहार जवानो नथी. (साकेर अने दीवाळी एक एकना मोढा सामुं जोईने डोकुं हलावीने इसारो करेछे के मसलत फमेछे) अने हमणा वखत पण थई गई छे, अने मनें कोइये कह्युं के मारो जुनो गाडीवान हेरुळ आव्यो ते मारी जोडे बोलवा इच्छेछे.

दीवा०— तथा साके० शुं, गणेश !

मन०— मनें जे नुकसान थवानुं ते थई चुक्युं अने तेनुं तेनें पा-रिपत्य पण सारी पेठ थयु. हमणा ते शुं केहेछे ते मारेज सांभ-ळवुं जोइये.

दीवा॰— तमें फरीने आवो त्यांहा लगी जोडशो तो ते रेहेशे.

मन॰— ना ना, हुं तेनुं जलदी साभळीने तेनें षेहेली विदाय क- रीश. (ते बेऊ जणीओ एकमेकने कानें लागेछे) (ते दीवाळीनें केहेछे) तारो बापो (साकेरनें) अने तारो मामो तनें केहेछे ते छानामाना तें सांभळवुं. (साकेर हळवेथीज चालवा मांडेछे) छोकरी तुं क्यांहां जायछे ?

साके॰— (घभराईने) मारे नीचे कांई काम छे.

मन॰— वारु त्यारे. गणेशनें कहे के उपर आवे. (साकेर जायछे)

प्रवेश १३.

मनमोहनराय, दीवाळी.

मन॰— मनें ते गरीबनी दया आवेछे. एवो सारो गाडीवान म- नें मळ्यो नहोतो. मारा घोडा तेणे एवा तडतडीत राख्या ह- ता के तेनी पीठउपर रूप देखाय. ते, तेना दाणा चोरीने कदी दारु पीवाने गयो नथी.

दीवा॰— तमे तेनें क्षमा करी होत तो जीवराजनें आटली ख़ेद थात नहीं.

मन॰— फरी फरीने तेनी वात काढेछे ! गणेशनें काढवानुं अने मारे एटली गाडीवान वगर अडचण भोगववानु ते कारण, ते काढ्यापछी मनें कोईज गम्यो नथी. तेनी जगा चलावेवाने मनें बिजो कोई तेवो मळवानो नथी.

प्रवेश १४.

मनमोहनराय, दीवाळी, साकेर, गणेश.

साके॰— मामा, आ गणेश आव्यो.

गणे॰— महाराज, हुं क्षमा मागुंछुं. मनें जणायछे के हवे मारा उपरथी आपनी रीश गई हशे. प्रार्थना करुंछु के हु आपनी पासे शरम मुकीने आव्यो, अने रुक्सत मागुछु माटे आपना

मन॰— में तनें त्यारेज रुख्सत आपी नथी शुं ?

गणे॰— आपे कह्यु के "आ ले तारो रोजमुरो, मारे घेरथी आक्षणे जा; अने फरीथी मारे उंबरे चढीशमां" मनें रुख्सतणे बोलवाने अथवा रुक्मत मागवाने अवकाशज आप्यो नहीं.

मन॰— तें मारी गाडी भागी तो तारी साथे हुं बिजी रीतीए चालुं एवुं कांई रह्युं नहीं. ते वेळाए पेला जीनराज छोकरानी डोक भागी होत तो भलुं काम थात.

गणे॰— तेवारे पछी हुं हवकीने कांई बोल्यो नहीं; अने अमारु गाडीवाननुं ज्ञान चाबकासुधी, पण तेज महाराज माग हाथमांथी पड्यो तेवारे तेवी वात थई. पण अत.पर हुं घणु साचवीने चालीश.

मन॰— वारु ते हमणां सर्व गयु. तुं हालनां शुं करेछे ?

गणे॰— महाराज, में तमनें छोड्या तारथकी हुं विपत्तिज भोगवुंछुं. तमारी चाकरी मुक्या पछी हु मुरलीधर शेठने त्यांहा रह्यो. आहा ! केवो धणी ते ! लाकडी उगाम्यावगर चाकरो मंगाथे बोलतो नहीं. ते बिचारो स्वर्गमां स्वस्थ रहो !

मन॰— ते हमणा मरी गयो त्यारे ?

गणे॰ — तेना मरवाथी तेना हाथ हेठेना लोकोनें आनंद थयो. तेथकी पेट भरीने दांणा पण मळवानी आशा नहीं, अने सदामारथी काम.

दीवा॰— गणेश; एवा धणीपासे तु केम रह्यो वारु ?

गणे॰— त्यारे क्यांहां जाउं बा ? मारी बायडीने पासेज चाकरी थई माटे मारे ते पासे रेहेवु प्राप्त थयु. ते मेळवती तेमा छोकरानो कांई चरितार्थ चाले. मुरलीधरपासे सर्व कापे तेनें मृत्युए मात्र कपाव्यो. साप्रत मारे चाकरी नथी. अनें शु करवु ते सुझ नथी पडतुं.

मन॰— पण तु जाणेछे के, हुं कोईनें विपत्ति इच्छतो नथी. अने जुना चाकरनें तो सर्वथा नहीं.

गणे॰— खरेज; मनें पण ते मालुम छे. पण ते भयकर शब्द के. "फरीथी मारे उंबरे चढीशमा" अद्यापि मारा कानमा घुमेछे

मुरलीधर शेठे मारा उपर दशवार लाकडी उगामी होत, तोपण एटलु भय मनें लाग्युं न होत.

दीवा०— तो त्यारथको तनें चाकरी नथी ?

गणे०— ए सुरत शेहेर नहोय. एत्रा गामडाओमां पेटनी पंचात, त्यांहां गाडी घोडा कोण राखेछे. हु खेतर खेडुं, मारी बायडी मजूरी करे, मारा छोकरा भीख मांगे; एटलु पण करीने अमनें पेट भरवुं कठण पडे. हमें भूमिनुं पाथरणुं अने आकाशनुं ओढणुं करिये; मारी बायडी तो दुःखथी मुई.

(ते आंख्यो लुछेछे)

मन०— तनें आ संधु घटे, तुं मारी पासे केम आव्यो नहीं ?

दीवा०— (साकरनें हळवेज) हमणा बापा टाढा पड्या जेवा देखायछे हवे जीवराजविशे कई सुभ लक्षण जाणायछे.

गणे०— आहा ! महाराज शी बायडी हती ! एवी सारी बायडी थई नहीं होय. ज्यारे ज्यारे हुं टाढे हाथे घेर आवुं, अने भूख्यो मुवा जाऊं, त्यारे त्यारे ते पोताना रोटलामांथी मनें अरधो रोटलो आपे, ज्यारे मनें क्रोध आवे, त्यारे ते मनें कोमळ वचनोए टाढो पाडे. हाय ! हवे ते मुई, ते माराथी जीवती करातो नथी ! ते मुई त्यारथी मारी विपत्तीनो आरंभ थयो; हवे छेडो क्यांहा आवशे ते परमेश्वर जाणे.

साके०— आहा! गरीबडो बिचारो ! तारी मनें दया आवेछे.

गणे०— बायडी मरी गया पछी मनें कहीं चाकरी मळवानी आशा रही नहीं. त्यारे थोडा दाहाडा उपर में, मारा छोकरा छोकरीनें साथे लेईने राते गाम मुक्युं, छेक मध्यरात्रसुधी चालतो हतो, पछी एक झाडतळे सुतो. बिजे दाहाडे सवारे, एक गाम अमारी द्रष्टिए पडयु. दैवयोगे ते दाहाडे त्यांहानी यात्रा हती. त्याहा मजूरी करीने में कांई पेटने अर्थे मेळव्युं; तेटले त्याहा मनें जीवराज मळ्यो; ते केवळ ईश्वरनो अवतार साक्षात् ! खरुं कहुछु, ते तेवोज छे !

मन०— शु पेलो जीवो छोकरो ! ईश्वरनो अवतार ! ते चंडाळ!

दीवा०— अने साके०— (आगळ थईने गणेशसामु आनंदथी जुएछे) शु जीवराज ! अमारो जीवराज !

गणे०— महाराज, मनें जोइये ते शिक्षा करो, पण तेनें खोटुं केहेता नहीं. मनें पगतळे कचरी मारो जोइये तो—

साके०— गणेश, चालवा दो तमारी वात.

गणे०— मारी न्हानी स्त्नी, एक भागवाळानी दुकाने भिक्षा मागवा गई हती; त्यांहां वनमाळी अने जीवराज बेऊ बेठा हता.

मन०— वाहावा! सारो धंधो! भांगवाळानी दुकाने!

साके०— ना मामा, ते ब्राह्मणनी दुकान हशे; नहीं तो मारो भाई त्याहा जनार नहीं.

मन०— पण ते गाम जवानुं तेमनें काम शु हतुं?

दीवा०— तेमनें गुरुए जवानें रजा आली हशे तो! आपणो गुणवान वनमाळी पण त्यांहा हतो, सांभळ्युं के नहीं?

गणे०— तेणे तरतज मारी छोकरीनें ओळखी; अने वनमाळीए तेनें घणा वाल्यो ते न सांभळीने, ते त्याहांथी उठ्यो, अने तेणे पेहेलांज मारी छोकरीनें कई मिठाई आणीने खावा आपी; पछी तेनें हाथमां पकडीनें चाल्यो, अने तेथकी सर्व वर्त्तमान सांभळी लीधुं. पछी ते तेनें लेईने मारी पासे आव्यो; हु आखा दाहाडानी मजुरीए थोपाईने त्याहां एक कोरे अजळीए पाणी पीतो हतो, हु तेनें जोईने आनंदे करीने घेलो थयो. मारा दिलउपर चिंथरा हतां, जही तही मेल लाग्यो हतो, तेवीज में तेनें छाती साथे दाब्यो, अने भचरडीने कडकडाट भेट्यो, एवो के पासे लोक हता तेमनें जणाय के हु ते कुमळा छोकरानें चगदी मारुछुं के शुं. ते पण मनें जोईने मोटो आनंदयुक्त थयो. पछी त्यांहा लोकोनी भीड हती माटे तेणे मारी हाथ झालीने मनें एक कोरे लीधो.

दीवा०— बापा; हु हमणा जोइये तो शरत मारीश के—

मन०— छानी रेहे छोडी! वारु, पछी गणेशजी?

गणे०— पछी आपनें कह्यु एवु तेनें में मारुं सविस्तर वर्तमान कहुं. ते सांभळीने तेनें रडवुं आव्युं, ते कई क्यांथी छानो रेहे नहीं. ते मारी आंगळ बोल्यो, गणेश, मनें क्षमा करो. आ सघळी विपत्ति तमनें मजमाटे भोगववी पडी; तो हवे हु मति-

ज्ञा करुं छु के, तमारुं दुःख दूर करीश त्यारेज निद्रा लेईश. पछी तेणे गजवुं चार्पाने तेमांथी न्हानी सरखी कोथळी काढी-ने मनें कह्युं, आ लो कई पैसा, मारी पासे तुरत एटलाज छे. हुं ते लेतो नथी एम कह्युं माटे तेने घणी रीश चढी; तेवारे में तेनें कह्युं, रायजी, तमने ए खावानें सारु आप्या हशे ते केम लेउं? मारे मेहनत करवानी टेव छे; केम पण करीने हुं पेट भरुंज छुं. एवुं केहेतांज तेणे घणो क्रोध करीने हाथपग पछाड्या, अने मने जणायुं के, हुं पैसा लेत 'नहीं तो ते मनें ते वारे मारत.

मन०— कोथळीमां केटला पैसा हता.

गणे०—सुमारे चार रुपीआनो अवेज.' तेणे तेमांथी बे आनाना छुटा मात्र राख्या. ते बोल्यो, तमे मारा मामाना जुना चाकर अने प्रमाणिक; तमे कांई चोरी लुच्चाई करी नथी; एवुं छतां छोकरां सहवर्तमान आ वयमां तमे भिख मागो; तमारे रेहेवानुं ठेकाणुं नहीं; तमें क्षुधा तृपाए टटळो, अने ते हमे जोइये; धिक अमारुं जीवबु! त्यारे तमे हवे एम करो के, कांहि न्हानी सरखी ओरडी लो. त्रण दिवसमां हुं मारा मामानें लखीने उत्तर मगावुछुं, अने तमारी कंई तजवीज करुंछु. मामानें आपणें बेऊए क्रोधे चढाव्यो खरो पण ते दयाळु छे, ते उदार छे, ते तमारुं दुःख सांभळीने शोक पामशे. अने वळीज.

मन० ते एम बोल्यो? खरे खरुं?

गणे०— महाराज, हुं सम खाउंछुं जोइये तो.

दीवा०— ना ना, हुं खोटु बोलवानो नहीं, हमारी निशा छे. केहे आगळ बधी वात.

गणे०— पछी तेणे मारा देवलानें पोताना खोळामां बेसाड्यो; अने मनें पुछेछे, तमारां छोकरां शु करेछे? में कह्युं शुं करे? कांहि झाड हेठे जईने फुलां एकठां करीने लावेछे, अने तेना तोरा करीने वेचेछे; नही त्यारे काठी एकठी करेछे; तेपण न होय ते वखते भीख मागेछे. ते बोल्यो, छी छी छी; ते ठीक नहीं. एमां कंई जीव नही. एमां ते आळसु अने स्वछंद

मात्र थशे. 'तमे छोकरानें काई पण एकादो धधो शिखवो; अने छोकरीनें कही चाकरी उपर राखो.

दीवा०— बापा; जीवराजे एनें ते ठीक कह्यु नहीं?

गणे०— में कह्यु, खरेंज, पण आ आवा चिथरा दिलउपर छतां एमनें हु कोनी पासे तेडी जाऊ? मारी पासें एक पचास रुपेया होत तो हु एमनें ठेकाणे लगाडत. अहींयां पासेंज एक खातरी छे ते छोकरानें चाकरी उपर राखेछे; तेनें हु वीस रुपैया नजर आपु तो ते देवलानें लेशे, अने एक छींपण छे ते मारी रत्नीने राखशे तेनें जरा पेहेरवानां लुगडा करावीने शोभावी तो. पछी मारा एकलानुज रह्यु; तेनो भार नथी, हुं कहीं पण कोईनी चाकरी करीने पेठ भरीश; आवो नकामो भटकण सारखो अही नहीं फरनार नथी?

मन०— अनें ए उपर जीवराजे शु कह्यु?

गणे०— तेणे ते सांभळी मात्र लीधु, अनें गयो. ते चोथे दाहाडे आव्यो. अने मनें कह्यु, ते खातरी क्यांहां रेहेछे? तेनीं पासे मनें तेडी जाओ. हु तेनें त्याहा लेई गयो; ते अने ते एकाते शु बोल्या ते तेणें मनें कह्यु नहीं; पछी मनें कह्युं के छीपण पासे चाल. हु त्यांहा तेनें तेडी गयो; तेनें त्याहा मनें बारणे बेसाडीने पोते मांहि गयो, अने तेनें कई कह्यु, ते पण मनें तेणें कह्यु नहीं. पछी [redacted]मे बेऊ पाछा आव्या. पाच पचास डगला चालीनें ते उभो रह्यो, अने मारो हाथ झालीनें बोल्यो; मारा मित्र, हवे तु छोकरानी काई चिंता करीशमा, में तेमनु ठेकाणु कर्यु. आगळ तेणे मनें एक दुकान देखाडी, ते दुकानदारनें तेणे आगळथीज पैसा आपी मेल्या हता; त्याहाथी तेणें मनें आ अगरखो पाघडी, अने बनात ए सघळा अपाव्या; ते आ मारा अगउपर प्रत्यक्ष छे, तेथी हु मोटो माणस देखाऊंछु, नहीं वारु?

दीवा०— (प्रेमथी) अरे मारा गुणवान, मारा भला जीवराज?

मन०— (आरयो लुछेछे) हवे हुं समज्यो घडियाळ क्यांहां गयु ते.

गणे०— एटलुज नहीं महाराज. ते मारा खिशामां, मनें न ज-

णावतां पेसा घालतो हतो, ते में पकड्यो, अने कह्युं, तारा उपकार मारा उपर पर्वत जेटला थया छे, हवे मारे बिजा पेसा नहीं जोइये. पछी तेनें जे रीश चढी छे, एवी कदी चढी नहीं होय- ते मनें केहेवा लाग्यो, मारा मामाए तारे सारु पेसा मोकल्या छे ते तुं लेतो नथी, ए मामाए जाण्युं तो पछी शुं केहेशे? पछी हुं ते लेईने तमारी पासे आववा लाग्यो, ते जोईने तेणें मनें कह्युं, मामानी आज्ञा एवी छे के, एमानुं तुं कोईने कंई कहीशमां; एटले आ तुं मामापासे जो बोल्यो तो ते घणुं रीशाशे; में पछी पोताना मनमां कह्युं; आहाहा! मनमोहनराय एवा धर्मात्मा छे नहीं! त्यारे ए टपरथी मनें देखाएछे के हुं तेमनी पासे गयो तो, तेओ मनें मारा अपराध क्षमा करीने फरीथी चाकरी उपर राखशे. एम में मनमां जाण्यु; पण तमारी पासे आवु नहीं, एटला सारु तेणे मारा मनमां भय घाल्यो.

मन०— आहारे मारा जीवराज! मारा प्राणसमान जीवराज! तारीविशे न्हानपणथकी मोटपण, अने उदार चित्तता, हुं जोतो आव्यो ते हजु तेवांज छे!

दीवा०— त्यारे छेल्ले तुं शुं धारीने अहीं आव्यो छे?

गणे०— हुं आव्यो एटलामाटे; अहींयांना लोकनो मारे एक कागळ जोइये, के हु आ गामनो खरो; अने देवलो आ मारो छोकरो खरो; एवो कागळ देखाड्या त्यार ते खातरी केहेछे के हु तारा छोकराने मारे स्वाधीन लेनार नहीं; माटे मारे अहीं आववुं पड्युं. गाममां पेठो तो मनें कोईए कह्यु के दोलतरायनें एक गाडीवान जोईए छिये; ते सांभळीने मनें एवुं थायछे के, जीवराजना योगे मनें हमणां प्रारब्ध पण अनुकूळ छे; ते तेवोज हुं दोलतरायपासे गयो, त्यांहां तेमणे कह्युं के, तुं पेहेलां कोनी पासे हतो, तेना हाथनुं आबरु पत्र लावे तो तनें राखुं. जोयुं तो मुरलीधरशेठ तो मरी गयो, त्यांहां माराथी जवातुं नथी; माटे बीहितो बीहितो तमारी पासे आव्यो. मनमां के कदाचित तमें मनें आबरुपत्र आप्युं नहीं तो तमें जीवराजने हाथे जे माराउपर उपकार कराव्यो ते विशेतमारुं भलुं मागवुं अने पाछुं जवुं.

मन०— ना मारा भला गणेशजी, तेम थवानुं नथी; जीवराजे जे तारा उपर उपकार कऱ्या, तेमा मारो जरा संबंध नथी. तेणें पोते उघाडो थईने तनें ढाक्यो; तेणे पोते भुख्या रहीने तनें तृप्त कऱ्यो. तेणें पुण्य कर्म कर्युं, तेनो भाग हुं केम लेऊं? तारा योगथी ते पण कृपानुं पात्र थयो; ए तेना उपर तारो पण मोटो उपकार थयो तेनें आज तें केटला संकटमाथी काढ्यो छे! हा, आज जो, तुं न होत, तो तेनें अखंड मारी दृष्टि आगळथी वेगळो कऱ्यो होत.

गणे०— महाराज, आपण एवुं कहोछो! त्यारे मारा जेवो भाग्यवान आज आ सृष्टिमा कोई नथी! शुं? जीवराजनें में संकटमाथी बाहार काढ्यो? अमें एक एकनें एवा काम आव्या? आहा! शी आनंदनो दाहाडो आज!

मन०— ते घातकी वनाए, मारु अंतकरण क्षोभव्युं हतुं. ते लुचाए मनें एम घणी वार ठग्यो छे, अतःपर हुं तेनो विश्वास केम करु? करनार नहीं, पण मनें निशाळना गुरुनुं नवल देखायछे.

दीवा०— केम बापा? तेनें पण तेणे एमज ठग्यो नहीं हशे. ए शापरथी?

मन०— पण ते मनें लखेछे के जीवराज नासी गयो. अरेरे! तेणें निराश थईने पोताना जीवनें एकादुं कई कर्युं, अथवा ते एकादा संकटमा पड्यो तो केम थशे?

गणे०—एक घोडो! एक घोडो! एक घोडो मात्र आपो; हुं तेनें पाछो लावुं, ते द्वीपांतरे गयो हशे तो पण त्यांहाथी लावीश.

साके०—(मामानो हाथ पकडेछे) मारा मामा! तुं तेनें क्षमा करीश? तुं तेनें एक वार पोतानी छाती साथे दाबीश?

मन०— जोपण तेणें पोतानुं सर्वस्व वेच्युं हशे, जोपण ते जन्म्यो तेवो नागो मारी पासे आवे तो पण, हुं तेनें हवे अंतर देनार नही (साकेर दीवाळीने इसारो करेछे, अने पोते दोडती बाहार जायछे)

दीवा०— बापा, जो ते अहींज कहीं होय तो?

मन०— शुं अहींयां ? तेनें कोणे जोयो ? क्यांहां छे ते ? क्यांहां छे ते जीवराज ?

गणे०— आहा ! अहींयां जो ते छे ! अहीं जो ते छे ! तो पछी शुं ! पछी हुं आनंदथी उडीश.

दीवा०— वारु बापा, त्यारे ते तमारी नंजरे पडशे.

प्रवेश १५.

मनमोहनराय, जीवराज, दीवाळी, साकेर, गणेश.

(जीवराज दिवानखानामां प्रवेश करीने मामानें साष्टांग नमस्कार करेछे. गणेशना मनमां आनंद मातो नथी. साकेर अने दीवाळी आनंदाश्रु पाडेछे.)

जीव०— (हाथ जोडीने उभो रहीने) आहा मामा ! मारा पूज्य मामा ! तमे मारा अपराध क्षमा करशो ?

मन०— क्षमा करशो ? तुं मनें हवे सहस्त्रगुणित अधीक वाहालो लागेछे. तनें क्षमा योग्य छे. तु मनें अतःपर मुकीने जईश मा.

जीव०— ना मामा ! कदी नहीं जाऊं. (फरीने गणेशनें जुएछे, अने तेनो हाथ झालेछे.) आहा ! जो मामा तमे आ गरीबना अने एना छोकरांना हाल जोया होत तो ! जो ते सघळुं तमारे सारु थयुं होत, जेम मारे सारु थयुं, तो तमनें केटलो खेद थात !

गणे०— नहीं जीवराज, मारा हालनुं हुंज कारण. हुं तनें गाडी उपर शानें लेऊं ? हुं तारा हाथमा ताघट घोडानी रासो शुं करवा आपुं ? पण तारां जेवा छोकरानें ना कोण केहे ? जो ते गाडी मारा अंग उपर थईने आरपार जात, तो पण माराथी तनें ना न केहेवात. तो जीवराज, हवे एनी निशानी राख; अने आजथकी मारी सामुं नहीं, ते आळ लेईशमां. ते लीधुं तो हुं तनें ना केहेनार नथी. पण पछी हु पोतानो प्राण राखवानो नथी.

मन०— जीवराज, तें पोतानुं घडियाळ, पुस्तक, अने हुं जाणुंछुं के लुगडां पण जे वेच्यां, ते मनें केम लख्युं नहीं ? तनें ए व-

स्तुओनो उपयोग मालम नथी, एटलुं ए तारामध्ये घेलापणुं नहीं.

जीव०— हा मामा, ते खरुं; पण गणेशना कुटुंबने एक क्षण मात्र पण हुं जोऊं ते मनें महा पातक देखायुं. वळी तमे रीशाईने गणेशनें हाकी मुक्यो हतो, माटे मनें भय लाग्युं के, तेनें सहायविशे तमें मनें मना करशो; अने पछी जो हुं तमारी आज्ञा मांगुं, तो मोटा ठपकामां आवुं.

मन०— शुं ! त्यारे तें मारी आज्ञा भागी होत ?

जीव०— हा मामा; पण एटलासारुज मात्र.

मन०— मारा शूर वीर छोकरा; मनें तारी बोकी लेवा दे ! हशे; पण मनें पत्र आव्युं छे, तेमाथी एक वातविशे मनें हजु संशय छे तेटलो मारो भाग. तुं रात्रे बाहार हतो ते क्यांहा हतो ?

जीव०— हुं गणेशने सारु पैसा लेईने गयो हतो. अमारो गुरु ते रात्रे कहीं बाहार गयो हतो, माटे जलदीथीज दरवाजो अडकावशे, ए मनें मालम हतुं, तेमाटे हुं वेहेलो घेर आववाने निकळ्यो, ते अंधारामां वाट भुल्यो.

साके०— आहारे भाई, त्यारे पछी तारी अवस्था शी थई; अने तु क्याहा सुतो ?

जीव०— मनें वाटना एक झुपडु देखायुं. त्यांहां बारणें एक पाटीयानो कटको हतो, ते उपर सुतो; तेवी निद्रा मनें कदी आवी नहोती. गणेशनें सुख करीने मारा जीवनें घणो आनंद थयो.

शीवा०— अरे ! शो दुष्ट बनो पण ! तेनें बधुं मालम; पण तेनें हमनें जणाव्युंज नहीं.

मन०— आ क्षणथकी हुं तेनुं पाणी मुकुंछु; हवे तुं मारो——

जीव०— ना मामा, एम करशो मा; बिजानें दुःखमां नाखीने हु सुखी केम थईश ? अने वळी तमारा पेटना छोकरानें.

साके०— (तेनो हाथ पकडेछे) आवा भाईनें हु केटलो वखाणु ? केटलो जीवसाथे राखु ?

मन०— वारु तो; ते निराळमा रेहेशे, अने तु मारी पासे रेहे. हुं तनें मारा ह्रदयमां निश्चय राखीश. तनें शिखववाने गुरु जोइये, ते सौ कोस उपरथी तेडाववानो हशे तोपण तेडावीश.

गणे०— (नमेछे) मारा सारा धणी. तारी वृत्ति में सदा सरखी दीठी.

मन०— (तेनो वासो ठोकेछे) गणेश, तुं दोलतरायपासे वचने बधायो छे शु ?

गणे०— हु केम बंधाऊं. मनें तमारी पासेथी रजा क्याहा मळी छे हजु ?

मन०— तनें रजा मळवानी नहीं. मारी इच्छा छे के तुं अने जीवराज एक ठेकाणे रहो, अने एक एकनें सुखी करो. पण तेनें पुनः गाडीउपर आववा देईश नहीं हो ! हु तारा छोकरानी पण संभाळ करीश.

गणे०— (आनंदनो उमग आवीने आंख्योमाथी आसु ढाळेछे) मारा धणी ! तुं खरुंज केहेछे ? हु आ स्वप्न तो जोतो नथी ? आहा ! तो प्रथम मनें घोडारमा जईने मारा जुना मित्रोनें भेटवा दे.

जुनो चाकर.

नारायण शेठ, विठ्ठल.

विठ्ठ०— बापा; तमे रामजानें काढशो, त्यारे तेनी जगाउपर राखवानें में एक सारो चाकर जोयोछे.

नारा०— तनें ते कामगिरी कोणे कही वारु ? हु तेनें काढनार एशा उपरथी ?

विठ्ठ०— त्यारे शुं तमे सदा ते घरडा डोसानेंज राखवाना ? ते करता मनें जणायछे के जवान चाकर घणो उपयोगी पडशे.

नारा०— सारा चाकरथी कटाळवु ए वात घणी अनुचित ! तें तेनें घरडो केहेता तारा मनमां विचार्यु केम नहीं ! ते मारी चाकरीमा घरडो थयो. तनें तेणे न्हानेथी मोटो कर्यो; तनें मरवाड आवे त्यारे ते तारी घणी चिंता राखतो; तेणें करीनेज ते जलदी घरडो थयो नही होय एम शा उपरथी ? ए उपरथी तुं जो के तें तेना घडपणनी मस्करी करवी ! एकेटली कृतघ्नता ! वळी, आ पण तारो खचित निश्चय थायछे के, तरुण चाकर ते करता

वत्तो उपयोगी पडशे? त्यारे एविशे एकादो निश्चय करवाने हजु तुं घणो न्हानो छे; एतारे जणवानुं काम छे. एकाद दिवसे हु तारा अनुभवमां आणी आपीश के, आस्थापूर्वक चाकरी करवाविशे, धणीनुं हित जोवाविशे, तरुण करता, घरडा चाकर घणा उपयोगी छे.

विठ्ठ०— तमें कहोछो ते अर्थे हुं ते खरुंज मानुछुं. पण तेना निभाळा खरीपड्या छे, तेनें जोऊछुं एटले मनें चिन्ह देखाईने हसवु आवेछे.

नारा०— ए तारामां कंई प्रतिष्ठित लक्षण नथी छोकरा! मनें मालम नहोतुं आवो अधर्म छु. तुं जाणतो नथी, तेनें. घणा मदवाड लाग्याथी तेना केस गया? तेनी मस्करी करवी ते ईश्वरनी मस्करी, जेणें ते रोग मुळे उत्पन्न कर्यो.

विठ्ठ०— पण ते निन्य बडबडेछे, अने मोढु चढेलो एवो देखायछे, बिजा चाकर सरखो मोजी नथी.

नारा०— वयने लीधे तेनेंविशे ते मोढना छे. पण ते बडबडशे शामाटे? ते अराढ वीस वर्षना छोकरा जेवो चपल नथी माटे शु ते तनें गमे नही? अल्या छोकरा! एवुं मनमां आणता तारा शरीरनें कंपारी आववी! ईश्वरें मनें घणा दाहाडा आयुष्य आप्युं तो, ए प्रमाणे तु मारी पण मस्करी करीश नहीं!

विठ्ठ०— शु तमारी! ना बापा, हु एवो नठारो नथी.

नारा०— तो रामजीनी कंटाळो करवो ए नठारपणुं नहीं? केमके ते घडपणने लीधे पेहेला जेवो चपळ नथी माटे?

विठ्ठ०— बापा. हु चुक्यो मनें क्षमा करो; मनें हवे घणो खेद थयो के हुं—

नारा०— तुं छानो केम रह्यो. तनें खेद शाने थयो ते केहे?

विठ्ठ०— ते मारो अन्याय जो तमनें कहु, तो तमे मारा उपर घणो क्रोध करशो अने मनें मारशो.

नारा०— छोकरा, तु जाणेछे; मनें मारवानी हौंस नथी; हुं जेवो उपाय तेवुंज कारण जोईने एकादि वखत करुंछुं. अन्याय गयाथकी मोटी ममताए, अने सारी उपदेश करीने हु तनें अने तारी बेहेननें मार्गे लगाडुं छुं. तें अन्याय शो कर्यो छे

ते हु जाणतो नथी, माट तनें हुं शिक्षा करनार नहीं, ए माराथी निश्चय कबुल करातुं नथी. तुं शुं एवी बोली करीने कबूल थवानो ? छी, ए सारुं नहीं, ताराउपर मारी ममता केटली छे, ए तुं जाणेज छे, तो ते उपर विश्वास राखीने, तुं मारी पासे कबुल था.

विट्ठ०— वारु बापा, त्यारे हुं कबुल थाऊंछुं, के में रामजीनें "चोट्टा डोसा" एम कह्युं.

नारा०— शुं ? ताराथकी एवी वात थई ? ते भला माणस सगाथे केम चालवुं ते तुं एटलुं विसर्यो ? अने ते शब्द रामजीए सांभळया.

विट्ठ०— हा बापा, माटेज मनें पश्चात्ताप थायछे.

नारा०— पश्चात्ताप थाय ए सारुं छोकरा. पण मोढा उपर कोईनें भुंडुं कह्युं तेनोज पश्चात्ताप थवो अने पीठपाछळ कह्युं तेनो थवो नहीं, एवुं तनें जणातुं हशे तो वास्तविक जोतां बेऊ अन्याय समान छे.

विट्ठ०— खरुं बापा, मोढा उपर अथवा पाछळ मारे रामजीनें एवु बोलवु नहीं; पण हुं मोढा उपर कहुं मारे मनें घणी खंत थायछे केमके—

नारा०— तुं मारा आगळ मन मोकळुं करीने कंई आगळ केहेवाने इच्छेछे, एम मनें जणायछे, चालवा दे; वात पूरी कर.

विट्ठ०— हा बापा, जारे में रामजीनें माठुं कह्युं, त्यारे तेणे आंख्योमाथी आंसु ढाळ्यां; अने बोल्यो; हुं एक घडपणना क्लेशे पीडायेलो छु; तें उपर वळी मनें छोकरां मेहेणां दे; शु ए मालव्ध!

नारा०— गरीब बिचारो रामजी. हुं जाणुंछु के ते वात तेना जीव संगाथे लागी हशे. ए वयमा तेनें छोकरांए चीढववो, ते सेहेवुं घणुं कठीण छे. पण जे छोकरानें तेणे बाळपणथी ममताए करीने संभाळ्यो, एवो के ते तेना उपकार कदी वाळतां आवडे नहीं, ते छोकराए तेनें एवुं दुखववुं ए तेनें अति दुःसह थयुं हशे.

विट्ठ०— ओहो बापा, हुं केटलो निंद्य केहेवाऊं, हुं तेनी पासे क्षमा मागीश. अने हु सम खाऊंछु के, मारा घटमां माण छे,

त्यांहांसुधी हुं तेनें फरीथी कदी दुखवीश नहीं.

नारा०— सारुं छोकरा, कह्या प्रमाणे चालीश तोज ते आजनो अपराध तनें ईश्वर क्षमा करशे; अने हुं पण क्षमा करीश. आपणे सघळा परस्वाधीन प्राणी छीये; कामक्रोधादिनें वश थईने एकादि वखत अनुचित कर्म करीए छीये; पण तेनु बळ निकळी गया पछी आपणनें पश्चात्ताप थवो. अने गर्व छोडीने थयेला अपराधनी आपणे स्वच्छता करवी; अने फरीने आपणाथकी तेवो न थवा देवाविशे आग्रह धरवो. पण तुं मनें केहे के तनें रामजीनें एवु केहेवानुं कारण शुं हतुं ? तेणें कंई तारो अन्याय कर्यो हतो ?

विठ०— हा बापा; तेणे पोतानी मेळे नथी कर्यो तो पण मनें तेमज जणायुं. हुं मारुं तीर कामठुं लेईने रमतो हतो, तेटलामां तेना मोढा उपर तल जोइने में तेना उपर निशान ताक्युं; ते उपरथी तेणें मनें कह्युं, "खबरदार विठ्ठल; नहीं तो हु तारा बापानें जइने कहीश" तेणें मनें एवी धमकाव्यो ते उपरथी मनें घणी रीश लागी, अने में तेनें गाळ दीधी.

नारा०— त्यारे तें पोतानी मेळे तेनें जाणीने दुखव्यो.

विठ०— ते हुं ना केम कहु.

नारा०— त्यारे तु घणो अपराधी. माटेज तेनी आंख्योमां पाणी आव्या !

विठ सारु त्यारे बापा, तमें आज्ञा आपशो तो हुं आ क्षणे तेनी पासे जइने क्षमा मागुं. ते ते आपता सुधी मनें चेन पडवानुं नथी.

नारा०— हा छोकरा. एवा कामनें एक क्षण जवा देवी नहीं, जा, जईने आव. हुं अहीं छुं (विठ्ठल जायछे अने समाधान पामीने पाछो आवेछे.)

विठ०— बापा, हमणा मारुं अंतःकरण मनें स्वच्छता आपेछे. केमके, रामजीए मनें मनथकी क्षमा करी. अने हुं जाणुं छुं के हु अतःपर एवा अपराध करनार नहीं.

नारा०— ईश्वर तेम तारा थकी करावे; तेनी कृपाविना तारो कियो पण निश्चय पार पडवानो नथी.

विद्द०— तेनी कृपा थवाने शो उपाय करवो ?

नारा०— ते विशे तुं तेनें भज, अने तेनी सहायता माग. ते तनें नहीं आपु एम केहेनार नथी.

विद्द०— हु ते मारा मनथी मागीश. पण बापा, में बिजु एक तमारी आज्ञाविना काम कर्‍यु छे, कदाचित तमने तेनी रीश चढशे.

नारा०— शु ते छोकरा ?

विद्द०— तमें मनें कोरो रुपैयो बक्षीस कर्‍यो हतो, ते में रामजीनें आप्यो.

नारा०— तेसारु हु रीश केम चढावीश ? ते एवा काम स्वबुद्धिए करवा; तेमा मनें आनद छे तनें हु पैसा आपुछुं, तेट्ला तुं जोइये तो खरच, ते तारा, ते तु धर्म मार्गे खरचे तो ते करता बीजु वधतु सारु कृत्य शु छे ? कहेलु छे के, आपणे न्हानपणथकी धर्मकृत्यनो अभ्यास राखवो; पण ते धर्मकृत्य पोतानु सामर्थ्य जोईने, अने व्यवस्थाए करवु, नहीं तो धर्म तेज अधर्म थायछे पण रामजीनु हमणा समाधान थयु के नहीं ?

विद्द०— तेनी आख्योमाथी आनदाश्रु आव्यां ते में दीठा.

नारा०— हु तनें ते विशे शाबासी आपुछु मारा छोकरा, सारा अत करणना छे ते कोईने पण व्यथा करता नथी. सघळाज सत्कर्म आपणा अत करणमा आनद उत्पन्न करेछे पण परोपकार करवामा घणोज आनद छे.

विद्द०— ओहो ! जो ईश्वरे कदी मनें सामर्थ आप्यु तो हु मारी आसपासना गरीब लोकोना क्लेश दूर करीश.

नारा०— हु भगवतनी पासे मागुछु, के ते ए गुण तारामां दृढ करो अने ते आचरवाने तने सामर्थ आपो.

विद्द०— तो पछी हु सदा आजना जेवोज आनद पामीश ?

नारा०— आ एटलो एकज आनद कदी विततो नथी. प्रथम, तु आ, पोताना घरना माणस उपर उपकार करीने भोगव. जो तारा चाकर भला माणस छे, तो तु तेमनी साथे सारी रीते चालीने तेमनी ममता तारा उपर थवा दे. तेमने कदी इनाम पण आप, जो तु तेमनें घटे त्यारे अने प्रसन्न चित्ते करीने ते

आपीश तो ते तारा दृढ मित्र थशे.

विठ०— पण बापा तेनें रोजमुरो मळतो नथी ?

नारा०— ते तेनी चाकरीनो; तेमां आपणे तेनें कंई वत्तुं कर्युं एवु नथी. पण ते शिवाय तेनें कंई इनाम आपेथी, तेनी प्रीति आपणा उपर चोंहोटेछे, अने घणा काममां आवेछे.

विठ०— ए केम ते हुं सारी पेठे समज्यो नहीं ?

नारा०— आ रामजीनुंज हुं दृष्टांत आपुंछुं एनी चाकरीनु हुं एनें अन्न वस्त्र रोजमुरो आपुंछुं. ते लेईने, तेनें बोली कीधी छे तेटली चाकरी करी एटले ते वळ्युं नहीं। हवे तु जो के ते घरमां सघळी जनसोनी खबरदारी राखेछे; बिजा चाकरोनी देखरेख करेछे, तेणे करीने मारो घणो नफो थायछे; ए ते मारी ममताए सर्व करेछे; केमकें हुं तेनें पगार शिवाय बिजुं इनाम आपुंछु. तुं मोटो थईश त्यारे तुं जेने तेने मोढेथी चाकरोनो ककळाट साभळीश; तोछु तनें खरूज कहुंछु, के आ अन्याय धणी लोकोनो छे; ते तेनें भय देखाडीने चलाववा इच्छेछे, प्रीतीए चलावता नथी.

विठ० हवे हु पक्कु समज्यो. अने मारे माथे पडशे त्यारे तमे कहोछो तेमज हु करीश, अने तमारा उपदेश प्रमाणे चालीश.

नारा०— तेम कर्यु छे तो तनें तेओथकी संताप थशे नहीं; मारा बापे मनें एविशे एक वात कही छे, ते हु निश्चे स्मरुंछु. ते तारे साभळवी छे ?

विठ०— ओहो बापा, जो तमने श्रम न थाय, तो हुं ते सांभळवा इच्छुछु.

नारा०— तु मारा आगळ पोतानो अपराध कबूल थयो, अने तें रामजीविशे उदारपणु देखाड्यु, ए तारु भलापणुं जोईने हु संतोष करीने ते वात तनें सभळावुंछु. "जोधासिंह करीने कोई सरदार हतो. ते सरकार चाकरीमा घरडो थयो, त्यारे ते पोताना इनामी गाममा आवीने रह्यो. तेनी बायडी मोटी पतिव्रता हती अने पाच छोकरा, ते मावापनी आज्ञामां तत्पर हता. तेनुं मोटापणु, तेनो मीठो स्वभाव; तेनां घरमांनी रथीतरीत जोईने, गामना सर्व लोक, अने तेना ओळखीता पण तेनें मानता. एवुं सुखी कुटुंब, जे

जुए तेनो आत्मा समाधान पामे. उमेदवार माणस तेनी चाकरीमां रेहेवानी इच्छा करे. तेनो कोई चाकर मुओ, अथवा गयो तो, तेनी जगा उपर रेहेवाने उडी पडे. जेना चाकरोना मोंढा उपर सर्वदा आनंदवृत्ति देखाती, जेम कोई केहेशे के तेनां छोकरां छे, चाकर नथी. ते आज्ञा करतो ते नीतियुक्त, जेवी जेनी शक्तियोग्य, तेवी करतो. तेणें करीने कोईना मनमां कदी तेनी अवज्ञा करवी, एवी कल्पना आवेज नहीं तेने घेर चाकरोमां अरस्परस भाईओ प्रमाणें मीठास हती. कदी तेओमां बोली थई, तो धणीनी चाकरी वत्ती कोण बजावेछे, अने तेना हितनें अधिक कोण इच्छेछे, एविशे मात्र थती." "मानसिह राठोड जोधसिहना जुना मित्र, ते पण जोधसिहनी पेठे चाकरी मुकीने पोताना इनामी गाममां रेहेता हता; ते एक दिवसे तेमने घेर आव्या हता; तेवारे वात उपरथी वात निकळतां, मानसिहे वात काढी के, हुं बिजी सर्व वातमां सुखी छुं, पण मारा चाकरोविशे बेजार छुं; मनें तेविशे सभाळतां बस थयुं. जे चाकर जोउंछुं ते आळसु, बे अदब, अने चाकरीचोर देखायछे." जोधसिहे तेमनें कह्युं, "तेटला विशे हुं सुखी छुं; आज दश वर्ष थयां, मनें एवुं नथी सांभरतुं के, मनें कोईए संताप्यो. हु तेमनेविशे आनंद पामुंछुं; अने तेओ पण मारिविशे आनद पामेछे." मानसिह बोल्या, "हशे; पण एवुं कांहक देखायछे. तेमनें सारा राखवाविशे, जोधसिह बोल्या, "युक्ति सेहेली छे; आ जुओ तमनें देखाडुंछुं." एवुं कहीने तेणें एक पेटी भणी आंगळी करी. तेमनें मानसिहे कह्युं, "हुं समज्यो नही." ते उपर तेणें कंई उत्तर न करतां पेटी उघाडीने देखाडी; तेमां छ खाना हता. एक एक उपर ए लख्यु हतु. अधिकोत्तर खर्च.—मारो खासगत खर्च.— मारी बायडीनो. —मारा छोकरांनो.—चाकरोनो.—"इनामनो." जोधसिह बोल्या, "हुं मारी आसामीओ थकी एक वर्षना अगाउ रुपीया वसुल करुंछुं; तेमना छ भाग करुंछुं; तेमांनो पेहेला खानामां भाग घालुंछुः ते अदृष्ट खर्चमां राखुछुं; तेनें तेवुं प्रयोजन पडेछे त्यारेज हाथ लगाडुंछुं. बिजामां जे घालुंछुं तेटलामां मारो खर्च चलावुछुं. त्रिजामां कुटुंबनो पेटखर्च, चोथामां मारां छोकरांनो विद्याभ्यास इत्यादि-

क संपादछु पाचमामां चाकरोनो मुसारो छठामा तेमनें अथवा बिजा कोईनें इनाम, धर्मादाय इत्यादिक खर्च; आ छेला खानाने लिधे मनें चाकरथकी सुख छे. मुशारामा ते बोली प्रमाणे चाकरी करेछे, पण जेनी बोली करी नथी, एवा काम छे ते, ते इनामनें लोभे जीव लगाडीने अने मागी आज्ञा करता पण वत्ता करेछे. "

पुरुषोत्तम अने डाही.

उन्हाळामा एक दाहाडे, गुलाबराय एणे पोताना बेऊ छोकरा, पुरुषोत्तम अने डाही, एमनें कबूल कर्यु हतु के, हु तमनें आज सांजिरे, मारी साथें, एक सारो बाग गाम बाहार पासेज छे ते जोवानें तेडी जईश. पछी सध्याकाळ पडी त्यारे ते माळउपर पोशाक पेहेरवा गयो, छोकरा हेठे हता पुरुषोत्तमनें, हवे पोतानी दृष्टिए मोटी मजा देखाशे माटे, जे आनद थयो, ते ब्रह्माडमां न माय ते नाचवा कुदवा लाग्यो, अहींथी तहीं अने तहींथी अहीं करार दोडा पाडेछे, अने मोटी तैयारीमा छे, एटलामा बापे त्याहा एक फुल्झाडनु कुंडु आणीने मुक्यु हतु, ते झाडना फुलनें, तेना शेलानो झपाटो लागीने, ते डाखळीथी भागी पड्यु ते हाथमा लेईने तेनें डाही केहेछे. अल्या भाई। आ तें शु कर्यु? तेना हातमा फूल हतु, एटलामा गुलाबराय उपरथी हेठळ आव्या, तेणें क्रोध करीने डाहीनें कह्यु, छोकरी, में एटला श्रमे आ फूल राखी मुक्यु हतु के, तेथकी बीज माम थाय, ते तें एम केम भाग्यु? ते कापती बोली, मारा बापा, कृपा करीने तमें माराउपर रीशाशो नहीं। गुलाबराय लगार टाढा थईने बोल्या, छोकरी, मनें रीश नथी चढी, पण हमणा आपणे बिजाना बागमा जवाना, त्याहा पण तनें एवीज फूल तोडवानी इच्छा थशे माटे हु तनें बाहार नहीं तेडी जाऊ, एविशे तारे माठु लगाडनु नहीं.

डाही अधोमुख जोवा लागी, अने स्तब्ध उभी रही-ते जोइने पुरुषोत्तमथकी छाना रेहेवायु नहीं. ते आख्योमा आसु आणीनि बापपासे गयो, अने केहेछे बापा, ते मारी बेहेननो अ-

न्याय नथी, ते फूलर्मे तोड्यु माटे मनें घेर राखो अने बेहेननें साथे तेडी जाओ.

तेमनें एवा युक्तीवान् अवलोकीने, अने तेमनी परस्परोविशे ममता जोइने गुलाबरायने दया आवी; तेणें तेमनें छातीसाथे दाब्या, अने बोल्यो, तमें बेऊ पण मारां वाहाला; बेऊ जण मारी साथे चालो.

पछी पुरुषोत्तमनें अने डाहीनें जे आनंद थयो, ते बापनी साथे बागमा गया. तेमा तेणे नाना प्रकारना झाड जोया. त्याहा डाही अने पुरुषोत्तम पोत पोताना लुगडा संभाळीने, बागमा फरेछे, ते जोईने गुलाबरायनें आनद थयो. तेनु फुल तेमणे बगाड्युं; ते होत तो तेथकी तेनें सतोष थयो होत खरो, पण ते प्रसंगे ते बेहेन भाईमध्ये परस्पर प्रीति, तेमनी निर्द्वेषता, डाह्यापण जोईने तेनें तेथकी सहस्र गुणित आनद थयो.

हट्ठी छोकरी.

अरे छोकराओ ! जे तमनें कोईनें खोटा गुणनी खोड लागी हशे, ते तमारा सुख सारु हु, आ आगळनी वात कहुछु; तेमा तमारा लक्षमां आवशे के, एक वार जो मनमा दृढ निश्चय कन्यो तो हरेक लागेली खोड मुकवी अवघड पडती नथी. चद्रा करीने एक छोकरी हती. ते सात वर्षसुधी पोताना माबापना लाडमा हती. ते वये पोताना ज्ञाननो उदय थवा माडेछे. अने पोतानें सारु माठुं समजावा माडेछे; पण चद्रानेविशे ते उलटु थयुं. तेनें जे एक भूडी टेव पडी, तेनें दृष्टात एक कुतराविना बिजा कोईनु मनें देखातु नथी. जेवु एकादु हडकायु कुतरुं दोडेछे, अने जेना तेना दिलउपर बचकाज भरवा जायछे.—कोईए चुकथी तेनी रमतनें हाथ अडकाड्यो तो ते तेनी सामु वांकी वळीने जुए अने एक घडीसुधी दात ओठ पीसे. एकादा अन्याय सारु तेनें कोई हळवेज जो धमकावे, तो ते, तरतज उछळे; हाथ पग पछाडे; अने रीशे करीने आसपासना पदार्थ भूमिउपर फेंकी दे. तेनो बाप, तेनी मा, अने सघळां घरना माणस तेथी कायर थया

कोई पोतानी पासे उभी राखे नहीं; मावाप पण पोतानो तिरस्कार करेछे, माटे तेनें एकाद वखते पश्चात्ताप थाय, अने ते आंख्योमांथी आंसु पण ढाळे. पण टेव पडतां पडतां पछी तेनो खेद थाय नहीं एम थयुं; अने तेनो दुष्ट स्वभाव दाहाडे दाहाडे दृढ थतो गयो. दीवाळीना दाहाडामां, तेणीए पोतानी मानें एक भेरेली टोपली छडातळे ढांकीने ओरडामां लेई जतां दीठी; तेवारे ते तेनी पाछळ ओरडामां धसवा लागी; तेटले तेनी माए तेनें हडसेलीनें पाछी खसेडी. ते समये तेनें आफरो आवीने जे तेणीए अनर्थ कर्यो. अने रीशे मारणानुं पाथीयुं जे अफाळ्युं, ते सघळु घर खळभळ्युं. पछी एक घडी जवा देईने तेनी माए तेनें बोलावी लीधी; ते वखते ओरडामां जईने तेनें घणो विस्मय थयो। ज्यांहां त्यांहां दीवा बळेछे; अने नाना प्रकारनां सारां सारां रमकडां ओरडामां माडी मुक्यां छे एवुं जोईने ते चकित थई; आनंदे करीने तेना मोढावाटे एक शब्द निसरे नहीं. तेनी मा तेनें बोली. चंद्रा, अहीं आव, अने आ चिट्ठी उपर शुं लख्युं छे ते वांच. ते रमकडांमां एक चिट्ठी हती, ते चंद्राए हाथमा लेईने वांची, तो तेमां मोट मोटे अक्षरे ए लख्युं छे के, " आ रमकडां जे छोकरी सारा गुणथी चालेछे तेने सारु छे."

चंद्रा लाजीने नीचुं जोवा लागी, एक शब्द बोलती नथी; तेने तेनी माए पुछयुं, केम छोकरी, ए कोने सारु छे बारु ? ते आंख्योमां आंसु आणीने बोली. " ए मारे सारु नथी बाई" बारु त्यारें, ते बिजी चिट्ठी छे, जो तेमां कंई तारुं छे के ? चंद्राए ते हाथमां लेईने वाची. " आ ते हठीली छोकरीने सारु छे, जेनी बुद्धिनें भुंडा गुण लाग्या छे, अने जे बिजी दिवाळी आवे त्यांहां सुधी ते ठीक करवाने इच्छेछे " ते वांचीने चंद्राने रडवुं भराई आव्युं. तेणीए माने गळे बाथ भीडी अने केहेछे; ओहो बाई, एहु ! एहु ! तेवारे मेमबाईनें पण प्रेम आव्यो, कंई छोकरीना दुष्ट गुण स्मरीने अने कंई तेनो पश्चात्ताप जोईने—कंई पळ जवा देईने ते चंद्राने केहेछे, ले छोकरी, आ तुं तें सारा गुण प्रकडवाविशे निश्चय कर्यो, ते तारो ईश्वर पार पाडो !

चंद्रा बोली, ना बाई, आ वखत ए सघळां पेहेली चिट्ठी मांहेली,

छोकरीनां छे. तो हमणां ए रेहेवादे; ज्यांहां सुधी हुं तेवी थईश. ए उत्तर सांभळीने प्रेमबाईने घणो आनंद थयो. तेणीए ते सघळा रमकडां एक पेटीमा घाली, तेनें तालुं देईने, चंद्रानें कह्युं, छोकरी, ले आ कुंची तारे स्वाधीन, अने तनें ज्यारे जणाय के हवे हुं आ लेवाने योग्य छु, त्यारे पेटी उघाड.

ए वातनें मास बे थया, त्यांहांसुधी चंद्रानें कदी छर आव्यो नहीं. एक दिवसे, तेणीए माना गळामा हाथ नाखीने पुछ्यु, बाई हवे आ पेटी उघाडु? प्रेमबाईनें आनंदाश्रु आव्यां, ते तेनें केहेछे, हा, मारी प्राण, उघाड हमणां. पण मनें आगळथी केहे के, तें पोतानो स्वभाव ठीक करवासारु शो उपाय कर्यो वारु? चंद्रा बोली, ते विशे मनें मोठी मेहेनत पडी; हुं नित्य मारा मनमा ते वात घोळुं. पण सवार सांज परमेश्वरनी प्रार्थना करूं, के हे प्रभु! मारो निश्चय चळवा देईशमा. ते साभळीने प्रेमबाईनें केटलों आनंद थयो छे ते वर्णवातो नथी. पछी चंद्रा ते सघळां रमकडांनी धणी थई; अने पोतानी मानो प्रेम तेणीए पोताना उपर संपूर्ण खेंची लीधो.

४ एक दिवस प्रेमबाई पासे एक छोकरी आवी हती, ते एवीज हठी हती; तेनी समक्ष प्रेमबाईए चद्रानी वात कही. ते सांभळीने ते छोकरीनें जे पश्चात्ताप थयो, तेणें करीने तेणीए पण चद्रा प्रमाणें पोताना दुष्ट गुण छोडवानो, अने ते प्रमाणें सर्वनें वाहाली थवानो निश्चय कर्यो; तेनें पण तेवुज फळ प्राप्त थयुं, ए प्रमाणें पोताना आचरणथी चंद्राए बिजानें सारा गुण लगाड्या, तणें करीने ते अधिक सुखी थई.

आशा भंग.

एक रविवारनी सवारे, अनुपराय, बापनी साथे कतारगाम मजा करवा सारु जवाने, सर्जीने तैयार थयो हतो. त्यांहां जवानु ते पूर्वे पदर दाहाडा थया तेना मनमा सर्वदा घोळातुं हतु. ते सवारमां कोई दाहाडो वेहेलो उठतो नहीं, ते ते दाहाडे कुकडा आरडे त्यारनो उठ्यो. घरमाहेलां सर्व माणसोनें उठाड्यां; गा-

दीवाननें ताकीद करी, अने पोते नाही धोईने तैयारीमां छे; एटलामां अकस्मात् आकाश काळुं थयुं; वादळां एकठां थयां; मोटो वायु छुट्यो, तेथी सर्व झाड डोलवा मांड्यां; अने चोतरफ धुळे दिशा धुंद थईओ. अनुपराय क्षणे क्षणे आंगणामां जईने आकाशभणी जूए; फरीने माळे जाय. ते त्रंण त्रंण पगथीयां कुदे, अने रतिराय जे पोतानो बाप, तेनें आशा आपे के, बापा कंई चिंता नहीं, ए हमणा ज्यांहां त्यांहां सघळुं विखराशे; अने दिशा निर्मळ थशे. हु जाणुंछु के आपणे निकळीए तोपण चिंता नथी.

रतिराय छोकरांना भविष्यो सांभळीने तेम कर्युं नहीं. ते बोल्यो, बापा, लगार वाट जोवी जोइये; एटलु केहेछे तेटलामां विजळिओना चमकारा थवा लाग्या; अने मोटो वरसात भराई आव्यो. तेवारे अनुपरायनो जे पस्तावो थयो छे, ते कहामां आवे नहीं. ते बोल्यो, बळ्यो आजज शानें आव्यो. सांजनो पोहोर दाहाडासुधी वरसाद वरसीने पछी, ज्यांहां त्यांहां वादळ विखर्युं, अने तडको पड्यो; झाडपांनडां सर्व साफ देखावा लाग्यां पछी अनुपराय-घणो दिक थै रह्यो हतो, ते लगार हुशीयारीमां आव्यो जोईने, बापे तेनें बहुचराजी सुधी बाहार फेरव्यो. तेवारे हवानी स्वच्छता जोइने, पक्षिओना शब्द सांभळीने, ज्यांहां त्यांहांथी सुगंध आवेछे ते लेईने, तेना ह्रदयनें आनंद थयो. तेनें रतिराय केहेछे; वरसाद वरस्याथी सर्वत्र शो फेरफार थयो ते तें दीठो ? काले ज्यांहां त्यांहां केवुं धुंधळुं देखातुं हतु ? गरमी केवी थती हती ? सर्व व्याकुळ केवु थयुं हतुं ? एटलुं ज्यांहां त्यांहां साफ देखावानें शुं कारण थाय ? अनुपराय बोल्यो. "आजनो वरसात."

ते वरसात भराई आव्यो मारे सवारे चरफडतो हतो, तेनें ते शब्द उचारतां घणुं अवघड पड्युं; ते लज्जित थयो; तेवारे बापना ध्यानमां आव्युं के, एनें ए वात समजाडुं के, जेमां घणानुं कल्याण, ते वात आपणुं अकल्याण थईने पण थती, तथापि सारी. ते करवानी पोताने भागे जो आवी, तोपण मोटा हर्ष करीने करवी, चरफडवुं नहीं.

नाटक एक अंकनुं.

पात्र.

विजयसिंह राजा.	जीत करीने पोतानी राजधानीमां आव्या छे.
यशोदाबाई मेहतणी.	
केसरी सिंह. . . .	नायक गाडदींनो. तेनो वडो दीकरो.
शामराय. . . .	अतिक. तेनो न्हानो दीकरो.
सुखराय. . . .	सरशिलेदार. तेनो भाई.
शाळा गुरु	
खिजमतदार.	

स्थळ, राजानुं मंदिर.

प्रवेश १.

(राजा पोताना मेहेलमां मचक उपर सुतो छे. तेना बाहारना ओरडामां अंतिक एक बाजठ उपर सुतो छे.)

राजा. (परोढीए उठेछे.)

ओहो ! आज मनें ऊंघ एवी आवी ! अने स्वस्थपणानुं सुख केहेवु. अहींया वाजां नौबतोनो उपद्रव नथी. (ते घडियाळ जुएछे) शु ? वीस घटिकाज रात्र गई ? ना वत्ति हशे. हुं जाणुछुं के हुं सारो एक महर उपर ऊंघ्यो. अतिक ! अरे अंतिक !

अति०— (अरधो जागतो उछळीने बेसेछे, अने पाछो पडेछे) हें ! कोण हाक मारेछे ? आवुछुं.

राजा— त्यांहा कोई छे के नहीं रे ? केम, कोई बोलतुं नथी ?

अंति०— (वांको वळेछे अने बगासां खायछे) ओहो ! शी ऊंघ आवी हती !

राजा— कोई बोलेछे एवु मनें संभळायछे. कोण छे ते ? (दीवो फेरवेछे अने आगळ जईने अंतिकनें जुएछे) शु ! आ बचुं अही एकलुंज ! एणें मारी चोकी करवी के में, एनी ? ए खिजमतदारना ज्ञाननें शुं केहेवु ?

अति॰— (अरधो जागतो उठीनें आख्यो चोळेछे) महाराज !

राजा— ऊठ ऊठ छोकरा, तारा घडियाळमा केटला वाग्या छे ते केहे; मारु बध पड्यु छे.

अति॰— (वाजठनें साहीने उभो रेहेछे. अरधो ऊघमांज.छे) हे ! शुं महाराज ?

राजा— (हसेछे) तु हजु उंघमा छे ? ओहो ! शु मों ! आवु चित्रामण काढ्यु तो, चमत्कारिक देखाशे. छोकरा तारा घडियाळमा केटला वाग्या ते कहीश ?

अति॰— (आख्यो चोळेछे) घडियाळ महाराज ? मनें क्षमा करवी; मारी पासे नथी.

राजा— तु ऊंघमा बोलेछे, के तारी पासे खरेज घडियाळ नथी ?

अति॰— मारी पासे घडियाळ कदी पण नहोतु.

राजा— नहोतु ? तारा बापे तनें अहाया घडियाळ वगर मोकल्यो ? तारा जेवा पासे तो घडियाळ जरुर जोइये.

अति॰— मारो बाप ! ओहो ! जो ते जीवतो होत—

राजा— तारे बाप नथी त्यारे ?

अति॰— मारो जन्म थया आगमज ते मुओ. मे तेनें दीठोज नथी.

राजा— बाप नथी त्यारे बिजु कोई वडील तारे हशे, तेणे अथवा तारी माए तनें घडियाळ आपवु.

अति॰— मारी मा महाराज ? ओहो ! ते तननें मालम नथी ? ते घणी दरिद्रताए पिडायेली छे, तेनी पासेनु सघलु तेणीएं मारे सारु खर्च कर्यु; घडियाळ लेवाने तेनी पासे पैसा नथी.

राजा— बिजु कोई तारे वडील छे के नहीं ?

अति॰— मारो मामो छ, महाराज.

राजा— (हसेछे) विश्वमा घणा मामा छे, पण तारा मामानु नाम शु ?

अति॰— ते आपनी हुजुर पायगा उपर रेहेछे.

राजा— खरु मनें साभर्यु; तेज तनें मारी पासे लाव्यो हतो हवे मारा छोकरा. तु आ मीणवत्ती पकड, अनें सामेना ओरडामा जा, त्याहां बे घडियाळ टांग्या छे आरसानी बेऊ बाजु-

ए; तेमांहेथी जमणी कोरनु लाव; खबरदार हो, मीणबत्तीनो जोत कशानें लगाडीने घर सळगावीश नहीं. तो— जलदी कर!

अंति०— (जायछे) हा महाराज!

प्रवेश २.

राजा.

शो सारो छोकरो छे! शी तेनी मरव्ना! एवी एकादी मोटा माणसमां होत, अने ते माणस जो मारो मित्र होत तो शु जोईतुं हतु! पण आ न्हानो घणो; मारे एनुं काम नहीं; हुं एने एनी मापासे मोकलुंछुं.

प्रवेश ३.

राजा, अतिक.

अंति०— (एक हाथमां मीणबत्ती लेईने अने बिजा हाथमां घडियाळ) महाराज, त्रण घटिका रात्र छे.

राजा— तो मारो तर्क खोटो नथी; हवे जलदीथी आजवाळुं थशे. (अंतिक पासेथी घडियाळ हाथमा लेईने) पण में, तनें लाववानें कह्युं ते ए न होय; एज जमणी कोरे हतु?

अंति०— जमणी कोरे एज हतुं?

राजा— वारु त्यारे, एज जो हतुं तोपण, जो तनें पोतानुं हित समजात, तो बिजु आणत, केमके आ हीरा जडित छे, तारा सरखा छोकरानें राखवानें योग्य नहीं; पण आ तें लोभे आण्युं हशे; अथवा जे अधिक आशा करीने सघळुज खोयछे, तेना जेवु करवाने गयो हईश? मनें खरु केहे?

अंति०— महाराज, शु कहोछो ते हु समज्यो नहीं.

राजा— त्यारे तनें समजावुंछुं. तनें डाबुं जमणु शुं ते समजायछे?

अंति०— (फरी फरीने एक हाथ भणी जोईने बिजा हाथभणी जुएछे) डाबुं अने जमणुं महाराज?

राजा— (तेनो वांसो ठोकेछे) वारु छोकरा ते हशे; जा दोड पेहेलांथी, तारा मामाने अहींयां बोलावी लाव.

प्रवेश ४.

राजा.

केवो भलो! शो मनोहर छोकरो छे आ! ए पण मारे विजु कारण हतुं के, एने पोताना कुटुंबमा मोकलवो; केमके राज्यदरबार ए बुद्धि भ्रष्ट थवानुं ठेकाणुं, अहींया रहीने एणे बगडवुं नहीं. खरेज हुं एने एने घेर मोकलुं ते सारु; पण जो एनी मा घणी दुर्बल छे, एनु संरक्षण करवाने शक्ति नथी, तो एणे क्याहां जवुं? हुं प्रथम ए वातनो शोध करउं छुं वारु, सुखराय मने बधुं केहेशे.

प्रवेश ५

राजा, अतिक.

अंति०— (आवीने केहेछे) मारो मामो आवेछे, महाराजनी पासे.

राजा— तुं आवो केम गुम सुरखो देखायछे? तने शुं ऊंघ आवेछे छोकरा?

अंति०— हा महाराज, आवेछे खरी लगार.

राजा— त्यारे जा फरीथी तारा बाजठ उपर ऊंघ. हुं तारा जेटलो छोकरो हतो, ते वखत मने ऊंघ केवी मीठी लागती हती. ते हुं जाणुंछुं. जा सुखे ऊंघ, हुं तने आज्ञा आपुंछु. (अंतिक जईने बाजठ उपर सुएछे.)

प्रवेश ६.

राजा, सुखराय, अंतिक.

(सुतो छे.)

सुख०— महाराज, आपनो सेवक.

राजा— माहे आवो सुखराय; केम तमारी पासे म्हानो बोलाव-

नारो मोकल्यो हतो ते केवो छे. ते मारी हजूर चाकरीमां उपयोगी छे के नहीं ?

सुख॰— (गाल खजवाळेछे) खरुं महाराज, ते न्हानो खरो.

राजा— अथवा घोडा उपर स्वार थईने मारे कामे जवाने ;

सुख॰— पछी ते पाछो आवशे शानें ?

राजा— अथवा मारी पासे अहीं रात्रे चोकी करवाने ?

सुख॰— (लगार हसीनें) हा, जो महाराज जागता रहो नहीं तो.

राजा— त्यारे जुओ के, हुं ए छोकरानें शुं करुं ? कंई नहीं; ए साफ देखायछे. तो एवा छोकरानें जे तमें मारी पासे लाव्या, ते तेणें मारी चाकरी करवी, ए अर्थ उपर लाव्या नथी; में तेनो भाग्योदय करवो ए माटे लाव्या हु जाणुछु. तमें कह्यु के, एनी माथी एनें पळातो नथी; ते शु एवी दरिद्रताए पीडित छे; खरुंज कहो ?

सुख॰— (छातीए हाथ देईने) हा महाराज; एमा असत्यनो लेश नथी.

राजा— शा कारण माटे वारुं ?

सुख॰— आ पाछली लढाईने लीधे. ए लढाईमां केटला एक भाग्यवान थया; केटला एक धूळ मळ्या. एनी मानुं जे काई हतु, ते माहेलुं कंईज रह्युं नही; वस्तुमात्र लुटाई, बळी, चोराई, फुटी, तुटी, गई. ते उपर वळी तेनें पंचातो लडवी पडियो; का के लडाइनी पाछळ ते आवेछेज; जेवी दुष्कांळनी पाछळ जरीमरी; पण एटली वाते मात्र ते दैववान के तेना छोकरा ठेकाणे लाग्या छे. न्हानो आ, तमारी अतिक छे; अने मोटो गाडदीओमां आसामी छे हवे ते गमे तेम करीने पण ते पोताना दिवस काढशे.

राजा— महा विपत्तिए काढशे एना संशय नही.

सुख॰— खरु महाराज. (लगार उदासीपणे) ते एक गामडामा जईने रही छे; त्यांहां एकलीज रेहेछे. हुं तेनी पासे जतो नथी. हु तेनो भाई, तेनी विपत्ति मारायकी जोवाती नथी.

राजा— तमे तेना भाई ? खरेखात ?

सुख०— हा महाराज, भाईपणुं देवे आव्यु छे खरुं.

राजा— (तेनें धिक्कारीने) देवे आव्युं छे ? अने तमे तेनें मळवाने जता नथी ? हुं समज्यो रायजी. तेनी विपत्ति जोईने तमनें लाज लागशे, अने कदाचित तमारा मननें माठुं लाग्यु तो तमारा उपर कंई खरच पडशे. (सुखराय घभरायछे) तमारी बेहेननु नाम शुं ?

सुख०— यशोदाबाई मेढणी, महाराज.

राजा— (विचार करेछे) यशोदाबाई मेढणी. रणधीरराय मेढतया आपणा लश्करनी सरपागा उपर हता नहीं ?

सुख०— हा महाराज.

राजा— ते पेहेली लढाइमाज पड्या नहीं ?

सुख०— खरुं, ते आ छोकराना बाप, महाराज. घणा साचवटनुं माणस, अने मोटा शिपाई हता; ते हल्ला उपर गया, त्यारे जेम कोई केहेशे के, उजाणी जायछे. तेमनी सिहनी छाती हती.

राजा— मनें तेमनुं स्मरण सांभरेछे छे; अने हुं इच्छुछु के—

सुख०— (पासे जायछे) महाराज शु इच्छोछो ?

राजा— तेमनी बायडी साथे बोलवुं.

सुख०— ते आज्ञा थई तो आ क्षणे कराशे. ते शेहेरमा छे.

राजा— ते अहींया छे ? बोलावो तेनें; जलदी तेनें अहीं आववादो; हु तेनी साथे बोलीने तेनो छोकरो तेनें स्वाधीन करीश—

सुख०— महाराज ! —

राजा— तमें ते मनें न कहो; जाओ जलदी. (ते बाहार जायछे)

प्रवेश ७.

राजा, अंतक.

(ऊघेलो.)

राजा— शुं ! तेनी एवी दशा थई ! केटलो अनर्थ ए ! आ लढाई माटे केटला लोक विपत्तीमा पड्या हशे ! एटल माट ते के मे

थईने लढाई उद्दवी नहीं, लुटको नहीं माटे मारे तरवार पकडवी माप्त थई (ते उठेछे अने लगार अहींथी तही फरीने अतिकना बाजठपासे उभो रेहेछे) संतोषकारक छोकरो! केवो स्वस्थ उंध्यो छे! जेम कोई केहेशे निद्रामां समाधी लागी छे ए पोताना मनमा समजतो हशे के हु पोताना सगाने घेर छु; मनें अही कोईनी अडचण नथी. ओहो! केवळ सरळ भाव ते आ (फरीथी फरेछे) एनी मा? ते जो सुसराय सरखी हशे तो मारे तेनुं कई मनमा लाववानु काम नथी. पण प्रथम तेनुं स्वरूप ओळखवाने हुं तेनें आगळथी कशी जोईश; अने पछी—पछी मारे जे कर्त्तव्य ते करीश. (ते बाजठ सँगाथे अडीने छोकराभणी न्याहाळीने जुएछे, तो तेना गजुआमाथी किंचित बाहार निकळेलुं एक पत्र तेनी दृष्टीए पड्यु.) पण आ शुं छे? (ते पत्र उकेलेछे अने लखनारनु नाम वाचेछे, तरत यशोदाबाईनी सही जोईने केहेछे) आ एनी माए मोकल्युं छे. हुं वांचु आ? केमके हु तेनु स्वरूप जाणवाने इच्छुछु. ते पोताना छोकरा साथे कृत्रिम करशे नहीं; वारु जोइये आवो. (ते वाचेछे)

"मारा परम प्रिय दीकरा"

"तारा जेवा छोकराए तो घणुं करीने पत्र लखवुं अवघड, "पण तु मनें लखवाने आळस करतो नथी; अने तेपण सारु ला"गु लख्यु छे. ए तारी मारे विशे आस्था जोईने मारो निश्चय "थयो के, मारा उपर तारी भक्ति छे; ते जोईने हु तारी उपका"री छु तु मनें लखेछे के, तारा मामाए तनें राजा साहेबपासे "प्रविष्ट कर्यो छे, ते तारा उपर माया राखेछे; ते घणा मीठा,शा"त छे, अने तारु पण मन तेमना उपर घणु लोभायछे" (ते छो"कराभणी जुएछे) शु, मारा वाहाला, तें एवु पोतानी मानें लख्यु "हतु? त्यारें तु मारा उपर प्रीति करेछे, माटे हु तारा उपर करु छु एमा कई विशेष नथी करतो. "मारा दीकरा, तुं तेमनी कृपा संपादेछे, ए वात सारी करेछे; केमके, तेमना साहित्यविना त"नें आ लोकमा अन्यगति नथी. तारे बाप नथी, अने जो मा "छे, तोपण ते सारु तारी ओछी माया करवी एवु नथी; हु तारु

"भरण पोषण करुं एवुं ईश्वरे मारे हाथे राख्युं नहीं. ते मने
"रात दाहाडो घणी व्यथा करेछे; मारी सघळी विपत्तिओमां पण
"ए विपत्ति मोटी छे. ज्यारे हुं मारी एकली भणी जोउंछुं, त्या-
"रे मने घणुं संकट देखातुं नथी; पण ज्यारे तुं, मारा मनमां आ-
"वेछे, त्यारे मारुं ह्रदय दुखायछे अने आंसु खळतां नथी."

अहींयां घणी कोमळता अने घणी चित्तनी आर्द्रता देखाय-छे; ए सारी मा छे; एवीज जो सारी बायडी होय—पण ते केम न होय! छेज एमां मने संशय नथी.

"मारा लाडकवाया शुं करुं; मारी इच्छा प्रमाणे, तने हुं भा-
"ग्यवान थवाने मारगे लगाडी शकती नथी. हुं निरुपाय थ-
"इने अहीं एकांतवासी पडी छुं. पण एटलुं करीश के, हुं तने
"मनताए, अने मारा मनथी वारंवार सारो उपदेश करवाने चुकी-
"श नहीं; अने ज्यारे मारा शब्द तारी पासे पोहोंचशे, त्यारे ते त-
"ने सन्मार्गेज देखाडशे. तो तुं आजसुधी मारा मन प्रमाणे चा-
"ल्यो, एनी निशानी, तुं आ मारुं पत्र पोतानी साथे नित्य राख-
"तो जा. बिजुं हुं तने शुं आलुं!" (अंतिक सामुं जोयछे)
"आ मानी आज्ञामां चालेछे ए आ उपरथी सिद्ध थायछे.—"तुं
"मारी पासेथी जवा लाग्यो, तेवारे में तने मारां आंसुए नवडावीने जे
"उपदेश कर्यो छे, तेने अने तारा स्वधर्मने तुं चुके एवो ज्यारे
"तारा उपर प्रसंग पडे, तेवारे तुं आ पत्र संभार; ए उकेल; ए वां-
"च; अने मनमां आण के मारी मा छे, तेणीए मारी आशा उपर
"मात्र जीव राख्यो छे, अने एकांतवासी काळ काढेछे." तेणीए
"मारा उपर मान; शुं? एने बिजो भाई नथी! अने विचार कर
"के हुं कुमार्गे गयो तो ते दुःखे प्राण छोडशे; पछी एवुं थशे के,
"जे ह्रदय आ लोकना सघळा पदार्थ करतां मने अधिक चाहातुं
"हतुं, तेने में कटारीए घोच्युं."

ते खरुं केहेछे, छोकरो मुंडो निकळ्यो एटले मावापने एवुंज थायछे.— ए बिगडे एवुं आ ठेकाणुं खरुं; एवुं छतां तेणीए एने अहीं केम मोकल्यो वारु! "ताराविशे मने कोईपण वातनी
"शंका आवीने अथवा तारा उपर मारो अविश्वास थईने, हुं एम
"कहुंछुं एवुं नथी. तारुं आचरण जोईने मारी खातर थायछे

"के, ताराथकी वांकी वात कदापि थवानी नहींज. पण तारा
"भाईना गुणे मनें घणी रडावी. हुं जाणुंछुं के, तु मारा काला-
"वाला जाणीने तेवो मारा दुःखनें कारण थवानो नही." एम छे
"न! एनो वडो भाई? गाडवी? तेविशे मारे वळी सारीपेठे समजी
"लीधुं जोइये. "तें सदा मारी मर्यादा पाळी; तारुं चरित्र जोई-
"ने आनंदाश्रु मनें आवेछे; ए हुं तनें खरुंज कहुंछुं. तो छोक-
"रा; तें एमज चालवुं; भला थवुं; पछी तारी मा केवा पण दरिद्र-
"मां हो; केवी पण दुखी हो; सर्व विपत्ति विसरशे." ए बायडी
"मोटुं माणस देखायछे. एवुं न होत तो, एनी बुद्धि विपत्तीमा
"नीच थवी, ते उंची थईछे; ए साक्षी छे. "तारा पत्रने छेडे तुं
"मनें लखेछे के, तारी बरोबरीना सघळाओपासे घडियाळ छे.
"ए उपरथी में जाण्युं के, तारे पण एक जोइये. पण तेटलुंज तुं
"लखीने छानो रह्यो; ए तारो संकोच जोईने हुं आनंद पामी.
"हुं देवहीन, माटे तनें एक मोकली शकती नथी; हुं दरिद्री ए त-
"नें सर्व मालम छे, माटे मनें क्षमा कर. काई काम माटे मारे
"राजधानीए जवुं पडेछे; मारी पासे थोडा रुपैया छे ते वाटखरची-
"नें जोइये; ते खर्च अगत्यनो, न करीने छुटको नथी. पण मा-
"रु वचन ले के, मारु चालतासुधी हुं तारी इच्छा पुरीश; अने
"तारे जोइये ते आपवाने हुं शक्तिवान नथी, तोपण हुं तनें सा-
"री बुद्धि आपवाने कदी अंतर करनार नथी. फरीने तुं जलदी-
"थीज मारी दृष्टीए पडजे एवी इच्छा करुंछुं, ए आशिर्वाद" ए
बायडीए आवी विपत्तीमां रेहेवु नहीं. हुं आ पत्र लेईने मारी
बायडीनें देखाडीशं. पण नहीं; ए आ छोकरानुं धन; हु केम ह-
रण करु. (ते पाछुं ते पत्र तेना अगरखाना गजुआमां घालेछे)
शो स्वस्थपणे आ हजु सुतो छे! (छोकरानो हाथ पकडेछे) छो-
करा! उठउठ, (अंतिक उठेछे अने केटलीवारसुधी तेमनी सामुं जु-
एछे) मारा जीवना सम, आ छोकरो, मनोहर छे! चाल मारा
वाहाला, हवे उठ बारणे दाहाडो घणो चढ्यो, ऊठ.

अंति०— (हळवेज उठेछे) हा महाराज.

राजा०— तुं हजु ऊंघमाज छे; चाल; मारा मेहेलमां जा (ते जा-
यछे) अने दीवा होलव; अने दरवाजो अडकावजे.—थयुं?

हवे ज्यांराथी घडियाळ लाग्यो त्याहां जा; अहींथी; आ वाटे; जलदी; पाधरो जा. अने तहींथी पाछो आव. केम हवे सारी पेठे जागतो थयो के नहीं?

अति — हा महाराज.

राजा॰— हवे केहे मने; के तनें पत्र लखता आवडेछे?

अति॰— हा महाराज, लखवा बेसु तो लखु मेंवे लाबा पत्र लखला छे.

राजा॰— पोतानी मातानें लख्यां हशे जणायछे।

अति॰— (संतोपथी) हा महाराज, मारी मानें.

राजा॰— तेनी वात करंपि छिय, त्यारे तारी आख्योमां आनदनी झळझळी मनें देखायछे. (एक कोरे) दरिद्र दशामा छतां पण शी एमनां माहोमाहे भीति! पण तारी मा रुडी छे रे?

अति॰— आहा! महाराज! तमे तेनें ओळखता होतो!

राजा— हु तेसाथे ओळखाण करीश; पण ते तनें कवी लागेछे?

अति॰— ते एवी भली छे, अने एवी मारी माया राखेछे—

राजा— त्यारे तेना छोकरा पण तेना जेवाज जोइये. हुं साभळुछु के तारो वडो भाई सारो नथी. पण तुं—

अति॰ (डोकु हलावेछे) मारो भाई केसरीसिह?

राजा—हा, हु साभलुछुं के ते तारी मानें घणी कष्टी करेछे, ए खरु?

अति॰— ओहो महाराज, माराथी ते बोलातुं नथी जो जमादारने कानें वात गई तो, ते घणा तीखा छ

राजा— हु तनें वचन आपुछु, तनें एमानु कई जाणवा नहीं देऊ. बोल तु सर्व; जे छे ते, तारा भाइए शु कर्यु?

अति॰— तेणे पुष्कळ खोटा चाळा कर्या छे. ते बद्धा हु जाणतो नथी, पण मारीं मा तेउपर घणी रीशाई हती, ते हुं जाणुछु, तेनी आबरु ढाकवी माटे ते घणी खराबीमा पडी (ते राजापासे जायछे, अने हळवे बोल्छि) ते बोली के एम कर्यु नहोत, तो कै दाहाडानो चाकरी माहेथी काढा मुक्योज होत.

राजा— काढी मुक्योज होत? शामाटे?

अति॰— ओहो, महाराज, माराथकी ते केहेवातु नथी.

राजा— शु ? मनें ?

अति०— तेणीए मज सुद्धा जणाव्यु नथी.

राजा— (हसेछे) ते तेणीए ठीक कर्यु. पण तें पोताने सारु, कदी घडियाळ सबंधी मानें लख्यु हतु ?

अति०— एकच वखत ?

राजा— त्यारे ते तारा उपर रीशाई नहीं ?

अति०— नाना महाराज तेणीए मने उलटु लख्यु के, हुं गमे तेम करीने पण मारु सामर्थ्य चालता सुधी, तारे सारु, एक वेचातु लेईश तेनें में लख्यु माटे तेनी मने खटक थायछे हमणा. केमके, तेनें पेट भरवानी भ्राति छे. तेनी अवस्था जोईन हु घणो दु:खी छु.

राजा— तारे दु खी थवुज. सारा छोकराए माउपर खर्च नाखावो नहीं. तेणे तेनु साहित्य करवु, ए तेनो स्वधर्म छे. घडियाळनीज वात छे त्यारे, तने ते कोईपण आपशे. (ते नाणाने कोथळी बाहार काढेछे) पकड, ले आ बार मोहोर, ए में तने इनाम आपीओ, तारो हाथ आगळ धर.

अति०— (हाथ आगळ करेछे, राजा तेउपर मोहोर गणीने मेहेलेछे) महाराज, आ शु मनें ?

राजा— हा खरुज; पण साचु केहे, तु एनु शु करीश ?

अति०— आटलानु घडियाळ आवशे नहीं ?

राजा— आवशे पण सारु. पण तारे घडियाळनुज अगत्य नथी अहींया ते घणा छे. (अतिक आशा भर्यो तेमनी सामु जुएछे) हु तारे ठेकाणे होऊ तो आ नाणाभो हु कई सारो उपाय करु वारु तुं तारी मर्जीमा आवे ते कर. हु जाऊछु नित्य कृत्यनें. पण पाछो आवु त्याहा लगण तु अहीज रेहे. (राजा चालवा माडेछे)

अति०— (तेमनें बोलावेछे) महाराज !

राजा— केम. त्यारे शु जोइयेछे ?

अति०— मारी मा शेहेरमा आवी हशे. ते आज सवारे आववानी हती. हु तेनें मळी आवु ? (फुसलावेछे) महाराज मनें आज्ञा आपशो ?

राजा— ना छोकरा, कंई प्रयोजन नथी; तारी मा तारी पासे आवशे; तनें ते अहींयाज मळशे, लगार धीरज राख.

(ते जायछे)

प्रवेश ८.

अतिक.

ते अहींया आवशे ! ते मनें अहींयाज मळशे ? एनु कारण शु हशे जे होय ते; मारे मळवार्थी काम एक, बे, त्रण, चार (मोहोरो गणेछे) बार मोहोरो ! घडियाळ लेवाने ! शा हु दैववान् जाणुछु के, ते आ वखत मारा हाथमां छे, कडिंग कडिंग वागेछे ते मनें सभळायछे, हु तेनें कुची फेरवुंछु. पण, राजाए कह्यु के, हु तारी जग्याए होउं तो, आ नाणानो कंई सारो उपयोग करु एनो शो अर्थ हशे वारु ? ते शु करत ? हा ! तेनी पासे घडियाळनी कमी नथी, माटे तेनें तेनी गवाई लागती नथी. वारू पण तेणें मनें वळी पण कह्यु के, सारा छोकराए मानें साहित्य करवु. निश्चत, तेणें ए हमारा प्रकरणमाज कह्युं. एटली मोहोरी मारी मापासे होय तो, तेनें घणी उपयोग पडशे नहीं ! (ते बेऊ हाथमा चांपीने मोहोरी छातीसाथे लगाडेछे) घडियाळ लेऊ के, मानें आपुं ? ना घडियाळज लेऊ, तो माभणी पण जोवु ! अने आवी ममताळु माभणी तो अगत्य करीने ? तेणीए काले मानें पत्र मोकल्यु तेमा ते लखेछे के, मोटी विपत्तीमा छे तेनें आ नाणा आप्या तो केवो आनंद थशे ! एके वारेज तेनु संकट दूर थशे । तो शु हु आ, तेनें सारु पोताने माटे नहीं जेवा करु ? (निश्चय करेछे) हा, ते करवाज पण हमणा ते वेहेली आवे तो सारु, नहीं तो मारी बुद्धि फरशे एकुवार. मनें घडियाळनो पण ध्यास छ ! चुप चुप, कोई आवेछ

प्रवेश ९

यशोदाबाई, सुखराय, अतिक.

अति०—(मानें मळवा दोडेछे) शुं ? त मारी माडी !

यशो०— (छोकरा भणी लक्ष न देतां सभ्रांत आसपास जुएछे) मनें समजातु नथी; पण हुं मोटी चितामा छु भाई; राजा साहेबे मनें केम बोलावी हशे वारु ?

सुख०— आ छोकरो जुओ; एनें तेमणें तमारे स्वाधीन करवाना.. (ते साश्चर्य सचित छोकरासामु जोएछे, ते आनंदे करीने तेना गळामा बाझीने लटकेछे) जोवामां, एनें अहीया लाववो ए घेलाई; राजा एनें शुं करे, बिजा छोकरां वधशे अने रोजगारे लागशे; पण आ, (अनादरथी) एवुं खोटु छोकरुं छे के कोई पण काममां न लागे. एणें तमारा दुःखनु दूध पीधु छे माटे एवो थयो छे हुं जाणुंछुं. ए झाड मुळथीज बगड्यु; एने शक्ति नहीं आवे; ए वधशे नहीं.

यशो०— (खेद पामीने) ओहो ! भाई ! दैव मारुं.

सुख०— तो, राजा साहेबपासे तमें एविशे प्रार्थना करशोमा हो; करीने फळ नहीं. वडाने सारु जोइमे तो, कई बोलो; ते काई पण माणस जेवो देखायछे.

यशो०— वडाने सारु ?

सुख०— हा, तेनें पण बोलाव्यो छे.

यशो०— भाई, तुं मनें बिहिवडावेछे. तेना गुण राजा समजे—

सुख०— (अनास्थाए) हशे, केम न समजवा. (नाक मरडेछे, अने उदासीनता देखाडेछे) तेणे लोकोनी उचापत करी छे; अने तेनें कोई दाहाडो लष्करमाथी नाशी जवु पडशे, अथवा बंदीखानामा बेसवु पडशे. ए राजाए जाण्युं तो, केम थशे ? अने ए सघळु आवशे मारा उपर- (तपीने) तु जो के मारी भलाईज मनें नडेछे; अने मनें जणायछे के तेने सारु मारे पोहोंरामा जवु पडशे. हु तारा छोकराना खटलामां पड्यो न होत तो, सारु थात. , वारु, पण अतःपर, नहीं पडु. (ते बडबडतो बडबडतो आगळ जायछे पाछो आवेछे) नहीं; मारा घटमा प्राण छे त्याहासुधी हु आज पछी तारा छोकरानु नाम लेनार नहीं.

(ते जायछे)

प्रवेश १०.

यशोदाबाई, अंतिक.

अंति०— (तेनें चिंतामां देखीने) मामानो सदा तीखो स्वभाव, बोलवा दे तेने माडी; तुं कशी चिंता कर मां.

यशो०— तुं छानो रहे दीकरा; तु समजतो नथी.

अंति०— ओहो ! हुं मामा करतां वधुं समजुछुं. ते केहेछे तेवा राजा साहेब नथी. ते कोइनें उपद्रव करवाना नही. एनो दाखलो आ जो; जो तरतज. (हाथमाहेनी चार मोहोरो देखाडेछे) जो, आ सघळीओ तेमणें मनें आपीओ.

यशो०— (आश्चर्य पामीने) एवुं थशे ? राजा साहेबे ?

अंति०— तेमणे एक मोटी कोथळीमांथी काढीओ. ते बधी मोहोरोए भरेली हती. अने तुं आव्या आगमंज तरतज मनें आपी. मा, जो तेमनी इच्छा थई; जो तेमनी कृपादृष्टि थई; तो पछी शु ! तेओ श्रीमंत छे ? आपणनें भरपूर करी मुकशे.

यशो०— पण ए केम थयु ! हुं समजती नथी. तेमणे कंई पण धारीने आपीओ हशे.

अंति०— एमां सदेह शो. तेमनु घडियाळ बंद थयुं हतुं तेओ काले आखो दाहाडो शिकारनें गया हता, ते तेनें कुंची आपवी भूल्या हशे; अने आज प्रातःकाळे (ते ओरडाभणी जायछे अने दरवाजो उघाडेछे) माडी, आ जग्या; राजा साहेबनें सुवानी, तेमणें मनें तहीं तेड्यो अने कह्युं, छोकरा तारा घडियाळमां केटली रात रही छे ते जो ? मारी पासें घडियाळ नहोतुं.—

यशो०— माटे तनें तेओए आ मोहोरो आपीओ ?

अंति०— हा, तेमणे घडियाळ वेचातु लेवाने आपीओ. (फरीथी मोहोरो देखाडेछे) आ जो चार मोहोरो.

यशो०— मारी सामुं जुएछे शु ? हु तारुं खरुं मानवानी नहीं.

अंति०— केम ? पण मारे घडियाळनी उतावळ नथी; ते हुं ज्यारे लईश त्यारे काम आवशे. (मानो हाथ पकडेछे) तुं ले आ माडी, तारी पासे राख.

यशो०— (हेडकी खाईने) शु! मारा प्राण! एम छे.

अति०— माडी, तु सदा रुएछे, ते मने माठु लागेछे ओहो! मारी पासे घणा पैसा होत तो सारु थात? पछी हु तने कदी रोवा देत नहीं. बहु तो, बदामे बदाम तने आपत.

यशो०— (तेना उपर पडेछे) शु! तु तेमज करत? खरेज?

अति०— तने संतोषमा जोईने, मने घणो आनंद थायछे.

यशो०—(तेने बाकी करेछे) तारी वासना जाईने दीकरा हु सुखी थई. राजा साहेबे, पोतानी सघळी दोलत जो पण मने आपी, तो पण आ वखतना आनंदनु मूल थनार नहीं-दीकरा तने अनुभव नथी; मारा सरखी हीन भाग्यनी मा छे तेने छोकरानी पोतानेविशे सदय ह्रदयता जोइने, केटलो आनंद थायछे ते!

अति०— (ते तेनो हाथ फरीथी पकडेछे) पण तु आ पैसा ले, हुं तारी विनती करुछु, ना कहीशमा—

यशो०— हा दीकरा हु लेऊछु अने तु अही छे, माटे तारे जे गरज छे, ते तने एनु—

अति०— मने शु एनु घडियाळ लेई आपवानी?

यशो०— तु राजा साहेबपासे छे, तारी पासे एक जोइये.

अति०— मारे तेनी कई गरज नथी. राजा साहेबना मांत ओरडमा घडियाळो छे. तेमणे मने खत कह्यु के, घडियाळ वगर तारु कई अटकवानु नथी.

यशो०— पण, तेमणे तने घडियाळ सारु पैसा आप्या छे नहीं?

अति०— एम ते बोल्या, एटलुंज.

यशो०— मने देखायछे त्यारे तु मने छेतरेछे, तु मारी ममताने लीधे एकादु जुठु बोलतो हईश.

अति०— जुठु! तो तने मारु खरु भासतु नथी? आ वखत अहींया राजा साहिब होत, तो तने जणायु होत ओहो! तेपण वेहेला आवे तो सारु (पाछी फरीने जोयछे) आ, तेज पोते आव्या, हवे जो वारु.—

प्रवेश ११.

राजा, यशोदाबाई, अतिक.

अति०— (राजा सामो जायछे) बारु आ खरु के नहीं महाराज ! तमे मने चार मोहोर आपीओ ? पेहेलाथी घडियाळ लेवा ?

राजा— हा मारा नानकडा माणश.

अति०— अने पछी, तारे घडियाळोनी खोट नथी, एपण तमे कह्यु नहीं.

राजा— ते पण खरुज.

अति०— (पाधरोज मामणी फरीने) जो माडी, हवे केम !

यशो०— (घभराईने) महाराज, आ छोकरी अज्ञान, सरळ भावे बोलेछे; मर्यादा केवी राखवी ते ए समजतो नथी, एनी क्षमा राखवी.

राजा— क्षमा ! बाई, मने सुधापणु घणु गमेछे; एवु सर्वमा होत तो शु न थात वास्तवीक आवा सर्व जोइये. छोकरा, मने जणायछे, तारी मानें तारु साचु भास्यु नहीं ?

अति०— (लगार सचित) ना महाराज. प्रथम तेने खरु भास्यु नहीं; हु तेने मोहोरो आपुछु पण ते लेती नथी.

राजा— तु ते लेतो नथी, ए शु कह्यु ? तो शु तारी दृष्टीमा मारे बक्षीस हल्कु देखायु; माटे तु बिजाने आपवा गयो ! एवु थनार नहीं

अति०— (कचवायछे) महाराज—

राजा— मने जो आगमज मालम होत तो हु तने आपत नहीं खरु केहे ते तेम कच्यु शु ?

अति०— (मा भणी आगळी देखाडेछे) आहा महाराज; मारी मा घणी गरीब छे !

राजा— (तेनी हृडपची झालेछे) भला छोकरा ! ग्यारे ते पोतानी गरीब मानी दया जाणीने घडियाळनी आशा मुकी ? तेने सहाय करीने घडियाळ गमाववु, ए तने घणुं कठण लाग्यु एम नहीं ? (ते पोतानु घडियाळ बाहार काढेछे) आ ले, आ

वेळाए आ जो एकज मारी पासे होत तोपण हु तनें आपत—

अंति०— (आनंदथी लेछे) आहा ! महाराज, पण आ चालतुं छे के नहीं ?

राजा— मीहोशमां, सारुं चालतुं. (अंतिक मापासे दोडेछे ते देखडाववा) शाबास छोकरा. में तनें आप्यु हतुं, तेनुं तें सारुं सार्थक कर्युं. (तेनें मोहोरोनी कोथळी आपेछे) आ ले; एमां सो मोहोरो छे; ए में तनें बक्षीस आपीओ.

अंति०— (तेनी पासे साश्चर्य जुएछे) महाराज आ शुं !

राजा— तुं अनमान करेछे ? ले आ.

अंति०— शुं ! बद्धी कोथळी ! (पाछी आपवा मांडेछे) महाराज ए घणुं छे.

राजा— हा; त्यारे घणु खरुंज. पण हुं एमाटे आपुंछुं के, तु एनो सारो उपयोग करे वारु एनो घणो उपयोग कोनें छे ?

अंति०— घणो उपयोग कोनें छे ? (ले राजा सामो अनें मा सामो वारंवार जुएछे) आ ले मा तनें.

यशो०— (राजा आगळ आवेछे) महाराजनो मजउपर घणो-

राजा— उपकार मानवानु कंई कारण नथी. ए में थोडुं आप्यु. हुं जाणुंछुं के एटलामा तमारुं संकट दूर थशे नहीं. पण बाई, (छोकरासामो हाथ करेछे) आ छोकरो मारी चाकरीने घणो न्हानो छे. मारा कामनो नहीं माटे हुं एनें पाछो मोकलुंछुं; एनुं तमारे माठु लगाडवु नहीं. केम ? तमें बोलता नथी ?

यशो०— महाराजे क्षमा करवी—

राजा— शुं ?

यशो०— मारुं दरिद्र जोईने मनें लज्जा आवेछे. एनें हु पाछो ले जईने शुं करुं ? माराथी एनुं पोषण केम थशे ? में एना उपर आशा राखी हती. हवे हु प्राण धारण केम करीश ? (रोवु बंध करेछे) ए घणो न्हानो; एनें बाप नथी, आगळ एनो परिणाम शो थशे ? महाराज, हुं अल्पबुद्धि; बोली तेनी क्षमा करवी.

अंति०— (रंजिस थईने राजानो हाथ पकडेछे) महाराज, मा रुएछे.

राजा— तुं पोतानी मापासे रेहेशे के नहीं ?

अंति॰— (आजंवे करीने) महाराज, त्यारे आप मनें घेर मोकली देछो ?

राजा— तु जवाने राजी नथी ? वारु तो वाई. रेहेवा दो एनें मारी पासे, पण अहींया रहीने एनु केम थशे ? आ कदापि बगडशे. वारु पण. एनु मनें भय लागतु नथी.

यशो॰— ए बगडशे ! (छोकरा सामी आश्चर्यो करेछे) ए बगडशे, आप कोहोछो महाराज ?

राजा— ना; ए बगडनार नहीं ?

यशो॰— (सभय) महाराज, हुं आपनो अभिमाय सारी पेठे समजी नहीं, माटे मारी बेअदबीनी क्षमा करवी.

राजा— मारो अभिमाय एवो के, मारा विजा आतिक छे, तेमना गुण सारा नथी; ए तेमनी संगताए बगडी शकें. पण अनुभवी जोइये आवो — ..

यशो॰— (छोकरानो हाथ झालेछे) ना महाराज; ए तेवो नथी-

राजा— पण जुओ, एनो जरा लावो विचार करवो.

यशो॰— तेविशे मनें संशयज नथी. एनें कहीं पण रेहेवा दो.

राजा— पण विद्याभ्यास विना एनु केम रुशे ?

यशो॰— भगवान् जे करशे ते खरु तेने शरण छे जो ए परिश्रम करीने उदयमा नहीं आवे, त्यारे मजुरी करशे, दरिद्रता भोगवशे; पण एनें दुराचरणी मात्र थवुं नहीं; एटली मारी इच्छा छे.

राजा— बाई, तमारु मोटापणु जोईने मनें संतोष थयो तमनें सरव वाते सहाय थयु, ए मनें योग्य छे. (घणा भावे करीने) तमारी शी इच्छा छे, शी वाते हु तमारु प्रिय करीश ? मोकळु मन करीने बोलो. हु तमारो मित्र छु, संकोचाओ नहीं.

यशो॰— (गद्गदित थईने) हु तमारो केवी रीते पाड वाळीश ?

राजा— तमारी अवस्था शी छ ? तमारी मालमता शी छे, ते मनें नक्की कहो

यशो॰— मारी मालमता जे छे ते हमणा मारी नथी

राजा— त्यारे हु जाणुछु तमारा उपर घणु करज छे ? सरकार-

मां तमारी कंई पचात चाली छे एवु हुं साभलुछु; तेनु केम शु छे? ते मने केहेशो ?

यशो०— महाराज; एक कर्जीयो मारा इनामी गामनो छे ते क्यारनो चुक्यो होत, पण मारी पासे नाणु नथी, मारे कोईनो आश्रय नथी, हु ते घर मेळे चुकववा माटे आवी हती, पण तेम थतु नथी.

राजा— सारु त्यारे ते कई खोटु थयु नथी, तमारो इनसाफ हवे वाजबी थशे; मारु वचन लो. अने हु तमनें एक हजार रुपैयानी निरात करी आपुछु हु जाणुछु के, पछी तमारी सघळी अडचणो दूर थशे

यशो०— (पगे लागेछे) हत भाग्यणी उपर, मारा उपर आटली कृपा !

राजा०— (तेनें उठाडेछे) तमे आ शु करोछो ; बाई. तमनें हुं प्रार्थना करुछु के उठो. तमारा भ्रत्तारे जे सरकार चाकरी बजावी छे ते, जोयायर्की तो हु आ करुछु, ए घणु थोडु छे. कहो मनें हवे, तमे छोकराने पाछो तेडी जशो के नहीं ?

यशो०— महाराज, ए उपकार जन्मो जन्म विसरवानो नथी.

राजा— अने छोकरा, तु हवे मापासे जईश के नहीं ?

अति०— (घडियाळसाथे रमेछे) मापासे ? हा महाराज.

राजा०— तु मारीपासे रेहेतो नथी त्यारे ?

अति०— वारु त्यारे, जेवी महाराजनी मर्जी.

राजा— त्यारे जो हु हमणा तनें मापासे काढु, तो तु मारी पासेथी नहीं जेवो थईश नही ? अने तारी तो इच्छा छे के मारी पासे रेहेवुं; अने तारी मानी पण तेवीज इच्छा छे वारु, मारे काई बिजो प्रकार कर्यो जोइये. बाई तमें अहीं रहो. हु आ आव्यो.

प्रवेश १२

यशोदाबाई अतिक.

यशो०— (बाजठ उपर बेसेछे) आहा ! शो सुदिन आ ! केवु अकल्पित सुख ए !

अंति॰— केम मा ? केम ? तुं हवे खुशी थई के नहीं ?

यशो॰— (तेनें पासे लेछे) अरे मारा प्राणसमान, मारा पर
मीय दीकरा !

अति॰— पण तनें घणो घणो हर्ष थयो एवुं मनें देखातुं,न
तनें घणो आनंद थाय एवु हुं इच्छुंछुं.

यशो॰— बापु, हवे मोटी लज्जा थायछे, केमके हुं भगव
मेणु देती हती. तुं थयो तेवुंज तारा बापनुं वर्त्तमान आव्युं;
वारे हुं ताराथी दुःख पामी अने तु शाने जन्म्यो कहीने
मेणुं मार्‍युं; (ते तेनें आलिंगेछे अने तेनें बचीओ देछे)
तेज तारा हाथेथी हु आज सर्व संकटमाथी मोकळी थई !
आज मारा आंसु सुकव्या ! हे भगवान्, हवे हुं बिजी शा
वांछा करुं ? हु परिपूर्ण थई. मनें कंई अपेक्षा रही नहीं.
एक तेटलुं तारा भाईनुं सुख मात्र मारे उणुं छे, पछी मारुं
घणुं ठीक थयुं.

अंति॰— मारा भाईनुं केम ? तेनुं शुं छे ?

यशो॰— जो राजा साहेबे तेना गुण जाण्या तो—

अंति॰— तेमणें जाण्युं तोपण तेनुं शुं थवानुं छे ? तें जीयु नह
ते केवा कृपाळु केवा मोटा छे ते ?

यशो॰— खरु पण आपणा उपर; केमके आपणे तेमनो
अपराध कर्यो नथी.

अंति॰— पण तेमणे मनें वचन आप्युं छे के हुं कोईनें केहेना
नहीं.

यशो॰— (बीहिनी) शु तेमणें तनें वचन आप्युं छे ! शानु ?

अंति॰— हा खरुंज, माटे तुं बीहीशमा.

यशो॰— हुं थरथरुंछे, तें तेमनें कह्युं छे त्यारे.

अंति॰— ना; कह्युं एम कहीश तो कई कह्युं नथी; हुं जाणत
तो तेटलुं कह्यु मात्र. पछी तेमणें मनें तेनुं आचरण पुछ्युं;
हुं शुं असभुज खोटु कहुं ? तनें मालम छे के ते मनें खोटु बो
लवानी मनाई करी छे.

यशो॰— पण, छोकरा आ शुं कर्युं !

अंति॰— केम माडी, तुं चिंता केम करेछे ?

यशो॰— अरे भगवान् चिंता केम करेछे, माटे वळी पुछेछे। जो राजाए चोकशाई करी तो अने जो तेओ ए ते जाण्युं, तो पछी तारी मानु अने तारा भाईनु ठरेकाणु नथी.

अति॰— (ते रडवा लागेछे) ठरेकाणु नथी!

यशो॰— चुप कोई आवेछे (ते तेनें बोकी देछे अने तेनें हिमत आपेछे) एक शब्द बोलीश नहीं; तारी आव्यो हुछ. तनें रडतो दीठे तो, एकादी हानी थशे, चिंता करीशमा.

प्रवेश १२.

यशोदाबाई, अतिक, राजा, सुखराय, केसरीसिह.

राजा॰— आवो सिहजी; अदर आवो. (केसरीसिहनें) रणधीररायना पुत्र केसरीसिह नायक गाडदी ते तमेज के?

केस॰— (घणो नमीने) हा महाराज.

राजा॰— योग्य. तमारा तिर्थरूप घणा सज्जन, अने मोटा शुर हता मारी निशा छे के, तमें पण तेमनी चाल पकडी हशे; अने जेणें करीने तमे तेमना पुत्र शोभो एवु करता हशो.

केस॰— महाराज, तेम मारे करवु, ए मने योग्य छे.

राजा॰—खरु; तमे योग्य छो माटे योग्य हशे तेज करशो. आ जुओ तमारी माता; एना गुण, अने आ छोकरानु शुभलक्षण जोईनें तमारु कुटुबज मोटु छे, एवु मारी बुद्धीमा आव्युं; अनें हु जाणुछु के, तमनें सर्वनें एके ठेकाणे जोवा, माटे अही बोलावी आण्या छे.

केस॰— (वळी नमेछे जरा डोळथी) महाराजे ए, आज मनें मोटी आबरु आपी।

राजा॰— तमने योग्य छे, ते करता में कई वधारे कर्यु नथी.

केस॰— महाराज मनें, आपनु कृपापात्र करोछो

राजा॰— खरुज, तमनें भाग्यवान करवा, एवी मारी घणी इच्छा छे पण तमारु स्वरुप मारा ध्यानमा आव्यु छे तेमज वास्तविक छे, एवी मारी निशा थई जोइये; केमके, तमारु नि-

स्पृहतानुं बोलवुं, तमारी मोढतानुं, डोळ जोईने-

केस०— ओहो ! महाराज, धन्य छुं !

राजा०— ते उपरथी मनें जणायछे के, एक तो, तमे घणा मोटा छो,अथवा घणा नठारा छो; पण आवा मात्रापनें पेट किंवा छोकरा थनार नहीं; नहींज. वारु त्यारे आ समये में तमारी सेवा शी करवी ? तमनें, एक पदवी उपर अधिक चढाव्या तो तेणें तमारी योग्यता घणी वधशे, एवुं कंई देखातु नथी ? वारु तमनें केम जणायछे ?

सुख०— (लगार विचार करीने) साचुं महाराज.

राजा०— वारु एक पदवी मुकीने बिजी पदवीए चढाव्या तो जमादार मात्र थशो; सो माणसो उपर सर ! तेमा पण कंई वसुं नथी पण प्रथम, (सुबरायभणी फरेछे) राय, तमारा भाणेजनी योग्यता विशे तमारुं शु मत छे ?

सुख०— (लगार घभराईनें) मारुं महाराज ? मारुं मत ?

राजा०— ए भाषण उपरथी विपरीत हशे एवुं देखायछे.

सुख०— ना महाराज. घणु सुपरीत छे; हु जाणुंछुं के ए हिंमतवान् छे; अने आगळ शूर निपजशे.

राजा— (केसरीसिंह सामु ते पितानी पेठे जुएछे) केम जी ? ए खरु ?

सुख०— अने वळी ए स्वरूपे पण फांकडो देखायछे.

राजा— हा, ए सारो जवान छे ए मनें प्रत्यक्ष देखायछे पण एनु आचरण, एनी रीती केवी ? तमनें एवी हलकी वातो पुछवाने मनें लाज आवेछे. पण मुख्यत्वे करीने ए किया प्रकारनो मनुष्य छे ते मारे जाणवु जोइये.

सुख०— (हसीने) लगारेक रंगीलो; कोई समये लगारेक धीटपण. पण महाराज ए शिपाईनें दूषण नथी.

राजा०— खरुज ? मनें ए आजसुधी समजायुं नहोतु. हवे वाईं मारे तमारी साक्ष मात्र जोइये. तमें एविशे शु कहोछो ? (लगार विमासीने)— कंई नहीं हुं जाणुं ?

यशो०— हु तेविशे शु कहुं महाराज ?

राजा०— जे तमनें रुडतुं होय ते, खरुंज केहेजो.

यशो०— पण महाराज, माराथी ते केहेवाशे ? जो मारे तेनी प्रशंसा करवी छे, ते हुं तेनी समक्ष करूं तो, महाराज मानशो ? अथवा, जे जेना आचरण प्रमाणे तेनें फळ तत्काळ दई शको छो, एवापासे मनें तेनी खोटी वात बोलावी योग्य छे ?

राजा०— (हसीने) बाई तमे मोटां सुज्ञ छो. ए, उत्तरमां, तमे मारुं कृपाळुपणुं राखीने, बायडीओनुं प्रौढपणुं देखाड्युं. तमारी प्रशंसा हुं केम न करूं. (केसरीसिंहनें जरा गंभीर वाणीए) सिंहजी, एक एकनी चाल निरनिराळी होयछे; तेवी मारी पण छे कोईनें वधारवुं, एवुं मारा मनमां आव्युं एटलें हुं पेहेलांथी तेनें पोहोरामा मुकुंछुं; ए तमनें केम देखायछे ?

केस०— (बीहीने अने घबराईने) महाराज ! हे हे हे—

राजा— हा, मारी चाल एवीज छे. तारी तरवार सुखरायने स्वाधीन कर. तारेविशे मनें लगार संकोच देखायो होत तो, एटलुं न थात. पण अहंमान ! आ बोल्वामां धीटपणुं ! पोते दुर्गुणी छे ए, पोताना मनमा समजीने जे एवां भरोसानु बोलवुं बोलेछे ते मनुष्य थकी शानी आशा राखवी ? ते मनुष्य मनें क्रोध आव्यो एवुं कोई जाणशे ? ते मनुष्य पोतानी महा मोटी मानें, आ प्रमाणे गांजी एवुं कोण मानशे ? एटलुं करीने पण फरीथी — (क्रोधथी) घालोरे एनें एक महिनो बंदीखानामा. बाई, खरुं कहुछुं तमारे सारु हुं एनुं कंई अधीक मनमा लावतो नथी. बाकी जे वातो मारे कानें आवीओ छे, ते उपरथी मनें देखाई आव्युं के, ए मोटो अपराधी छे. (रोषयुक्त अने तीव्र वाणीए) सुखराय आवो उपर, एनुं कंई खोटुं आचरण दीठामां आवे तो मनें तत्काळ जणवजो —समज्या ? ते क्षणे, हुं एमें आगळ योग्यताए चढाववानो छु, माटे (सुखरायसामुं जोईने) सुखराय तमें. अथवा (नम्र वाणीए) तमें बाई, मारी पासे आ वखत एनी सिकारस करवी नहीं. एनें कंई पण मिष कांई आपवुं नहीं. एनें जोईतुं होय तो, एणे पोताना रोजमुरामांथी खरच चलाववो. (आगळीए सूचना.करेछे) हवे जाओ जी पोतानी बंदीशाळामा. (सुखराय अने केसरीसिंह जायछे)

प्रवेश १४.

राजा, यशोदाबाई, अतिक.

राजा— केम बाई, तने कष्टी सरखा देखाओछो ?

यशो०— महाराज—हुं मा छुं.

राजा— पण तमे इतर अज्ञान मा जेवां नथी, जे के लगार छोकरानें दुःख थाय माटे तेनें शिक्षा करता नथी.

यशो०— ते ममता करेछे ते खोटी ममता पण मनें चिंता एटलीज के, ते हवे जन्मसुधी महाराजनी कृपामार्थी जाय नहीं.

राजा— तेविशे तमे काळजी न करशो; मारा मनमा एटलुज के, हु तेना उपर जे आगळ उपकार करवानो तेणें योग्य थवुं, अने तेना वयसामु पण कंई जोवु जोइये; माटे हु तेनें थयेला अपराध क्षमा करीश; पण एवु सदा नहीं करु. जोइये आवो, केम थायछे ते एकादानें पश्चात्ताप थईने ते ठेकाणे आवेछे, एकादो उलटो अधीक बगडेके. ते केम पण हो, तमे स्वस्थ रहो. हु जाणुछु के हवें तमारो छोकरो मार्गे आवशे,अने ते जेम जेम सुधरशे तेम हु तेउपर कृपा करीश. (अंतिक भणी वळीने) आ छोकरा विशे तमे जाणोछो में शु धार्युं छे ते ?

यशो०— ते जे कई हशे ते, तेना कल्याणार्थज हशे महाराज. महाराज आपनु मोटापणु जोईने, आपनुं कल्याण चिंतन कर्याविना, मारो एक दिवस पण नकामो गयो नथी. पण आपना गुण आज प्रत्यक्ष जोईने में जाण्युं के, में आपनुं स्वरूप कईज जाण्युं नहीं.

राजा— तमनें मालम छे ? हु इच्छुछुं के, एनें मारा राज्यनो स्तंभ, मारो विश्वासु सेवक, अने मारा छोकरांनो मित्र करी राखवो; के जे एकाद दाहाडो प्रसंग पड्यो तो, पोताना बाप प्रमाणे राज्यना कल्याणार्थ प्राण खरच करशे.

प्रवेश १५.

राजा, यशोदाबाई अंतिक खिजमतदार.

सेवक— महाराज विनंती छे, बाहार राजशाळागुरु आव्या छे.

राजा— तेमनें मांहि आववा दो. बाई, मारा मनमा छे ते हुं हमणा, तमारा समक्ष करुछुं, तमनें रुचवु मात्र.

प्रवेश १६.

राजा, यशोदाबाई, अंतिक, राजशाळागुरु.

गुरु— (नमेछे) महाराजनी आज्ञा साभळवा सिद्ध छुं.

राजा— घणो संतोष थयो. बोलाव्या हता एटलासारु के, राजशाळामां मोटानां छोकरां तमनें शुं आपेछे ?

गुरु— मोटानां छोकरां महाराज ! ते माबापना मोटपण उपर छे.

राजा— वारु पण तमे शु लेशो ते कहो ?

गुरु— छसें रुपीया वर्षना, महाराजनी आज्ञा थयाथी.

राजा— वारु त्यारे, आ छोकरो तमारे स्वाधीन करवा हुं इच्छुंछुं. तेमाटे एनें जे जोईशें ते हु पुरुं पाडीश. पण प्रथम मनें कहो के, छोकराओनी चोकशी उपर कोण रेहेछे ? केमके, ते मुख्य जोवुं.

गुरु— जुदा जुदा उपगुरुओ छे.

राजा— ते हु जाणुछुं के, पोतपोताना काममां योग्यज हशे. पण हु तेमनें ओळखतो नथी. मारो सर्व भरोसो तमारा उपर छे, तमे मारा ध्यानमां उतर्या छो, माटे कृपा करीने तमे पोते आ छोकरानी सर्व तपास राखजो.

गुरु— जेवी आज्ञा.

राजा— हु आज्ञा करिने नथी केहेतो. तमे संतोषे ए मान्य करवुं.

गुरु— महाराजनो जेमा संतोष ते मारे करवुं. तेमांज मारु कल्याण.

राजा— हुं तमारो उपकारी थईश. (अंतिकनें हाथे पकडीने) मारा छोकरा आव. आ गुरु जोया के नहीं ? ए घणा भात

प्रवेश १४.

राजा, यशोदाबाई, अनिक.

राजा— केम॰बाई, तने कशी सरखा देखाओछो ?

यशो॰— महाराज—हु मा छुं.

राजा— पण तमे इतर अज्ञान मा जेवा नथी, जे के लगार छो करानें दुःख थाय माटे तेनें शिक्षा करता नथी.

यशो॰— ते ममता करेछे ते खोटी ममता पण मनें चिंता एटलीज के, ते हवे जन्मसुधी महाराजनी कृपामाथी जाय नहीं.

राजा— तेविशे तमे काळजी न करशो; मारा मनमा एटलुज के, हु तेना उपर जे आगळ उपकार करवानो तेणें योग्य थवु, अने तेना वयसामु पण कई जोवु जोइये; माटे हु तेनें थयेला अपराध क्षमा करीश; पंण एवु सदा नहीं करु जोइये आवो, केम थायछे ते एकादानें पश्चात्ताप थईने ते ठेकाणे आवेछे, एकादो उलटो अधीक बगडेके. ते केम पण हो, तमे स्वस्थ रहो. हु जाणुउ के हवे तमारो छोकरो मार्गे आवशे, अने ते जेम जेम सुधरशे तेम हु तेउपर कृपा करीश (अंतिक भणी वळीने) आ छोकरा विशे तमे जाणोछो में शु धार्यु छे ते ?

यशो॰— ते जे कई हशे ते, तेना कल्याणार्थंज हशे महाराज. महाराज आपनु मोटापणु जोईने, आपनु कल्याण चिंतन कर्याविना, मारो एक दिवस पण नकामो गयो नथी. पण आपना गुण आज प्रत्यक्ष जोईने में जाण्यु के, में आपनु स्वरूप कईज जाण्यु नहीं.

राजा— तमनें मालम छे ? हु इच्छुउ के, एनें मारा राज्यनो स्तंभ, मारो विश्वासु सेवक, अने मारा छोकरानो मित्र करी राखवो, के जे एकाद दाहाडो प्रसंग पड्यो तो, पोताना बाप प्रमाणें राज्यना कल्याणार्थ प्राण खरच करशे.

प्रवेश १५.

राजा, यशोदाबाई अतिक खिजमतदार.

खि०क— महाराज विनंती छे, बाहार राजशाळागुरु आव्या छे.

राजा— तेमनें माहें आववा दो. बाई, मारा मनमा छे ते हु हमणा, तमारा समक्ष करुछु, तमनें रुचवु मात्र.

प्रवेश १६.

राजा, यशोदाबाई, अतिक, राजशाळागुरु.

गुरु— (नमेछे) महाराजनी आज्ञा साभळवा सिद्ध छु.

राजा— घणो संतोष थयो. बोलाव्या हता एटलासारु के, राजशाळामा मोटाना छोकरा तमनें शु आपेछे ?

गुरु— मोटाना छोकरां महाराज ? ते मावापना मोटपण उपर छे.

राजा— वारु पण तमे शु लेशो ते कहो ?

गुरु— छसें रुपीया वर्षना, महाराजनी आज्ञा थयाथी.

राजा— वारु त्यारे, आ छोकरो तमारे स्वाधीन करवा हु इच्छुछु. तेमाटे एनें जे जोईशें ते हु पुरु पाडीश. पण प्रथम मनें कहो के, छोकराओनी चोकशी उपर कोण रेहेछे ? केमके, ते मुख्य जोवु.

गुरु— जुदा जुदा उपगुरुओ छे.

राजा— ते हु जाणुछु के, पोतपोताना काममां योग्यज हशे, पण हु तेमनें ओळखतो नथी. मारो सर्व भरोसो तमारा उपर छे, तमे मारा ध्यानमा उतर्या छो, माटे कृपा करीने तमे पोते आ छोकरानी सर्व तपास राखजो.

गुरु— जेवी आज्ञा.

राजा— हु आज्ञा करिने नथी केहेतो. तमे संतोषे ए मान्य करवुं.

गुरु— महाराजनो जेमा संतोष ते मारे करवुं. तेमांज मारु कल्याण.

राजा— हुं तमारो उपकारी थईश. (अतिकनें हाथे पकडीने) मारा छोकरा आव. आ गुरु जोया के नहीं ? ए घणा शाव

अने सज्जन छे; तुं एमनी साथे जईने एमनी पासे रेहे, अ
सारो विद्याभ्यास कर.

अंति०— (क्षणभर गुरुना मोढा सामुं जोइने) हा महाराज.

राजा— पण ए तारा धणी, ए तारा हितकर्त्ता, एवा तुं एमने
न. एमना वचनथी आघो चालीशमां. एमनी मोटी मर्या
पाळ. अने जो के एमणे तारी फिर्याद करी—

अंति०— तेविशे महाराजे निश्चिंत रेहेवुं.

राजा— कंमके हमणांज तारी दृष्टिए पड्यु के हुं जेवो गुणवा
नें सारो, एवोज दुर्गुणीनें माठो छु. तारी जरा कजीयो सां
ळ्यो तो—हो !

अंति०— (मोटी नम्रताए गुरुनें नमेछे) गुरुजी तमे मारा उ
रीशाशो एम हु कदी करवानो नहीं.

राजा— आ छोकरो तमनें केवो जणायछे ?

गुरु— महाराज, आपनो वरदहस्त जेने माथे तेनें शु जोवानु
हुं एनें पोताना छोकरा समाणें चलावीश.

राजा— वारु त्यारे; एनें लेई जाओ. बाई ए वातनी तमनें कं
अडचण नथी मनें जणायछे ?

यशो०— हे भगवान् ? अडचण महाराज ?

राजा— जा त्यारे भियकर. अने कदी सदाचरण, साचो मा
छोडीशमां. तनें कदी पण वातनुं हु ओछुं पडवा देईश नहं
पण तुं मनें खिन्न जेवो देखायछे ?

अंति०— (राजानो हाथ झालेछे) ईश्वर तमनें सर्व सुः
आपो !

राजा— (कोमळताए) अने तनें पण तेवांज आपो; अने ता
कल्याण करो मारा मित्र. ओहो ! तेनुं ह्रदय केवु भरायुं छे
(गुरुनें) हवे तमे एनें तेडी जाओ. अने बाई तमे एनी सा
जाओ, अने तमारो छोकरो जांहां रेहेवानो छे ते स्थळ जुओ.

यशो०— (साष्टांग नमस्कार करेछे) महाराजना उपकार !
शुं— (तेनो कंठ भरायो, अश्रुना ओघ चाल्या, बोलातुं नथी.

राजा— तमे शु करोछो ए बाई ! ए मनें गमतुं नथी.

यशो०— मनें ए पग—

राजा— (तेनें बळात्कारि उठाडेछे) मारी माता तुं मनें एटलुं मोटपणु आपीश मां. ऊठ, उभी था.

शो०— (ते उठेछे) वारु त्यारे, हुं हवे आज्ञा लेऊछु. (उंचा हाथ करेछे) हु ए आवुं नित्य भगवतपासे करती जईश-अने तमारा जेवा उदार, दीनदयाळ, एमनु सदा कल्याण होवा माटे, तेपासे प्रार्थना करीश.

राजा— (तेनें चार डगलां पोंहोंचाडेछे) आवजो बाई, तमारुं भगवान सारु करो.

(ते सर्व उठीने जायछे)

प्रथम भाग समाप्त.